

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

Juraj Dolník, Egolinguistika ■ Miloslava Sokolová – Iveta Bónová, Tvorenie imperatívu v slovenčine a lexikografická prax ■ Miloslava Sokolová – Martina Ivanová – Alexandra Jarošová, Diftongizácia vokálnych skupín *ie*, *ia* a lexikografická prax

DISKUSIE A ROZHĽADY

Ľubomír Ďurovič, Ešte raz o rytmickom zákone ■ Vincent Blanár, Poňatie vlastného mena u prvých kodifikátorov spisovnej slovenčiny

SPRÁVY A RECENZIE

Svobodová, Diana: Internacionalizace současné české slovní zásoby. Martin Ološtiak ■ Magická „trinástka“ v éteri. Martin Klimovič ■ XVI. medzinárodný letný prázdninový kurz lužickej srbčiny. Martina Kopecká

KRONIKA

Zomrel PhDr. Konštantín Palkovič, CSc. Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Jana Wachtarczyková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Jana Wachtarczyková,
Ľubomír Kralčík, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Juraj Dolník, Egolinguistika	257
Miloslava Sokolová – Iveta Bónová, Tvorenie imperatívu v slovenčine a lexikografická prax	271
Miloslava Sokolová – Martina Ivanová – Alexandra Jarošová, Diftongizácia vokálnych skupín <i>ie, ia</i> a lexikografická prax	281

DISKUSIE A ROZHĽADY

Ľubomír Ďurovič, Ešte raz o rytmickej zákonite	293
Vincent Blanár, Poňatie vlastného mena u prvých kodifikátorov spisovnej slovenčiny	297

SPRÁVY A RECENZIE

Svobodová, Diana: Internacionalizace současné české slovní zásoby. Martin Ološtiak	302
Magická „trináška“ v éteri. Martin Klimovič	306
XVI. medzinárodný letný prázdninový kurz lužickej srbčiny. Martina Kopecká	309

KRONIKA

Zomrel PhDr. Konštantín Palkovič, CSc. Slavomír Ondrejovič	313
---	-----

ROZLIČNOSTI

<i>Malkáči a veľkáči.</i> Jana Wachtarczyková	316
---	-----

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows, najlepšie vo formáte .rtf. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať *kurzív*, **bold**, ^{horný}/_{dolný} index. Nič nepodčiarkovať, neriediť, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Príspevky prosíme posilať elektronickou poštou ako prílohu paralelne na adresy wachtarczyk@gmail.com a slavoo@juls.savba.sk. Po prijatí príspevku autorov vyzvu mieme o možnostiach publikovania.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honorára: rodné číslo, adresu trvalého bydliska a číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať približne 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 73, 2008. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Jana Wachtarczyková. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2008

Juraj Dolník

EGOLINGVISTIKA

Dolník, J.: Ego-linguistics. Slovenská reč, 73, 2008, No. 5, pp. 257 – 270. (Bratislava)

This paper is intended to be a proposal for the constitution of ego-linguistics as a subdiscipline of the humanistic linguistics. The author begins his thinking about the content of exploration in terms of this subdiscipline by considering the possibility of using of the psychological concept ego to a systematic study of the relation between the ego and the use of language. The ego-approach to the discours is based on the thesis that the discours is shaped by confrontation of self-projection of the interactants. The fundamental question of the ego-linguistics is how use the people their language in order to realize the potential sense of this confrontation. The next fundamental concepts are: egocentrism, self-interpretation, ego-motivation, ego-evaluation, ego-devaluation, ego-mobility, self-presentation, ego-engaged acts, ego-engaged cooperation.

Úvod. Všeobecne známe výrazy ako antropocentrizmus, antropomorfizmus alebo sebaaprezentácia, ktoré sú bežné v jazykovednej komunikácii, svedčia o tom, že nazeranie na jazyk cez prizmu človeka sa vníma ako prirodzené metodologické východisko jazykovedného skúmania. Systematické skúmanie jazyka cez túto prizmu je príspevok k rozvíjaniu antropologickej (humanistickej) lingvistiky, k budovaniu antropologickej teórie jazyka, ktorá má zobrazit' jazyk a jeho používanie z perspektívy človeka ako východiskového bodu konštituovania a rozvíjania jazykových a diskurzívnych štruktúr. Vypracovanie ucelenej antropologickej teórie jazyka je lákavá vízia, ktorá predpokladá čiastkové teórie odrážajúce rozličné stránky prítomnosti stôp človeka v týchto štruktúrach. V. A. Gurejev (2004) z antropologizačného prúdu lingvistického bádania vyhmatal kontúry egocentrickej teórie jazyka, ktorej nosným pilierom je pojem *ja*. Načrtáva dejinnú líniu opisu a výkladu egocentrických jazykových jednotiek, čiže komponentov jazyka vzťahujúcich sa na tento koncept a jeho okolie, a poukazuje na nový impulz z dielne kognitívnej lingvistiky, najmä z kognitívnej koncepcie metafory.

Aj tento príspevok má byť vkladom do naplňovania obsahu koncepcie antropologickej (humanistickej) lingvistiky. Výraz egolingvistika sa navrhuje ako názov sub-

disciplíny v rámci nej. Ústredný koncept – *ego* – sa chápe v duchu psychológie osobnosti ako jej jadro a vykladá sa z hľadiska jeho vzťahu k používaniu jazyka. Navrhovaný termín egolinguistika sa teda prioritne vzťahuje na opis a výklad používania jazyka z východiskového bodu zvaného ego („prioritne“ znamená, že sa nevyučuje ani štruktúra jazyka z perspektívy ega). V príspevku sa najprv sumarizujú relevantné psychologické poznatky o koncepte *ego* a potom na základe deskriptívneho obrazu ega sa rozvíjajú nosné idey egolinguistiky s vyústením do náčrtu jej predmetu.

Ego. Podkladom interpretačnej sumarizácie relevantných poznatkov o koncepte *ego* je prehľadné dielo o osobnosti zasväteného psychológa (Nakonečný, 1998) s prihliadaním na idey diskurznej psychológie (Harré – Gillett, 2001). Ego je evolučný psychický stav človeka, ktorý sa prejavuje v (a) integrite jedinečnej osobnosti a v jej individuálnej dynamike, (b) v obraze o sebe. V modalite (a) sa ego ukazuje ako jednota rozmanitých duševných atribútov, čiže ako syntéza koherentných psychických vlastností tvoriacich integritu osobnosti, ako jednotne fungujúca sústava jadrových osobnostných prvkov a ako vývojovo najvyšší motivačný systém správania a konania, teda ako sústava motivácií, ktoré vyvolávajú reakcie udržiavajúce alebo zvyšujúce hodnotu ega. Ego podmieňuje integritu osobnosti, jednotné fungovanie duševného života človeka ako celku a plní centrálnu motivačnú funkciu. Ontogeneticky sa ego utvára ako prechod od nekoordinovaných detských reakcií k usporiadanému celku reakcií dospelého, ktorý im dáva všeobecný zmysel. Pocity, zážitky, predstavy, sudy aj intencie nejako na seba nadväzujú, ich zmysel implikuje istý komplex motívov, v ktorom sú isté motívy dominantné a odkazujúce na jednotnú tendenciu. Týka sa to aj správania a aktov činnosti. V diskurznej psychológii, ktorej základnou tézou je, že myseľ sa konštituuje v diskurzoch, do ktorých je subjekt zapojený, sa vychádza z toho, že integrácia významov, ktoré sa vyskytujú v diskurzoch, je podmienená prisudzovaním istého zmyslu danej diskurznej udalosti. Sieť zážitkov a reakcií na stimuly je zjednotená prisudzovaným zmyslom. V modalite (b) sa ego prezentuje ako „autoportrét“ subjektu, t. j. tak, ako subjekt vníma seba, ako zmýšľa o sebe, ako sa cíti a hodnotí. Tieto modalít ega sú základom normálne fungujúcej osobnosti. Jej svet je egocentrický, t. j. vnímaný a hodnotený prostredníctvom ega. Ego tvorí základný rámec interpretácie reality a konania. Kým integritno-dynamická modalita (a) predstavuje základ obrazu jadra osobnosti, čiže vypovedá o tom, aká je daná individualita, do reflexívnej modality (b) sa premieta utváranie a fungovanie subjektívneho obrazu vlastnej osobnosti. Pre vývoj ega a pre správanie a konanie subjektu so zreteľom na jeho ego je rozhodujúca reflexívna modalita, čo zodpovedá okrídlenému výroku, že najdôležitejšie nie je to, čím si, ale čo si o sebe myslíš. Subjektívny obraz zahŕňa obraz vlastného výzoru, obraz svojej spoločenskej

pozície, sociálnej hodnoty, aj obraz vlastných duševných vlastností. Závažným komponentom subjektívneho obrazu je sebahodnotenie.

Hodnotenie je spojené s napätím medzi stavom „je“ a „má byť“. Týka sa to aj sebahodnotenia. Stav „je“ zodpovedá tomu, ako vníma subjekt seba, a stav „má byť“ korešponduje s tým, akým by subjekt chcel byť. Subjekt si utvára o sebe dva obrazy: obraz reálneho a ideálneho ega. Rozdiel medzi týmito obrazmi určuje silu ega: ego je tým silnejšie, čím menší je tento rozdiel. Obraz ideálneho ega sa konštituuje pod vplyvom predstavy o stave „byť úspešný v živote“ a pod vplyvom životných aspirácií, pričom sa prihliada na mienku iných – na to, ako sa subjektu javí zmýšľanie iných o ňom. Rozdiel medzi reálnym a ideálnym egom vyjadruje mieru spokojnosti či nespokojnosti, vyhranenú predstavu o tom, kým chcem byť, a teda aj mieru sebaúcty, čiže aj rešpektovanie seba samého. Z vnímania tohto rozdielu vyplýva postoj k sebe samému, a to buď akceptačný, alebo odmietavý. Postoj k sebe ovplyvňuje aj postoj k životu, k svetu, k iným. Do vzťahu so stavom „kým by som chcel byť“ vstupuje stav „kým môžem byť“. Tento stav je meradlom reálnosti stavu „kým by som chcel byť“ a je spätý so sebaaktualizáciou (sebarealizáciou) subjektu ako s prejavom jeho tendencie k rozvíjaniu vlastného duševného potenciálu. Rozlišuje sa teda reálne ego („kto som“), potenciálne ego („kým môžem byť“) a ideálne ego („kým by som chcel byť“).

Reálne ani ideálne ego nie sú nemenné entity, a tak sa nastoľuje otázka stability ega, resp. nestability obrazu seba. Ide o stálosť predstáv, úsudkov, zmýšľania, presvedčenia o sebe, resp. o istých vlastnostiach, o stabilitu sebahodnotenia. Stabilné sebahodnotenie predpokladá sústavné sebaopoznávanie, vyhranenú predstavu o tom, kým chcem byť, poznanie rozdielu medzi reálnym a ideálnym egom, ktorý je primeraný danostiam subjektu a zohľadňovanie hodnotenia inými ľuďmi. Nestabilita ega súvisiaca s týmito predpokladmi znamená nižší stupeň spôsobilosti na určenie, aký som a čo dokážem. So stabilitou ega súvisí udržiavanie vedomia vlastnej identity, toho, že človek je stále tým, kým bol. Kríza identity znamená, že jednotlivec sa ocitol v neistote pri otázke, aký jedinec som a kým by som chcel byť (prejavuje sa ako nesúlad medzi jeho skutkami a tým, čo zásadne nechcel robiť). S týmto vedomím je spojené vedomie autenticity, na ktorého základe sa jednotlivec utvrdzuje v tom, že pri svojom správaní a konaní zostáva sám sebou. Ide o schopnosť rozpoznať, čo skutočne chce či nechce, čo je žiaduce a čo nežiaduce. Týka sa to pomeru a vyvažovania spontánnosti a sebakontroly vo vzťahu k sebahodnoteniu (typický príklad: dôstojné verzus nedôstojné správanie).

Ego sa stabilizuje aj vo vzťahu k tomu, či je orientované na svoju ochranu alebo na vlastný rast, resp. na vlastnú expanziu. Ochranný typ ega je zameraný len na svoje zabezpečenie, čiže na vytváranie alebo zachovávanie podmienok na spokojný život, teda na prevenciu voči negatívnym okolnostiam, ktoré by narušili jeho spokoj-

nosť. Rastový (asertívny) typ ega potvrdzuje sám seba tým, že presadzuje svoje ambície, predstavy o úspechu, svoju výbojnosť a pod. Expanzívny typ ega sa vyznačuje tým, že rozvíja pocit vlastnej hodnoty úsilím o ovládanie a kontrolu prostredia.

Základom dynamiky ega je sklon k vlastnej evalvácií, čiže k upevňovaniu svojho kladného hodnotenia, a teda tendencia vyháňať sa jeho devalvácií. Ego je zamerané na to, aby si udržiavalo alebo zintenzívňovalo pocit vlastnej hodnoty: pocit uznávanosti, obdivovanosti, kompetentnosti, vážnosti a pod. Obsah týchto pocitov tvorí komplex motívov vzťahovaných na ego – egomotívy, ktoré sa prejavujú v ego-správaní. Tieto motívy sú štruktúrnymi komponentmi dynamiky ega a fungujú v prospech jeho evalvácie. Z tohto hľadiska sa situácie diferencujú ako + egoangažované a – egoangažované. Kým neangažované situácie sú egoneutrálne, egoangažované situácie poskytujú evalvačnú, alebo naopak, devalvačnú príležitosť. Aktivita jednotlivca býva zameraná na vytváranie egoangažovanej situácie. V takej situácii sa uplatňuje egoangažovaná motivácia: buď v prospech evalvácie, alebo s úsilím vyhnúť sa devalvácií. Zdrojom evalvácie a devalvácie sú, prirodzene, účastníci sociálnej situácie, ktorí prejavujú svoj postoj k danému jednotlivcovi, resp. k istej jeho vlastnosti.

Aj vzťah medzi egom a jeho sociálnym okolím je regulovaný stabilizačným mechanizmom. Imanentným záujmom ega je, aby sa sociálne okolie správalo voči nemu kongruentne. Stabilizačný mechanizmus sa aktivuje, keď je správanie sociálneho okolia nekongruentné so sebaaponímaním subjektu, s jeho tendenciou k evalvácií. Jednotlivec je „nastavený“ na kongruenciu, a preto sa aj usiluje o dosiahnutie tohto stavu. Toto úsilie realizuje rozličnými technikami maximalizácie kongruencie. Stabilizačný mechanizmus je osobitný prípad egoobraného mechanizmu, ktorým sa zasahuje do stavu úzkosti. Do rámca základných typov obranných mechanizmov patria: represia (potlačenie), regresia (únik), zakrývanie zdrojov úzkosti.

Realizáciou tendencie k udržiavaniu a nastoľovaniu kongruencie medzi obsahom sebaaponímania a zážitkami subjektu aj tendencie k sebaaktualizácii sa prejavuje fungujúca silná osobnosť. Inkongruencia vyvoláva stav vnútorného napätia a ohrozenia.

Báza seba projekcie. Z opísaného obsahu konceptu *ega* (v zmysle znalostnej jednotky, jednotky vedenia) vysvitá báza seba projekcie. Jej komponentmi sú sebainterpretácia a egomotivácia (touto štruktúraciou ega narúšame spomínanú predstavu o modalitách ega). Sebainterpretácia zahŕňa (1) interpretáciu obsahov vlastných reakcií jednotlivca na vonkajšie aj vnútorné podnety (obsahu vlastných skúseností, zážitkov, pocitov, dojmov, predstáv, súdov, úsudkov a pod.). Ide o prisudzovanie zmyslu obsahom vlastných reakcií, čo je základom ich zjednocovania, a teda integrity osobnosti. Pripisovanie zmyslu nejakej entite sa chápe ako akt, „ktorý ju dovoľí

zaradiť do nám známeho sveta, a to nielen gnozeologicky, hoci to v prvom rade, ale aj hodnotovo a pragmaticky, čo je napokon najvlastnejším cieľom interpretácie“ (Miko, 1989, s. 149). Čiže „zmysel neznamená len poznanie, ale aj hodnotenie a perspektívu konania“ (op. cit., s. 151). Čím rozvinutejšia je spôsobilosť jednotlivca na predikciu organizujúceho zmyslu entitám, tým zrelšie, vyspelejšie je jeho ego.

Sebainterpretácia zahŕňa (2) aj interpretácie viazané na sebaaponímanie, čiže na obraz seba. Do popredia sa tu dostáva hodnotiaci element interpretácie a následne zodpovedajúce konanie. Do rámca sebaaponímania patrí sebavnímanie a vedomie seba. Sebavnímaním sa vytvára obraz o vlastných telesných a duševných vlastnostiach, kým vedomie seba je uvedomovaním si svojho miesta v „systéme lokalizácií“, ako sa hovorí vo vyššie citovanej diskurznej psychológii (Harré – Gillett, 2001). Ide o priestorovú lokalizáciu (kde sa nachádzam – určuje uhol pohľadu), časovú (v ktorom časovom úseku svojho života sa nachádzam), morálnu (aké sú moje povinnosti, záväzky, a teda aj aká je moja zodpovednosť) a napokon sociálnu lokalizáciu (moje miesto v sociálnej hierarchii, môj sociálny status, moja sociálna rola, reputácia a pod.). V sebaaponímaní dominuje sebahodnotenie, a to na základe porovnávania reálneho a ideálneho ega.

Pretože od ega sa odvíja jedinečnosť osobnosti, sebainterpretácia zahŕňa aj (3) prisudzovanie zmyslu vlastnej individualite. S tým sa spája pripisovanie istej hodnoty vlastnej jedinečnosti, čo určuje vyhranenosť ega.

Egomotivácia je zakotvená v potrebách, záujmoch, želaniach, predstavách a ideáloch jednotlivca, ktoré sa vzťahujú na konštituovanie ega a na zabezpečenie jeho fungovania. Egomotivácia je štruktúrovaná na podklade diferencovaných potrieb (záujmov a pod.) vo vzťahu k utváraniu a fungovaniu ega. Hľadanie zmyslu niečoho patrí k fundamentálnym ľudským potrebám. Ego sa konštituuje nadobudnutím interpretačnej spôsobilosti, prostredníctvom ktorej jednotlivec sa duševne zmocňuje sveta tak, že sa v ňom dokáže orientovať ako v problémovej situácii. Existenčnou motiváciou ega a základnou motiváciou jeho fungovania je orientačná potreba, ktorá motivuje jednotlivca k tomu, aby interakciu s istým výsekom sveta dovŕšil tým, že má pocit alebo presvedčenie, že sa ho mentálne zmocnil, t. j. že sa s ním ako s problémovou situáciou uspokojivo vyrovnal.

Ďalšou egomotivačnou silou je potreba potvrdzovania si vlastného ega, teda svojej individuality, identity, a následne aktualizácia jeho potenciálu, čiže potreba sebaaktualizácie (sebarealizácie). Táto potreba má dva zdroje, ktoré môžeme odhaliť pomocou otázky, aký význam (zmysel) má pre mňa, že som individualita? Prvý zdroj sa objaví, keď otázku položíme takto: Prečo sú ľudia individuality? (Prečo je ľudstvo rozčlenené na jedinečné bytosti?). Táto otázka evokuje tému rozmanitosti jazykov: Prečo jestvujú rozličné jazyky? Pripomeňme si známu humboldtovskú odpoveď, ktorú veľmi jasne vyjadril L. Weisgerber (1964, s. 173 – 174): Preto, lebo len

v rozmanitosti jazykov sa môže prejaviť jazykové nadanie (čiže jazykový potenciál) človeka ako bytosti svojho druhu. Keby ľudstvo malo jeden spoločný jazyk, bolo by to síce z hľadiska dorozumievania výhodné, ale znamenalo by to redukciu potenciálnych obrazov sveta na jednu možnosť, a teda potlačenie jazykového talentu človeka. Nadväzne na tento výklad môžeme hovoriť aj o interpretačnom talente človeka. Aby sa tento talent mohol naplno prejaviť, ľudia ako druh žijú vždy zároveň ako otvorená množina individualít. Predpoklady na to vytvorila biológia, a tie sú umocnené životnými cestami jednotlivcov. Interpretačný talent (potenciál) vyvíja „tlak“ na jednotlivca a funguje ako zdroj potreby utvrdzovania vlastného ega a súčasne potreby sebaaktualizácie, čiže realizácie toho „kým môžem byť“. Odpoveďou na otázku, aký zmysel má pre mňa, že som individualita, teda je, že len tak môžem realizovať svoj interpretačný talent. Jeho realizáciou prispievam k napĺňaniu interpretačného nadania ľudského rodu.

Druhým zdrojom sledovanej potreby je sociálny potenciál jedinečnosti človeka, čo súvisí s jeho egocentrickým založením. Človek registruje svoju individualitu v konfrontácii s inými a v tejto konfrontácii spoznáva, že základným činiteľom sociálnych vzťahov je to, k akým reakciám stimuluje jeho individualita iných (a naopak). V týchto reakciách sa realizuje sociálny potenciál individuality. Isté reakcie ho uspokojujú, iné nie, pričom uspokojivé sú reakcie, ktoré zodpovedajú egocentrizmu. Druhou odpoveďou na spomínanú otázku, aký zmysel má pre mňa, že som individualita, je, že jedinečnosť stimuluje aj také reakcie iných, ktoré ladia s mojim egocentrizmom, takže prinášajú vnútorné uspokojenie. S týmto uspokojením súvisí ďalšia egomotivačná sila.

Reakcie konformné s vlastným egocentrizmom jednotlivec vníma ako potvrdenie hodnoty vlastného ega. Z egocentrizmu vyplýva (a toto vyplývanie posilňuje uspokojivé reakcie iných), že jeho prirodzeným záujmom je evalvácia ega, resp. vyhýbanie sa jeho devalvácii. Obraz ideálneho ega sa utvára pod vplyvom tohto záujmu. Zmysel tohto obrazu spočíva v tom, že motivuje jednotlivca k aktivitám, ktoré smerujú k udržiavaniu alebo zvyšovaniu jeho uznania v danom sociálnom prostredí. V závislosti od typu jednotlivca motivácia orientovaná na hodnotu ega vyvoláva reakcie na zabezpečenie hodnotového statusu ega, prípadne na jeho expanziu.

Bázu sebaprojekcie tvoria teda motívy a nimi vyvolávané interpretácie, ktorými jednotlivec (a) prisudzuje zmysel tomu, čo prežíva, poznáva a robí, (b) hodnotí vlastné dispozície a seba so zreteľom na svoje miesto v sociálnom systéme a (c) pripisuje zmysel svojej jedinečnosti. Tri fundamentálne motívy – orientačná potreba, potreba utvrdzovania vlastného ja a sebaaktualizácia, záujem o hodnotu vlastného ja – a nimi regulované interpretácie seba v aspektoch (a), (b), (c) vytvárajú základ duševného života človeka, v ktorom sa vytyčujú a štruktúrujú životné ciele a volia sa prostriedky na ich dosiahnutie. Zo súhry egomotivácie a sebainterpretácie vychá-

dzajú životné ciele, ktoré vyvolávajú egoangažované konanie. Spoločným menovateľom týchto cieľov je byť úspešný, t. j. dosiahnuť stavy, keď jednotlivec pociťuje (prežíva) uspokojenie so zreteľom na svoje životné aspirácie.

Egomotivácia, sebainterpretácia a životné ciele vyvolávajúce egoangažované konanie štruktúrujú egocentrizmus ako základnú perspektívu vnímania, základný postoj k svetu, a tým aj typické usmerňovanie konania. Egocentrizmus je základný spôsob fungovania duševného sveta jednotlivca, ktorý v sociálnej interakcii vníma prejavy individuality iných, a tak môže porovnávať svoj egocentrizmus s egocentrizmami ostatných. V tejto konfrontácii pod vplyvom rozličných faktorov dozrieva, resp. pestuje sa egomobilita. Nazývame tak spôsobilosť na zaradenie seba medzi postoje iných (alokáciu), čiže na prechod od egocentrizmu k alocentrizmu. Orientovanosť na svet prostredníctvom ega a zameranosť na seba však predstavujú imanentné stanovisko jednotlivca, ktorého sa nemôže zbaviť, lebo jeho primárnym spôsobom existencie je, že je individualita.

Podľa naznačenej bázy seba projekcie sú jednotlivci spolutvorcami diskurzov. Seba projekcia spočíva v tom, že jednotlivec pomocou jazykových aj mimojazykových znakov externalizuje (zviditeľňuje) svoje ego s rozličnou mierou transparentnosti, aby tak v danom sociálnom prostredí uplatnil svoj egocentrizmus na istej úrovni jeho aktualizácie.

Diskurz ako konfrontácia seba projekcií. Diskurz sa konštituuje v konfrontácii seba projekcií interaktantov. V diskurze sa manifestuje, ako rozumejú interaktanti svetu a sebe, ako ich reguluje egomotivácia v daných podmienkach a akým životným cieľom sú podriadené ich aktuálne aktivity. Konfrontujú sa v ňom egocentrizmy, a tak sa aktualizuje ich potenciálny sociálny zmysel, ktorého obsahom je, že (1) konfrontácia egocentrizmov je elementárnou hybnou silou rozvoja sociálnej interakcie, a teda sociálneho života, a (2) egocentrizmus nachádza v interakcii reálnu alebo domnelú sociálnu ozvenu, ktorá jednotlivcovi umožňuje prežiť, resp. uvedomiť si relatívnosť hodnoty egocentrizmu, t. j. to, že vnútorné uspokojenie, ktoré prináša egocentrické správanie a konanie (porov. s realizáciou sociálneho potenciálu individuality), je objektívne relativizované sociálnou ozvenou na ne.

Z nášho hľadiska sa teda diskurz ukazuje ako aktualizátor potenciálneho sociálneho zmyslu konfrontácie seba projekcií interaktantov, a teda aj egocentrizmov. Aktualizácia tohto zmyslu je základnou motiváciou diskurznej udalosti. V rámci tohto prístupu diskurzná analýza je orientovaná na tento sociálny zmysel, teda určenie aktualizáčnych diskurznych prostriedkov vyúsťuje do interpretácie vzťahovej konfrontácie egocentrizmov. To ovplyvňuje seba projekciu účastníkov diskurzu a upriamuje pozornosť na dve východiskové otázky: (1) Ako sa rozvíja diskurz motivovaný konfrontáciou egocentrizmov jeho aktérov? (2) Ako pôsobí na aktérov dis-

kurzu sociálna ozvena, ktorá relativizuje subjektívnu hodnotu ich egocentrizmov? Tieto východiskové otázky implikujú množstvo ďalších otázok vymedzujúcich rámec „egoprístupu“ k diskurzu.

(1) Všeobecnou odpoveďou na túto otázku je, že rozvíjanie diskurzu je riadené princípom „stimul – reakcia“. Egoangažované diskurzné konanie jedného aktéra stimuluje určité konanie u ďalšieho aktéra atď., čiže na seba projekciu jedného aktéra reaguje druhý aktér svojou seba projekciou atď. Táto stimulačno-reakčná konfrontácia seba projekcií je poznačená mierou egomobility aktérov. Pri rozvíjaní diskurzu aktéri prejavujú nižšiu alebo vyššiu mieru egomobility, pričom sa môžu dostávať do symetrického alebo asymetrického vzťahu. Nízkou mierou prejavujú aktéri, keď externalizujú svoje ego bez záujmu o seba projekciu druhého. V krajnom prípade seba projekcie aktérov sú len formálne vo vzťahu stimul – reakcia („nikto nepočúva nikoho, hovorí len svoje“), takže diskurz sa konštruje len jednoduchou adíciou seba projekcií. V tomto prípade diskurz je pre jeho aktérov len prostriedkom na navodenie sociálneho kontaktu, ktorý slúži len na externalizáciu vlastného ega. Diskurz s vyššou mierou egomobility jeho aktérov sa rozvíja tak, že stimulačno-reakčnú konfrontáciu seba projekcií aktéri realizujú s intenciou porozumieť seba projekcii druhého. Krajným prípadom je, keď diskurz sa rozvíja jednostranne, ako snaha jedného aktéra porozumieť seba projekcii druhého aktéra (napríklad psychológ – klient). Obsahom intencie aktérov je rozumieť sebainterpretácii druhého, t. j. tomu, ako druhý rozumie danému výseku sveta (ako interpretuje obsahy vlastných reakcií na svet), aká je jeho sebainterpretácia viazaná na seba ponímanie, čiže na seba vnímanie a vedomie seba, nakoľko dôležitý je pre neho zmysel pripisovaný svojej jedinečnosti, ako aj tomu, ako sa uňho prejavujú egomotivácie a aké životné ciele sa navrstvujú na jeho seba projekciu. Súhrnne povedané, aktéri majú v úmysle porozumieť tomu, čo je v egocentrickom svete druhého.

V pozadí rozdielu medzi nižšou a vyššou mierou egomobility je graduálnosť sociálnej kultivovanosti človeka. Rozvíjanie egomobilnej spôsobilosti je súčasťou sociálnej kultivácie jednotlivca chápanej ako vzdialovanie sa od „sociálneho“ správania zvierat, ktoré je ohraničené pudmi sebazáchovy a zachovania vlastného druhu. Rozvíjanie spôsobilosti na prechod od egocentrizmu k alocentrizmu sa týka morálnej stránky sociálnej kultivácie jednotlivca. Tá je podporovaná rozvíjaním jeho orientačnej kompetencie, ktorej súčasťou je aj schopnosť orientovať sa v egocentrickom svete iných. Táto schopnosť sa prvotne vzťahuje na interpretačný talent iných, teda na to, ako iní prispievajú k interpretácii sveta. Rozvíjanie orientačnej kompetencie týmto smerom korešponduje so záujmom jednotlivca o obohacovanie vlastného duševného života a s rozširovaním predstavy o duševnom zmocňovaní sa sveta. Egomobilita sa rozvíja v súhre týchto troch momentov sociálnej kultivácie človeka – morálka, orientácia, duševné obohacovanie sa – a stáva sa závažným determinantom kvality diskurzu.

Morálny aspekt sociálnej kultivácie sa preniesol do korektnosti sociálnej interakcie. Súčasťou kultúry sociálnej interakcie je aj predstava, že interakcia má byť korektná (v zmysle „byť korektný voči niekomu“). Diskurz vnímaný ako konfrontácia seba projekcií je včlenený do tejto predstavy, a teda sa mu prisudzuje parameter korektnosť. Predstava, že konfrontácia seba projekcií má byť korektná funguje ako ideálny riadiaci činiteľ. Obsahom korektnosti je akomodačno-asimilačný pomer v konfrontácii seba projekcií. Egomobilita je riadená princípom akomodačno-asimilačnej proporcie. Tomu, ako sa táto proporcia reprezentuje, zodpovedá táto implikácia: Ak chceš, aby interakcia, do ktorej vstupuješ, bola optimálne korektná, prispôbovať sa interaktantovi a zároveň si jeho prispôbovať sebe, a to tak, aby vaše spôsoby reagovania boli v rovnováhe, teda v optimálnom pomere. Otázka je, kedy je akomodácia v optimálnom pomere k asimilácii. Nejaké objektívne, od danej interakcie nezávislé kritériá na určenie akomodačno-asimilačnej rovnováhy, prirodzene, neexistujú. Kritériom je pocit, resp. presvedčenie aktérov, že prežili obojstrannú plnohodnotnú interakčnú sebarealizáciu, ktorá je v súlade s predstavou každého z nich o ich roli v interakcii (tento princíp sa pertraktuje v práci Dolník, 2006). Nastol'ovanie akomodačno-asimilačnej proporcie zahŕňa aj to, akou mierou fokusácie (sústredenosti) a transparentnosti účastníci diskurzu externalizujú svoje ego, a teda na akej úrovni aktualizácie uplatňujú svoj egocentrizmus (porov. s vymedzením pojmu seba projekcia).

Všetky spomínané momenty sociálnej kultivácie človeka pripomínajú, že rozvíjanie egomobility spočíva v rozvíjaní interakčnej inteligencie. Diskurz s ohľadom na egomobilitu sa tvorí ako konfrontácia seba projekcií a rozvíja sa tým, ako sa konfrontácia modifikuje v závislosti od interakčnej inteligencie interaktantov. Prejavom tejto inteligencie je navodenie takého akomodačného stavu, ktorý umožňuje duchovne ovládnuť obsah, problémy aj priebeh interakcie (porov. s výkladom jazykovej inteligencie v práci Dolník, 2007). Recipientska stránka interakčnej inteligencie určuje kvalitu porozumenia egocentrického sveta druhých, a teda aj obohacovanie vlastného duševného sveta, čiže vnímavosť voči iným. Od jej agensovej stránky závisí hodnota interakčnej ponuky a úspešnosť jej prezentácie. Stupeň interakčnej inteligencie je mierou interakčnej vyspelosti ega.

Súhrnne povedané: Rozvíjanie interakčnej inteligencie je základom sociálnej kultivácie človeka. Prejavuje sa v rozvíjaní egomobilnej spôsobilosti, ktorá robí človeka vnímavým voči adekvátnosti interakcie, obsahu interakčných reakcií iných, ako aj možnostiam vlastného duševného obohacovania sa zaujatím alocentrickej pozície. V následkoch tejto vnímavosti spočíva sociálny zmysel konfrontácie seba projekcií, a teda aj egocentrizmov, ktoré účastníci diskurzu aktualizujú. Diskurz ná analýza vychádzajúca z chápania diskurzu ako konfrontácie seba projekcií je zameraná na tento zmysel.

(2) Všeobecnou odpoveďou na otázku, ako pôsobí na aktérov diskurzu relativizácia subjektívnej hodnoty ich egocentrizmov sociálnou ozvenou, je, že skutočné alebo domnelé hodnotiace reakcie sociálneho okolia aktéri vnímajú ako rozhodovacia bázu vlastného konania vyvolaného ich egomotívmi. Na ich základe sa aktéri rozhodujú o spôsobe realizácie ich egomotivácie, najmä potreby utvrdzovania vlastného ega a sebaaktualizácie a zvlášť potreby potvrdenia jeho hodnoty a jeho evalvácie. Svoje rozhodnutia prezentujú s rozličným stupňom explicitnosti prostredníctvom diskurzu. Prejavujú svoje egoangažované diskurzné konanie.

V pozadí egoangažovaného diskurzného konania sú tri fundamentálne otázky: (a) Kým môžem byť? (b) Kým chcem byť? (Kým by som chcel byť?) (c) Kým nechcem byť? (Kým by som nechcel byť?). Otázka (a) sa týka sebaaktualizácie a jej zmysel vo vzťahu k diskurznému konaniu pre jednotlivca spočíva v tom, že vyvoláva reakcie, ktorými jednotlivec prostredníctvom diskurzu demonštruje svoj interpretačný potenciál, resp. talent. Egoangažovanosť je tu orientovaná na to, aby jednotlivec naplnil tento potenciál s nádejou (vierou, presvedčením, želaním, očakávaním), že túto realizáciu iní prijmú ako vklad do rozšírenia interpretačného obzoru. Oporou egoangažovanosti v tomto aspekte je vnútorné uspokojenie vyplývajúce z toho, že sa to stalo, či z predstavy, že sa to stane. Vnútorné uspokojenie z reálnych alebo predpokladaných konformných reakcií sociálneho okolia na sebaaktualizáciu utlmujú tlak iných egoangažovaných síl. Egoangažovanosť v mene sebaaktualizácie spojená s predstavou o jej akceptovaní ako vkladu do interpretačného fondu recipientov deaktualizuje egomotiváciu viazanú na potrebu evalvácie ega, resp. vyhnutia sa jeho devalvácii, pretože sprievodná aktualizácia tejto egomotivácie potenciálne deformuje vnímanie sebaaktualizačného produktu. „Čistý“ sebaaktualizačný diskurz, čiže diskurz výlučne orientovaný na sebaaktualizáciu, sa teda konštruje vtedy, keď sa egoangažovanosť obmedzuje na sebaaktualizáciu, pričom sa iná egoangažovanosť potláča ako možná prekážka plnohodnotného vnímania obsahu sebaaktualizácie. Typickým príkladom je vedecký diskurz, ktorého aktéri sú zaujatí len a len interpretáciou sledovaného výseku sveta, pričom iná angažovanosť je utlmená buď silou zaujatosti, alebo úsilím vyhnúť sa novej dezinterpretácii, prípadne aj konformnej reakcii na ňu len preto, lebo aktér upozorňuje na seba (napríklad neodôvodneným vyhýbaním sa tradičným termínom, čo sa môže vnímať ako upozorňovanie na originalnosť, vyčnievanie nad tradíciu a pod.)

(b) Egoangažované diskurzné konanie s aktualizáciou otázky kým chcem byť (kým by som chcel byť) je poznačené aktiváciou regulačného mechanizmu, ktorý ochraňuje ego v prípade správania nezhodného so sociálnym okolím, so sebaopímaním jednotlivca a pracuje aj v prospech zabezpečenia ega a jeho presadzovania (treba si pripomenúť pojem sila ega, v ktorom sa odráža rozdiel medzi reálnym a ideálnym egom). V prípade inkongruencie ide o reguláciu diskurzného konania

v duchu „vyhnúť sa inkongruencii“ maximalizáciou kongruencie. Takto zamerané diskurzné konanie je preventívne alebo následné. Preventívne konanie je riadené predstavou (presvedčením, nádejou, očakávaním a pod.), že inkongruencii sa dá predísť a kongruenciu možno maximalizovať priamou aj nepriamou autoprezentáciou, ako aj manifestáciou kongruentnosti s ideálnym egom partnera. Priama autoprezentácia, ktorá sa považuje za druhú prirodzenosť človeka (Nakonečný, 1995, s. 213), je jedným z prejavov jeho akomodačnej kompetencie, a teda aj schopnosti variabilne prezentovať seba podľa aktuálne prežívaných potrieb. Pri priamej autoprezentácii jednotlivec dáva najavo, že disponuje vlastnosťami (je kompetentný, inteligentný, morálny a pod.), ktoré sa vo všeobecnosti, resp. v danej societe pozitívne hodnotia. Nepriama autoprezentácia je založená na devalvačnom zobrazovaní iných, a to takým spôsobom, aby daný subjekt evokoval evalvačné vnímanie jeho vlastností. Vychádzajúc z toho, že kongruentné správanie prináša vnútorné uspokojenie a prispieva k duševnej rovnováhe, interaktanti sa orientujú podľa predstavy o autoprezentačnej kooperácii, ktorej obsahom je imperatív: Ak chceš, aby diskurzné konanie so zreteľom na hodnotiacu kongruenciu bolo úspešné, spolupracuj s partnerom tak, aby si podporil jeho ideálne ego. Narušenie autoprezentačnej kooperácie vyvoláva následné diskurzné konanie zamerané na istý spôsob ochrany hodnoty ega vzhľadom na aktuálnu inkongruenciu (krajným prípadom je vystúpenie z nekongruentnej interakcie). Rešpektovanie autoprezentačnej kooperácie môže byť, pravda, formálne aj neformálne. Pri formálnej kooperácii sú interaktéri pod vplyvom maximy zdvorilosti, kým neformálnosť ich zväzuje s maximou obsahu (úprimnosti). Vo variabilite pomeru medzi formálnou a neformálnou autoprezentačnou kooperáciou sa odráža diferencovanosť vzťahu medzi interaktantmi s ohľadom vzájomné akceptovanie ideálneho ega. V tejto diferencovanosti sa zobrazuje rozmanitosť vyrovnávania sa človeka so svojou pripútanosťou k vlastnému egu (so svojou „egomániou“).

Egoangažované diskurzné konanie z perspektívy spomínanej otázky je určované aj typológiou aktérov, ktorú psychológovia vymedzujú kontrastom defenzívny verus asertívny typ (op. cit., s. 217). Buď dominuje konanie, ktorého zmyslom je reprodukcia, resp. navodenie stavu spokojnosti vyplývajúceho z predstavy, že týmto konaním zabránim ohrozeniu seba (defenzívny typ), alebo prevláda konanie, ktoré je podriadené zvyšovaniu nášho vplyvu na sociálne okolie, našej úspešnosti, našej moci a pod. (asertívny typ). Exemplifikačne povedané, buď hovorím tak, aby si nemysleli, že nemám svoj názor, alebo tak, aby som sa svojím názorom presadil. Interakcie, v ktorých sa tieto typy prejavujú (stret kontrastných alebo podobných typov), ponúkajú pestrú paletu diskurzného konania.

(c) Egoangažované diskurzné konanie, v pozadí ktorého je otázka, kým nechcem byť (nechcel by som byť), je späté s negatívnymi vzormi, so spôsobmi seba-projekcie, ktoré subjekt odmieta, ak nezodpovedajú jeho predstave o manifestácii

ega. Vzory hrajú dôležitú úlohu pri konaní v rámci predchádzajúcej otázky kým chcem byť, pričom do nich zasahujú aj antivzory. Výrazným ilustračným príkladom je diskurzné konanie, v ktorom autoprezentácia vyznieva ako samochvála. Vzory a antivzory sa jednak viažu na dané kultúrne prostredie (napríklad „Nepatrí sa, aby si sa chvastal“) a jednak si ich subjekt špecifikuje podľa svojich predstáv (napríklad ako nový šéf nechcem sa prezentovať tak panovačne ako predchádzajúci šéf). Dotýkame sa tu interakčnej etikety a akceptovania istých spôsobov konania interaktantmi. Odmietanie istých spôsobov konania, ich vnímanie ako antivzorov, a teda konanie v kontraste s nimi má, prirodzene, oporu v presvedčení, že kontrastné konanie znamená evalváciu vlastného ega. Do sféry sledovanej otázky patrí aj reakcia na vlastné skúsenosti z neúspešných diskurzných konaní, poučenie z toho, že predpokladaný evalvačný účinok iného spôsobu konania sa nedosiahol.

Spoločným menovateľom egoangažovaného diskurzného konania vo vzťahu k všetkým trom otázkam je vôľa k sebaprojekčnej úspešnosti, a to (a) sebaaktualizačnej, (b) autoprezenčnej aj (c) autodidaktickej, čiže úspešnosti týkajúcej sa poučenia z nevydarených prípadov. Diskurz vnímaný z perspektívy sebaprojekcie sa tak javí ako systém interakčných aktivít pomocou jazykových aj mimojazykových znakov, pričom aktivity majú sebaaktualizačnú, autoprezenčnú a autodidaktickú motiváciu. Sú to motivácie späté s imanentnou orientovanosťou človeka na sebaprojekčnú úspešnosť.

Predmet egolingvistiky. Predchádzajúce výklady obsahujú explicitné formulácie, ktoré sa týkajú ťažiskových tém a otázok egolingvistiky, ako aj náznaky a skryté odkazy na to, čo sa môže zahrnúť do jej predmetu. Keď si pripomenieme klasickú inklúziu objekt – predmet vednej disciplíny, môžeme povedať, že objektom egolingvistiky je ego chápané ako jadro osobnosti, kým jej predmetom je ego vo vzťahu k používaniu jazyka (prípadne aj mimojazykových prostriedkov). Jej dominantným pojmom je interakčná sebaprojekcia. Spomínaný pojem odkazuje na túto ontológiu (ontológia v zmysle súhrnu základných entít tvoriacich fundament sledovaného výseku sveta): človek v interakcii, sebaprojekčné akty, neformálne pravidlá.

Východiskové tézy egolingvistiky:

1. Ego sa konštituuje a formuje v sociálnej interakcii prostredníctvom diskurzu a zároveň je jeho fundamentálnym konštituentom.
2. Diskurz sa konštruje v konfrontácii sebaprojekcií, na ktoré sa viažu životné ciele aktérov, a teda konfrontácia obopína ich egocentrizmus.
3. Fundamentálnou motiváciou diskurznej udalosti je, že diskurz funguje ako aktualizátor potenciálneho sociálneho zmyslu konfrontácie sebaprojekcií, resp. egocentrizmov.

4. Seba projekčné akty sú podriadené predstave o úspešnosti externalizácie ega v danom interakčnom prostredí.
5. Seba projekčné akty a konfrontácia seba projekcií sú riadené istými princípmi a neformálnymi pravidlami.

Základné otázky egolinguistiky:

Na začiatku systematického egolinguistického skúmania sa ponúka otázka, ako používajú ľudia jazyk (prípadne mimojazykové prostriedky) pri konfrontácii seba projekcií, aby realizovali jej sociálny zmysel v daných interakčných podmienkach. Ide o to, ako sa konštituuje diskurz vnímaný ako konfrontácia seba projekcií (širšie: egocentrizmov), ktorej aktéri prisudzujú istý sociálny zmysel. Výskumom zameraným na túto otázku sa zisťuje, ako podriaďujú aktéri svoje diskurzné konanie vlastnej interpretácii tohto stretu. Preto sa pozornosť obracia na spoznanie tejto interpretácie v daných interakčných podmienkach a na jej riadiacu silu vo vzťahu k spôsobom diskurzného konania. Vychádza sa z toho, že takouto interpretáciou sa realizuje zmysel ega. Spôsoby používania jazyka sa sledujú so zreteľom na dva fundamentálne aspekty zmyslu ega, a teda sociálneho zmyslu konfrontácie seba projekcií. Prvý aspekt sa týka interpretačného potenciálu ega a sebaaktualizácie. Vo vzťahu k tomuto aspektu sa kladie otázka, ako využíva jednotlivec jazyk ako kolektívny zdroj interpretačných a komunikačných prostriedkov na externalizáciu svojej interpretácie sveta a sebaaktualizácie. Ide o gnozeologickú (prisudzovanie zmyslu tomu, čo poznáva), axiologickú (pripisovanie hodnoty niečomu) a pragmatickú (prisudzovanie zmyslu istej činnosti) interpretáciu. Analýza jazyka je zameraná na uchopenie toho, ako rozumie jednotlivec danému výseku sveta, teda ako sa v ňom orientuje, aké sú jeho preferencie, čiže ako hodnotí entity, a z akej perspektívy koná. Zisťuje sa, ako je spôsob používania jazyka spätý s egocentrickým prístupom k svetu, a teda aj so životnými cieľmi, ktorým jednotlivci podriaďujú svoje aktivity, ako aj s jeho sebaaktualizáciou.

Druhý aspekt spomínaného zmyslu sa týka vzťahu ega k inému egu. Tu sa vynárajú dve hlavné otázky. Prvá sa vťahuje na egomobilitu: Ako sa konštruuje diskurz so zreteľom na egomobilitu jeho aktérov? V pozornosti je egomobilná kompetencia a jej explikácia, a teda sociálna kultivovanosť jednotlivca, korektnosť interakcie a interakčná inteligencia (interakčná vyspelosť). V popredí je morálna stránka interakčnej kultúry. Druhá otázka sa vťahuje na egoangažované diskurzné konanie s ohľadom na ochranu ega a na jeho evalváciu. Do rámca tejto otázky patrí aj autotprezentácia v diskurze a spôsoby diskurzného konania zameraného na zabezpečenie alebo expanziu ega.

Všetky otázky spojené s používaním jazyka so zreteľom na ego ústia do témy úspešnosť seba projekcie: Aké používanie jazyka (aké diskurzné konanie) preferujú účastníci diskurzu, aby ich seba projekcie boli úspešné? Vo všeobecnosti ide o pod-

mienky seba projekčnej úspešnosti. Zameranosť na seba projekčnú úspešnosť, na úspešnosť konfrontácie seba projekcií zapája egolinguistiku do riešenia jednej z ťažiskových pragmatických otázok jednotlivca: Ako sa mám správať a konať, aby som bol v danej societe úspešný? V konečnom dôsledku má egolinguistika prispieť k poznávaniu človeka, takže sa natíska sebareflexívna otázka: Ako sa môže egolinguistika podieľať na výskume ega ako jadra osobnosti?

Literatúra

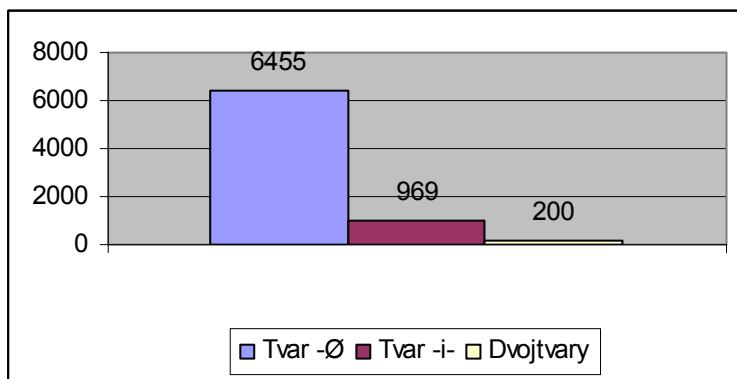
- DOLNÍK, Juraj: Jazyková komunikácia ako akomodačno-asimilačný proces. In: *Komunikace – styl – text*. Ed. A. Jaklová. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2006, s. 13 – 17.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyková inteligencia ako predpoklad jazykovej tvorivosti. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Ed. O. Orgoňová. Bratislava, Univerzita Komenského 2007, s. 30 – 36.
- HARRÉ, Rom – GILLET, Grant R.: *Diskurz a myseľ*. Bratislava, Iris 2001.
- GUREJEV, V. A.: Jazykovej egocentrizmus v nových paradigmatách poznania. *Voprosy jazykoznanija*, 2004, č. 2, s. 57 – 68.
- MIKO, František: *Aspekty literárneho textu*. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1989.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha, Academia 1998.

TVORENIE IMPERATÍVU V SLOVENČINE A LEXIKOGRAFICKÁ PRAX

Sokolová, M., Bónová, I.: Formation of the imperative in Slovak and lexicographical practise. Slovenská reč, 73, 2008, No. 5, pp. 271 – 280. (Bratislava)

Because of the fact that a number of imperative forms have zero occurrence in Slovak National Corpus, in our study we try to set the rules that specify the formation of potential imperative forms from all verbs regardless of their frequency so that the language users and Slovak lexicographers could follow these patterns. The most frequent imperative means is represented by zero imperative morpheme and secondly by imperative morpheme -i. The both forms are possible when the end of word form basis and the endings requirements are compatible.

1. V príspevku skúmame slovesá z Pravidiel slovenského pravopisu (1991, 1998, 2000 – ďalej PSP), ktoré sme získali na základe podkladov V. Benka, v rozsahu 13 126 lexém. Z tohto počtu väčšina slovies tvoriacich imperatív tvorí imperatívne tvary nulovou koncovkou (cca 7 000, potenciálne viac až 11 398), slovesá s tvarotvorným základom zakončeným na konsonantickú skupinu s poslednou sonórou majú imperatívnu koncovku -i (potenciálne 1 151 lexém), cca 250 slovies má zakončenie pripúšťajúce dvojtvary. V Slovenskom národnom korpuse (ďalej SNK) je 6455 imperatívov s nulovou imperatívnu koncovkou, čo je takmer 7-krát viac ako imperatívov s koncovkou -i (969), porov. Krellová (2007). Pomer jednotlivých typov imperatívneho tvorenia v SNK zachytáva nasledujúci graf:

Vysvetlením pre vysokú frekvenciu nulovej imperatívnej koncovky je aj vysoká produktivita vzorov (9 939), ktorých tvarotvorné základy sú zakončené vždy na jeden konsonant C (*chytat', pracovat'*), resp. prevažne na jeden konsonant (*robiť*).

Z podstaty imperatívu vyplýva, že má tvary s obmedzením osoby, tvorí sa len v 2. os. sg. a v 1. a 2. os. pl. Základom na jeho tvorenie je 3. os. pl. indikatívu prítomna (*chytajú, prosia, žijú, kupujú, nesú*) alebo syntetického futúra pri dokonavých formách (*chytia, poprosia, prežijú, kúpia, prinesú, prijímú*). Od tvaru 3. os. pl. sa oddeľí koncovka a k zostávajúcej časti (*chytaj-, pros-, žuj-, kupuj-, nes-, prijím-*) sa pridávajú koncovky imperatívu *-Ø* alebo *-i*.

2. Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na jeden konsonant, **imperatív sa tvorí vždy pridaním nulovej imperatívnej koncovky**¹. Je to najčastejší spôsob tvorenia, jeho štruktúra sa maximálne diferencuje od indikatívnych tvarov a jeho podmienkam vyhovujú všetky slovesá konjugačných vzorov *chytať, pracovať, rozumieť, brať, minúť, žuť* a väčšina verb typu *robiť, niesť, česať, vidieť, kričať*.

Infinitív – 3. os. pl.	Frekvencia	Imperatív		
		2. os. sg.	1. os. pl.	2. os. pl.
chytať – chytaj-ú	3475	chytaj-Ø	chytaj-Ø-me	chytaj-Ø-te
pracovať – kupuj-ú	3261	pracuj-Ø	pracuj-Ø-me	pracuj-Ø-te
rozumieť – rozumej-ú	304	rozumej-Ø	rozumej-Ø-me	rozumej-Ø-te
žuť – žuj-ú	226	žuj-Ø	žuj-Ø-me	žuj-Ø-te
žiť – žij-ú		ži*-Ø	ži*-Ø-me	ži*-Ø-te
brať – ber-ú	92	ber-Ø	ber-Ø-me	ber-Ø-te
spomenúť – spomen-ú	77	spomeň-Ø si	spomeň-Ø-me si	spomeň-Ø-te si
robiť – rob-ia	3203	rob-Ø	rob-Ø-me	rob-Ø-te
česať – češ-ú	374	češ-Ø	češ-Ø-me	češ-Ø-te
niesť – nes-ú	196	nes-Ø	nes-Ø-me	nes-Ø-te
letieť – let-ia	120	leť-Ø	leť-Ø-me	leť-Ø-te
kričať – krič-ia	78	krič-Ø	krič-Ø-me	krič-Ø-te
Spolu	11398			

Pri tvorení imperatívu nulovou koncovkou dochádza k alternáciám *d/dʹ, t/tʹ, n/ň, l/lʹ, d/dz, t/c, j/Ø*²: *vedʹ, zameťʹ, nemiň, meľʹ, jedz, uprac, nepi, ukry*, pred koncovkou *-me* dochádza k znelostnej neutralizácii [prozme], [presve3me], [pížme], [zapladme].

- Rovnako ako *chytať, pracovať, rozumieť, brať, hynúť* tvoria imperatív **všetky slovesá týchto vzorov** (7435), napr. *behať, čakať, dať, dávať, počkať, sadať, cestovať, bdiť, prať, hnať, hynúť, spomenúť si, napomenúť, pripo-*

¹ Výnimkou z tohto pravidla je forma *prídi* (33), *prídite* (52), ktorá sa používa popri nepríznačkovej forme *pridʹ* (1038), *prídte* (731).

² Keďže ide o interfix tvorený jednou hláskou, je možné jej zánik hodnotiť ako zánikovou alternáciu aj trunkáciu, Ivanová, 2004.

menúť; *vinúť* ai. Rovnako ako *žut'* (pomocou nulovej koncovky) tvoria imperatív všetky slovesá (226) vrátane tých, ktorých základ sa končí na vokál *i/y* a interfix *j* v imperatívne zaniká: *počuť*, *kuť*, *pluť*, *diat' sa*, *liat'*, *dospieť*, *prispieť*, *uspieť*; *žiť* – *ži*, *žime*, *žite*, porov. aj *biť* – *bi*, *ukryť* – *ukry*, *piť* – *pi*, *šiť* – *ši*, *použiť* – *použi*.

- Rovnako ako *prosiť*, *česať*, *nieť*, *vidieť* a *kričať* tvoria imperatív **všetky slovesá týchto vzorov zakončené na jeden konsonant**: *písať*, *rezať*, *vládať*, *skákať*, *plakať*; *chodiť*, *kúpiť*, *robiť*, *kosiť*, *liečiť*, *hovoriť*, *nosiť*, *platiť*, *otvoriť*, *prípraviť*; *pliešť*, *viesť*, *viezt'*³, *hľadiť*, *letieť*, *sedieť*; *bežať*, *ležať*, *mlčať* atď.

Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na jeden konsonant, tvorenie pomocou nulovej koncovky je jednoznačné, preto v slovníkoch nie je v zásade nevyhnutné okrem odôvodnených prípadov (napr. typ *žiť* a jednotlivé verbá *bdieť*, *stlať*, *zrieť*, *prísť*) tvary imperatívu uvádzať, porov. PSP (1991, 1998, 2000).

3. Ak sa tvar 3. os. pl. končí pred koncovkou na dva konsonanty s poslednou sonórou CC_s, C_sC_s, **imperatív sa tvorí vždy pridaním imperatívnej koncovky -i**. Je to druhý najčastejší spôsob tvorenia a jeho podmienkam vyhovujú všetky slovesá konjugačných vzorov *chudnúť*, *trieť*, *žať* a menšina slovies časujúca sa podľa vzorov *česať*, *vidieť*, *robiť* a *kričať*, porov. *poslať*, *vybabrať*, *myslieť*, *vyšetriť*, *modliť sa*, *spať*. Nevýhodou koncoviek *-i*, ale hlavne *-ime*, *-ite* je malá dištinkcia medzi indikatívom a imperatívom v rámci V. konjugačnej triedy (cca 120 slovies): *vyjadri sa* a *vyjadri sa*, *vyjadríme sa* a *vyjadríme sa*, *vyjadrite sa* a *vyjadrite sa*.

Infinitív – 3. os. pl.	Frekvencia	Imperatív		
		2. os. sg.	1. os. pl.	2. os. pl.
padnúť – padn-ú	879	padn- <i>i</i>	padn- <i>i-me</i>	padn- <i>i-te</i>
zavrieť – zavr-ú	95	zavr- <i>i</i>	zavr- <i>i-me</i>	zavr- <i>i-te</i>
zачаť – začn-ú	63	začn- <i>i</i>	začn- <i>i-me</i>	začn- <i>i-te</i>
prijat' – prij-ú		prij- <i>i</i>	prij- <i>i-me</i>	prij- <i>i-te</i>
vziať – vezm-ú		vezm- <i>i</i>	vezm- <i>i-me</i>	vezm- <i>i-te</i>
poslať – pošl-ú	89	pošl- <i>i</i>	pošl- <i>i-me</i>	pošl- <i>i-te</i>
vylepšiť – vylepš-ia	11	vylepš- <i>i</i>	vylepš- <i>i-me</i>	vylepš- <i>i-te</i>
myslieť – mysl-ia	10	mysl- <i>i</i>	mysl- <i>i-me</i>	mysl- <i>i-te</i>
zaspať – zasp-ia	10	zasp- <i>i</i>	zasp- <i>i-me</i>	zasp- <i>i-te</i>
Spolu ⁴	1151			

³ Sloveso *môcť* nemá imperatív, aj preto sa pri ňom môžu vytvárať nekodifikované tvary *môžme*, *môžte*, kopírujúce štruktúru imperatívov.

⁴ Okrem toho je v PSP 49 slovies s nepravidelnou konjugáciou a 281 slovies s výskytom len v jednom vydaní.

- Rovnako ako *chudnúť*, *trieť*, *žať* tvoria imperatív **všetky slovesá týchto vzorov** (1037), napr. *dotknúť*, *pohnúť* (sa), *nekradnúť*, *lahnúť*; *natrieť*, *pozrieť*, *zavrieť*, *udrieť*, *umrieť*; *priať*, *vziať*, *vypäť*, *priať*, *začať*.
- Zo vzoru *česať* tvorí takto imperatív z PSP 89 sloviess, napr. *zakašľať*, *pozvať*, *nehundrať*, *odoslať*, menej verb (31) má zakončenie na poslednú sonóru pri vzoroch *robiť*, *vidieť*, *kričať*, napr. *poštátniť*, *urýchliť*, *vyprázdniť*, *upozorniť*, *vymyslieť*, *vyspať* sa.

Ide o takéto kombinácie s poslednou sonórou $C_s C_s$: *bn*, *br*, *dr*, *cn*, *čň*, *dn*, *gn*, *hn*, *chn*, *kn*, *pn*, *pr*, *sn*, *skn*, *stň*, *str*, *tn*, *tkn*, *tr*, *zr*, *zn*, *žň*; *dl'*, *kl'*, *sl'*, *šl*, *tl'*, *stv*, *štv*, *tv*, *zv*, napr. *napodobniť*, *vybabrať*, *vyjadriť* (sa), *uskutočniť*, *začať* – *začni*, *pacnúť*, *zabudnúť*, *štrngnúť*, *lahnúť*, *poslúchnuť*, *vyrieкнуť*, *zapnúť*, *stisnúť*, *mrsknúť*, *privlastniť* (si), *dotknúť* sa, *utrieť*, *pozrieť*, *zmiznúť*, *umožniť*; *podoprieť*, *zaostriť*, *pretnúť*, *vyšetriť*, *obzrieť*; *modliť* sa, *pošteklíť*, *rozmyslieť* si, *zakašľať*, *vysvetliť*; *občerstviť* (sa), *uštváť*, *kotviť*, *ozvať* sa, *prevziať* – *prevezmi*. Okrem toho sú to kombinácie s dvoma sonórmi $C_s C_s$: *jm*, *jň*, *lň*, *lň*, *mn*, *mň*, *mr*, *rň*, *rl'*, *vn*, *vň*, *vr*, napr. *ozrejniť*, *zaujať* – *zaujmi*, *priať* – *prijmi*, *uverejniť*, *posilniť*, *uvoľniť*, *všimnúť* si, *spríjemniť*, *zomrieť*, *upozorniť*, *usmerniť*, *zmierniť*, *žiarliť*, *počúvnuť*, *ovplyvniť*, *upevniť*, *zavrieť*. Pri uvedených typoch sa imperatív tvorí výlučne koncovkou *-i*, pretože v prípadoch s nulovou koncovkou by vznikol slabičný model „rybka“ (pozri Sabol, 1997), pri ktorom by restriktúra v poslednej slabike slova tvorilo pre slovenčinu atypické dvoj-(troj-)členné zoskupenie konsonantov v poradí šumový konsonant a sonóra. Rovnako Kuryłowiczovo pravidlo (začiatok slova je zároveň začiatkom prvej slabiky a koniec slova sa prekrýva s koncom finálnej slabiky slova) vylučuje možnosť tvorenia imperatívu s nulovou koncovkou, pretože v slovenčine sa nevyskytujú slová so zakončením na CC_s .

Kuryłowiczovo pravidlo o začiatku a konci slabiky v súvislosti s iniciálovou a finálnou pozíciou konsonantického komplexu v slove možno uplatniť aj pri verbách končiacich na sonóru a znely šumový konsonant $C_s C_{zs}$. Keďže konsonantické zoskupenia $C_s C_{zs}$ sa bežne nevyskytujú vo finálnej pozícii autosémantických slov, imperatív sa tvorí len, resp. prevažne pomocou koncovky *-i* pri slovesách so skupinou sonóra a šumový znely konsonant *jd*, *nb*, *rb*, *ndž*, *rdž*, *vd'* (*vyjst'* – *vyjdi*, *hanbiť* sa, *vyfarbiť*, *zafarbiť*, *potrundžiť*, *cvendžať*, *frndžať*, *mrndžať*, *vrndžať*, *erdžať*, *zaerdžať*, *krivdiť*). Okrem toho tvoria imperatív pomocou koncovky *-i* aj slovesá so skupinou dvoch šumových konsonantov s posledným neznelým konsonantom $C_s C_s$, ktoré sa vo finálnej pozícii slov bežne nevyskytujú: *chc*, *kc*, *pš*; *sp*, porov. *chcieť*, *vyjachtat'* – *vyjachi*, *vykoktat'* – *vykokci*, *prilepšiť* (si), *zlepšiť* (sa), *vylepšiť*, *vyspať* sa, *pospať* (si), *uspať*).

Slovesá, ktoré sa časujú podľa dvoch vzorov: *česať/chytať* (89), *česať*/čiasťočne podľa *chytať* (90), *poslať/chytať* (15), *chytať/česať* (27), nemajú imperatívne dvojtvary, ale dva tvary podľa dvoch paradigiem, napr. *brechať*, *cupotať*, *cengotať*;

kývať, luhat', páchat'. Len 15 slovíes typu *poslat'/chytat'* má zároveň imperatívne tvary -i aj -Ø, napr. *trestat' – tresti* alebo *trestaj, deptat', chl'astat', žobrat', vybabrat', chrochtat', chvastat' sa, koktat', deptat', koktat', reptat'*.

4. Imperatívne dvojtvary má v PSP 244 slovíes vzorov *robiť, kričať, nieť, česať* zakončených na konsonantickú skupinu sonóra a neznely šumový konsonant $C_S C_{NS}$ (57) *nč, nt', jč, rt', rč, mč, nš: určiť, dokončiť, fajčiť*, ale hlavne na skupinu dvoch šumových konsonantov $C_S C_S$ (187). V súlade s frekvenčnými zisteniami (pozri Sabol, 1970, 1971) sa zakončenia *st', št', dč, zd', žd', čš, hč, chč, kč, bč, ct'* vyskytujú vo finálnej pozícii slovenských slov a tvarov (*kost', plášť, objazd', jázd, úzd*), preto aj pri imperatívoch sú kompatibilné s nulovou koncovkou, napr. *očistiť, rást', rozlúštiť, zauzdiť, zhromaždiť, zväčšiť, zmäkčiť, navlhčiť, dychčať, drobčiť, uctiť*.

Infinitív – 3. os. pl.	Frekvencia	Imperatív		
		2. os. sg.	1. os. pl.	2. os. pl.
skončiť – skonč-ia	57	skonči/skonč-Ø 50/6	skončime/skončme 26/8	skončite/skončte 15/5
očistiť – očist-ia	187	očisti/očist'-Ø 51/24	očistime/očist'me 5/2	očistite/očist'te 99/0

Rovnako ako typ *skončiť* tvoria imperatív slovesá a ich odovodeniny so skupinou $C_S C_{NS}$ *nč, nt', jč, rt', rč, mč, nš: končiť, mládenčiť, venčiť, zarinčať, nedrňať, šantiť, fajčiť, rojčiť, určiť, pomaďarčiť, stolárčiť, ponemčiť, zmenšiť*, ale hlavne so skupinou dvoch šumových konsonantov $C_S C_S$ *zd', st', št', dč, hč, chč, kč, žd', ct', porov. brázdiť, jazdiť, brzdiť, nehníeždiť sa, zabrzdiť, čistiť, zistiť, hostiť, omilostiť, poistiť, rást', mraštiť, praštiť, zapišťať, pišťať, zvrešťať, presvedčiť⁵, ul'ahčiť, navlhčiť, nedychčať, zmäkčiť, zhromaždiť, zavraždiť, hviždať, zahviždať, uctiť (si)*.

Už sme spomínali, že nevýhodou koncoviek -i, -ime, -ite je v piatej konjugačnej triede malá dištinkcia medzi indikatívom a imperatívom. Fonologický faktor nie je v kombináciách $C_S C_{NS}$ a $C_S C_S$ až taký silný ako pri skupinách s poslednou sonórou $C_S C_S$, preto tvary s nulovou koncovkou (*dokonč, pust', rozmliažd'*) tu nie sú popri tvaroch s -i vylúčené (*dokonči, pusti, rozmliaždi*). Je to najzriedkavejší spôsob tvorenia imperatívu, ale vyznačuje sa vysokou variabilitou kombinácií troch imperatívnych tvarov. Sociologická sonda⁶ ukázala, že sa obidve formy používajú kombinovane, napr. v tvaroch 2. os. sg., ktorá sa odlišuje od indikatívu dostatočne výrazne, je v súlade s fonologickým faktorom koncovka -i: *pomasti, skonči*, ale v tvaroch 1. a 2. os. pl., ktoré by sa sa od indikatívu odlišovali len kvantitou, je možná pri tom istom slovese koncovka -Ø: *pomastme, pomast'te, skončme, skončte*.

⁵ Imperatív od slovíes *presvedčiť, svedčiť* sa tvorí v súlade s PSP: -Ø/-i (SNK: 60/2, 18/0, 180/14) dochádza k neutralizácii troch fonologických protikladov ($Vc - Vc^0$, $D - D^0$, $S - S^0$), zvukovo sa realizuje výsledok neutralizácie fonologického protikladu $S - S^0$ – gemináta č, ktorá vytvára pomerne zreteľný reštriktívny prvok na konci slovesného kmeňa [*presve >č, sve >č*].

⁶ Zatiaľ 50 respondentov – do poslednej verzie príspevku chceme mať k dispozícii kompletný výskum.

Kombinácia	Koncovky -i/-Ø	Koncovky -Ø/-i
$C_S C_{N\bar{S}}$	<i>skončiť</i> (50/6, 26/8, 15/5)	<i>určiť</i> (104/48, 7/5, 171/25)
	<i>zmenšiť</i> (44/2, 1/0, 4/0)	
	<i>ukončiť</i> (23/2, 11/2, 49/1)	
	<i>dokončiť</i> (23/4, 13/2, 24/2)	
	<i>fajčiť</i> (6/0, 1/0, 19/2)	

Pri tvorení imperatívu od slovíes, ktorých kmeň sa končí na $C_S C_{N\bar{S}}$ (*skončiť*, *fajčiť*, *zmenšiť*), sa uprednostňuje v 2. os. sg. tvar s morféomou -i (SNK: *skonči* 91, *dokonči* 60, *fajči* 26, *zmenši* 49), pretože ak by spoluhláskové zoskupenie $C_S C_{N\bar{S}}$ malo tvoriť koniec imperatívneho tvaru (SNK: *skonč* 19, *dokonč* 8, *fajč* 2, *zmenš* 2), tak univerzálne Kuryłowiczovo pravidlo (koniec slova sa prekrýva s koncom finálnej slabiky slova) by sa nedalo vždy uplatniť. Skupina $C_S C_{N\bar{S}}$ na konci slova sú podľa frekvenčných zistení dosť vzácné a vyskytujú sa v najmenšom počte prípadov (-nt, -rt, -rs, -rš, -lt, nč – zväčša v slovách cudzieho pôvodu: *advent*, *rešerš*, *dekolt*, *ranč*), pozri Sabol, 1970, 1971. Vzhľadom na nízku (takmer nulovú) frekvenciu konfigurácií -jč, -nč, -nš na konci slov je len prirodzené, že imperatív od uvedených slovíes sa tvorí predovšetkým s -i a nulová koncovka je len jej fakultatívnym variantom. V jednom prípade je však nulová koncovka dominantná: *urč* (104 výskytov zo 152). Ide o jednoslabičné slovo, ktoré je analogické s imperatívami tvarmi typu *nekrč*, *strč*, *skrč*, *vrč*, *trč*, *netrč*, aj keď v prípade *urč* je *r* neslabikotvorným restriktívnym prvkom. Z hľadiska rečovej produkcie ide o identické zoskupenie hlások, aké sa (aj keď len v obmedzenej miere) vyskytuje vo finálnej pozícii slov a tvarov (*terč*, *krč*). Vysokú frekvenciu 2. os. pl. *určte* v SNK (171) môže spôsobovať relatívne vysoká prítomnosť učebnicových textov didaktického charakteru, nízky výskyt podoby imperatívu *určite* (25) sa dá vysvetliť okrem blízkosti s indikatívom *určíte* aj homonymiou tvaru 2. os. pl. a adverbia či partikuly (*určíte*).

Kombinácia	Koncovky -i/-Ø	Koncovky -Ø/-i
$C_S C_S$	<i>zistiť</i> (90/0, 24/1, 311/0)	<i>odpustiť</i> (727/43, 17/3, 170/78)
	<i>očistiť</i> (51/24, 5/2, 99/0)	<i>pustiť</i> (273/165, 27/29, 120/264)
	<i>jazdiť</i> (25/0, 2/0, 20/0)	<i>nedopustiť</i> (92/6, 10/2, 10/17)
	<i>zhromaždiť</i> (17/2, 0/0, 20/0)	<i>prepustiť</i> (21/6, 0/0, 7/14)
	<i>čistiť</i> (9/0, 2/0, 21/0)	
	<i>zaistiť</i> (13/0, 0/0, 12/0)	
	<i>brzdiť</i> (18/0, 0/0, 4/0)	

Pri dvojčlennej konfigurácii šumových konsonantov na konci slovesného kmeňa je tiež častejšie poradie -i/-Ø (cca 180 verb), porov. *očistiť*, *zistiť*, *zaistiť*, *zloštiť*, *veštiť*, *vyveštiť*, *brzdiť*, *jazdiť*, *zhromaždiť* (SNK: *očisti* 51 zo 75, *zisti* 90 z 90, *zlošti* 9 z 10). Hoci sú tvary s koncovkou -i v texte ako imperatívy vzhľadom na ich blíz-

kost' s indikativom ťažšie identifikovateľné, používatelia ich uprednostňujú⁷, porov. tvary *očistí – očisti*, kde je nezhoda tvarov v osobe, ale hlavne v 1. a 2. os. pl., kde sa zhoduje aj osoba *očistíme – očistíme, očistíte – očistíte*. Sociolingvistická sonda ukázala aj nerovnakú preferenciu tvarov s *-i* a *-Ø* v 2. os. sg., 1. a 2. os. pl. (*pomasti*, ale *pomastíme, pomastíte*). Sonda naznačuje, že ten istý používateľ môže uprednostniť *-i* v 2. os. sg. (*očisti*), kým v 1. a 2. os. pl., kde sa zhoduje aj osoba, tvary diferencuje *očistíme – očistíme očistíte – očistíte*. Tvary 1. a 2. os. pl. môžu frekvenčne neúmerne k ostatným tvarom imperatívu narásť, ak sa tvar lexikalizuje (*pripustíme, povedzme, dúfajme*), resp. v prípadoch 2. os. pl. v odborných opisoch pracovného postupu (porov. výskyt v SNK: *vymastite* 21, *spustite* 141, *očistite* 99).

Korpusové zistenia potvrdili poradie *-Ø/-i* v súlade s poradím v PSP len pri odvođeninách verba *pustiť* (*prepustiť, nedopustiť, spustiť, vpustiť*), porov. SNK: *pustiť* 273/165, 27/29, 120/264; *prepustiť* 21/6, 0/0, 7/14; *nedopustiť* 92/6, 10/2, 10/17; *spustiť* 42/33, 2/3, 33/108; *vpustiť* 9/5, 0/0, 3/11, a to z týchto dôvodov:

1. vysoká celková frekvencia slov s radixom *PUSŤ*;
2. imperatív v sg. *pust'-Ø, spust'-Ø, [ff]pust'-Ø* tvorí jednoslabičný tvar s výrazným vykreslením striktúry a restriktúry, začiatok a koniec slabiky tvoria prvky s nízkym stupňom zvučnosti;
3. uplatnením Kuryłowiczovho pravidla sa potvrdzuje fakt, že skupina *-st'* môže tvoriť kódu slabiky (teda aj jednoslabičného imperatívneho tvaru), pretože sa vyskytuje vo finálnej pozícii autosémantických slov v slovenčine (*päst', kost'*).

Z uvedeného vyplýva, že okrem verba *určiť* len výnimočne, a to pri skupine *st'*, ktorá je najfrekventovanejšou kombináciou dvoch šumových konsonantov na konci slov v slovenčine (pozri Sabol, 1971), sa imperatív od slovies ukončených na rovnakú konsonantickú skupinu *st'* netvorí identickým spôsobom (*zisti, odpust'*).

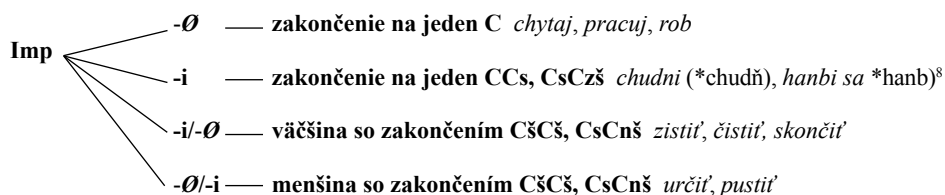
Z foneticko-fonologického hľadiska sa môže 2. os. sg. a 2. os. pl. slovies zakončených na dva šumové konsonanty odlišovať v imperatívnej koncovke, lebo napätie, ktoré vzniká pri tvorení imperatívu s nulovou koncovkou v 2. os. pl. na hranici medzi koreňovou a relačnou morférou (*zahust'-Ø-te*), sa vsunutím sonantického jadra – imperatívnej morfémy *-i* – oslabuje. Pri stretnutí dvoch okluzívnych konsonantov *zahust'te* vzniká minimálny kontrast, ktorý sa maximalizuje vsunutím *-i*. Z fonetického hľadiska sa tak podčiarkuje prirodzená štruktúra slabiky so základným slabičným vzorcom CV, čím sa expedientovi zjednodušuje rečová produkcia

⁷ Pri objasňovaní uvedeného zistenia sa možno opierať aj o ďalšie činitele – prirodzenosť slabičnej štruktúry (CV), o slabikovú dĺžku slova, vokálny timbre, rytmický kontext, resp. aj stupeň zvučnosti strikturných prvkov na začiatku a restriktívnych prvkov na konci slov. Čím je vyšší stupeň zvučnosti v iniciálovej pozícii slova, tým je väčšia pravdepodobnosť, že hovoriaci utvorí imperatív s *-i* (*zisti, očisti*).

a percipientovi sa uľahčuje dekodovanie. Z fonologického hľadiska sa v slabičnej štruktúre slovesného imperatívu typu *zahustíte* manifestujú „kontrastovosť a dištinkatívne príznaky foném“ (pozri Sabol, 1994). Pri slovesách s radixom *pust'* sa imperatív v 2. os. sg. tvorí dominantne nulovou morférou, v 2. os. pl. je dominantná morféma *-i*, v 1. os. pl. sú uvedené imperatívne morfémy, približne v rovnakom pomere. Pri odvodeninách *odpustiť*, *nedopustiť* je frekventovanejšie nulové zakončenie, čo je spôsobené slabikovou dĺžkou slova, ako aj faktom, že spoluhláskové zoskupenie C-C_s *odpust'-me*, *nedopust'-me* nie je artikulačne také náročné ako kombinácia dvoch šumových spoluhlások C-C *odpust'-te*.

5. Pri slovesách s dvojtvarmi sa v PSP uvádza vždy poradie na prvom mieste s nulovou imperatívnu koncovkou a na druhom mieste s koncovkou *-i*. V SNK je pri dvojtvaroch častejšie poradie *-i/- Ø*. Keďže množstvo imperatívnych tvarov sa v SNK overiť nedá (nulový výskyt imperatívu je pri cca 6000 lexémach), v príspevku sme sa snažili vytvoriť pravidlá na tvorenie imperatívov od všetkých sloves bez ohľadu na frekvenciu, aby sa podľa nich mohli riadiť používatelia, ale hlavne lexicografi:

Schéma Podmienky vyhovujúce fonologickej kompatibilite s imperatívnu koncovkou *-Ø* a *-i*

Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na jeden konsonant, imperatívne tvary sa tvoria len pomocou nulovej imperatívnej koncovky.

Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na skupinu konsonantov s poslednou sonórou (*l, l', m, n, ň, r, v*) alebo na konsonantickú skupinu CsCzš, ktorá sa v pozícii na konci slova nevyskytuje, imperatívne tvary sa tvoria len pomocou koncovky *-i*. Nevýhodou koncoviek *-i*, *-ime*, *-ite* je malá dištinkcia medzi indikatívom a imperatívom (*vysvetliť*, *občerstviť (sa)*, *kotviť*, *posilniť*, *uvoľniť*, *sprijať*, *jemniť*, *upozorniť*, *usmerniť*, *žiarliť*, *ovplyvniť*, *upevniť*). Fonologický faktor je však taký silný, že tvary s nulovou koncovkou sú pri kombinácii C_sC_s, C_sC_s vylúčené (**vyjadra sa*; **rozmysl si*; **uverejň*), porov. dokonca aj prípady, keď je homonymia medzi indikatívom a imperatívom úplná (*zmiernite*, *žiarlite*, *zmiernime*, *žiarlime*).

⁸ Ojedinele pri kombinácii CsCš sa vyskytuje aj dvojtvar – *krivdi/krivď*).

Imperatívne dvojtvary majú slovesá zakončené predovšetkým na sonóru a neznely šumový konsonant $C_s C_{NS}$ *nč, nľ, jč, rť, rč, mč, nš* (*určiť, dokončiť, fajčiť*) a na skupinu dvoch šumových konsonantov $C_s C_s$, ktoré sa bežne vyskytujú vo finálnej pozícii slov a tvarov: *st', št', dč, žd', zd'*, napr. *očistiť, praštiť, pomastiť, zauzdiť, rozlúštiť, zhromaždiť, rozmliaždiť*, preto môžu tvoriť imperatív sekundárne aj pomocou nulovej koncovky. V prípadoch s nízkou (takmer žiadnou) frekvenciou výskytu artikulačne náročnejších konsonantických zoskupení typu *hč, chč, kč, čš, ct'* na konci plnovýznamových slov je nulová imperatívna koncovka pri slovesách s týmto zakončením málo pravdepodobná (*uľahč, dychč, zmäkč, zväčš, uct'*), aj keď nie neprípustná.

Imperatívne dvojtvary sme overovali v SNK a výsledky tvarov, ktoré uvádzame v poradí 2. os. sg., 1. os. pl. a 2. os. pl., ukazujú, že poradie *-Ø/-i* uvádzané bežne v slovníkoch nezodpovedá väčšine korpusových alebo sociolingvistických zistení. Okrem slovies s radixom PUSTĚ a URČ je pri imperatívnych dvojtvarach v SNK pre 2. os. sg. poradie *-i/-Ø*. V piatej konjugačnej triede, kde je vzhľadom na tematickú submorfú *í*, resp. *i* malý rozdiel medzi indikatívom a tvarmi imperatívu s koncovkou *-i*, sa na zvýraznenie rozkazu v 1. a 2. os. pl. využíva častejšie nulová koncovka a vznikajú kombinácie *nefajči*, ale *nefajčme*, *nefajčte*, resp. *dokonči*, ale *dokončme*, *dokončte*.

Literatúra

- BÓNOVÁ, Iveta: Slabičná štruktúra slova a tvaru. In: Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 14. – 15. května 2002. Ed. P. Pořízka – V. P. Polách. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2004, s. 27 – 33.
- BÓNOVÁ, Iveta: Slabičná segmentácia slov v slovenčine. In: Varia. XI. Zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov. Spišská Nová Ves 28. – 30. 11. 2001. Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SJS 2004, s. 276 – 281.
- DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: VEDA 1984.
<http://korpus.juls.savba.sk>
- IVANOVÁ, Martina: Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku. Ed. M. Imrichová. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied 2004. s. 102 – 111.
- KRELLOVÁ, Anna: Výskum imperatívu na korpusovom materiáli. Diplomová práca (pod vedením M. Sokolovej). Prešov: Prešovská univerzita 2007. 75 s.
- Morfológia slovenského jazyka. 1966. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966.
- SABOL, Ján: Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine. Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Red. P. Bunganič et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 129 – 149.
- SABOL, Ján: Štvorčlenné konsonantické skupiny v slovenčine. In: Slovenská reč, 1969, roč. 34, č. 1, s. 30 – 31.

- SABOL, Ján: Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1970, roč. 21, č. 2, s. 139 – 153.
- SABOL, Ján: Pomer jednotlivých typov konsonantických skupín. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 2, s. 71 – 78.
- SABOL, Ján: Slovenská slabika (Náčrt problematiky). In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Jozef Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 1994, s. 214 – 224.
- SABOL, J.: K typologickej charakteristike slovenskej slabiky. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica XLV. Red. Jozef Mlacek. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 27 – 32.
- SABOL, Ján – BÓNOVÁ, Iveta: Štruktúra slabiky a morfémy v slovenčine, češtine a poľštine. In: XIII medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane. Príspevky slovenských slavistov. Slovenský komitét slavistov a Slavistický kabinet SAV Bratislava 2003, s. 101 – 111.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Teoretické zásady morfematického spracovania slovenčiny. In: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov, Náuka 1999. s. 9 – 56.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – GENČI, Ján: Fonematické štruktúry radixov. In: Morfematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania). Venované pamiatke Jána Horeckého. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 21 (AFPh UP 155/23). Ed. Miloslava Sokolová – Martina Ivanová – Martin Ološtiak. Prešov, Prešovská univerzita, Filozofická fakulta 2006, s. 79 – 101.

Miloslava Sokolová – Martina Ivanová –
Alexandra Jarošová

DIFTONGIZÁCIA VOKALICKÝCH SKUPÍN *ie, ia* A LEXIKOGRAFICKÁ PRAX¹

Sokolová, M., Ivanová, M., Jarošová, A.: Diphthongization of bivocalic sequences *ie, ia*, and lexicographical practice. *Slovenská reč*, 73, 2008, No. 5, pp. 281 – 292. (Bratislava)

In our paper we analyse the processes of diphthongization the bivocalic sequences in Slovak language. The research was determined by unstability in the usage and by various solutions in the dictionaries. The fuzzy character of the boundaries between diphthongs and vocalic phonemes is partly natural as it reflects the adaptation processes of foreign units. During this process the bivocalic sequences lose the character of vocalic phonemes and obtain the properties of diphthongs. We distinguish three degrees of this process which is determined by interlingual and extralingual factors.

1. Jedným zo zdrojov dubletnosti, ktorá sa skúma v monografii *Nový deklináčny systém slovenských substantív* (Sokolová, 2007), je aj prehodnocovanie dvojslabičných vokalických spojení na monosylabické diftongy (*klientka, pacientka*). Smer prehodnocovania je od heterosylabického *i-e* k tautosylabickému *ie*. K výskumu diftongizácie bivokalických skupín viedla autorky jednak rozkolísanosť v úze používateľov, jednak rozkolísanosť v kodifikačných príručkách.

Nejednotnosť riešení týchto prípadov v existujúcich lexikografických prácach (Pravidlá slovenskej výslovnosti, 1984, 2005 – ďalej PSV; Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, 1989, 1997, 2003 – ďalej KSSJ; Slovník cudzích slov, 2005 – ďalej SCS; Pravidlá slovenského pravopisu, 1991, 2000 – ďalej PSP; Slovník súčasného slovenského jazyka, 2006 ďalej SSSJ) dokazuje, že takouto praxou môže byť destabilizované aj jazykové povedomie lingvistov, porov. lexému *abiturienský* v KSSJ (1987, v ďalších vydaniach už *abituriensky*) a v SCS (2005), kde sa *i-e* chápe ako bivokalická skupina (*abiturienský*), kým v PSP (1991), PSV (2005), KSSJ (2003) a SSSJ (2006) sa pokladá za diftong (*abituriensky*)².

V lexikografických prácach sa okrem neproblémových zápisov lexém s nediftongizovanými vokalickými skupinami, napr. „*fiatka*“ -ky -*tiek*, „*fiála*“ -ly *fiál*, „*fiála*“ -ly *fiál*, „*fialka*“ -ky -*liek*, resp. zápisov lexém s diftongizovanými vokalickými skupinami, napr. „*aksamietka*“ -ky -*tok*, „*bioinžinierka*“ -ky -*rok*, „*hotelierka*“ -ky -*rok*, nachádzajú aj diskutabilné prípady ako „*abiturientka*“ -ky -*tok*, „*Aziatka, aziatka*“ -ky -*tok*, *aziatsky*, napr. v SSSJ1 (2006) aj v PSP (2000), resp. „*expedientka*“ -ky -*tok*, „*Dianka*“ -ky *Dianok*, „*Rianka*“ -ky *Rianok* v SSSJ1 (2006).

¹ Príspevok je výsledkom pracovného stretnutia v rámci projektov VEGA 1/0625/08 a VEGA 2/007/08, ktoré sa konalo v Prešove dňa 11. – 14. 3. 2008 a v Bratislave dňa 20. – 26. 5. 2008.

² Porov. aj upozornenie I. Ripku (2008, s. 308).

Príčinou uvedených nedôsledností je samotná lexikografická prax, ktorá pri zápise koncoviek vokalické skupiny a diftongy nerozlišuje, a tak nielen destabilizuje jazykové povedomie bežných používateľov³, ale neprispieva ani k diferenciacii statusu slovenských i-ových diftongov a prevzatých vokalických spojení *i-a*, *i-e*. Napr. v SCS (s. 606) sa uvádza pri lexéme *modelácia* zápis *modelácia -ie* a pri lexéme *modelovanie* rovnaký zápis *modelovanie -ia*, pričom ide o rozdielne prípady. Pri *modelácia -ie* sú to dve fonémy, pri *modelovanie -ia* jedna fonéma. Porov. aj situáciu v PSP (2000), KSSJ (1987, 2004), kde sú tiež – ako medvedia služba bežným používateľom – zjednodušene rovnaké zápisy pri rôznorodých javoch *stretnutie -ia*, ale aj *rádio -ia*. Spôsobuje to problémy aj vo vysokoškolskej didaktike slovenského jazyka (ťažko sa odstraňujú chybné tvary Npl **kritéria*, *masmediálne štúdia*, porovnaj aj Mislovičová, 2005, s. 159).

Neostrá hranica medzi bivokalickou skupinou a diftongom je však aj prirodzeným javom. Diftongizácia vokalických skupín totiž predstavuje jeden z adaptačných mechanizmov pri preberaní lexém z iných jazykov, pričom tento mechanizmus je procesuálnej povahy, t. j. hranice medzi jednotlivými stupňami adaptácie sú prirodzene priepustné. Rozkolísanosť môže byť podmienená aj ďalšími faktormi. Prevalha foriem *klientiek* pred *klientok* (výskyt na internete „očistený“ o opakujúce sa stránky: 271/150) sa okrem toho dá vysvetliť existenciou foriem Gpl s narúšaním neutralizácie kvantity (*výhier*, *čísiel*). Z diachrónneho hľadiska ide pri Gpl o výsledok diftongizácie *é > ie*, ktorá sa uplatňuje aj po velárach, napr. *hier*, *sekier* (porovn. Žigo, 2003, s. 72). Okrem foriem pri feminínach a pri neutrách kolísanie medzi heterosylabickým *i-e* a tautosylabickým *ie* ovplyvňuje aj formu Ipl pri maskulínach, porov. tvary *klientami* (SNK: 101), *klientmi* (SNK: 942).

2. Vokalické skupiny *i-a*, *i-e*, *i-u* neexistujú v domácich slovách, tam sú iba diftongy (*cudzia*, *cudzie*, *cudziu*, *stretnutie*, *stretnutia*, *stretnutiu*). Pripomeňme si, aké sú rozdiely medzi vokalickou skupinou a diftongom v ich protikladných vlastnostiach (Sokolová, 2007, s. 263):

Vokalické skupiny VV <i>i-a</i> , <i>i-e</i> (<i>i-u</i>) v prevzatých slovách	Diftongy <i>ia</i> , <i>ie</i> , <i>iu</i> * v domácich slovách
1. vytvárajú dve fonémy (D-i-a-n-a, f-i-i-n-a-n-c-i-e, d-i-u-r-e-t-i-k-u-m, b-i-e-n-á-l-e, t-r-i-e-n-á-l-e)	1. vytvárajú jednu fonému (ž-ia-k, ž-r-ie-b-ä, č-ia-p-k-a)
2. vytvárajú dve slabiky (Di-a-na, fi-nan-ci-e, di-u-re-ti-kum, bi-e-ná-le, tri-e-ná-le)	2. vytvárajú jednu slabiku (žiak, žrie-bä, čiap-ka)

³ V tejto súvislosti sa vynára otázka, ktorá by si zaslúžila samostatnú pozornosť: v akej miere a či vôbec dostal bežný používateľ poučenie o rozdieloch medzi diftongmi a bivokalickými skupinami povedzme v rámci učiva strednej školy.

3. sú fonologicky krátke a nespôsobujú neutralizáciu kvantity v koncovkách (ku kráteniu koncoviek nedochádza: <i>o fialkách</i>), ani samy sa po dlhej slabike neskracujú (<i>médiá, expediáciám</i>)	3. sú fonologicky dlhé (<i>o riekach, o piesňach, čiarkach</i>) a spôsobujú neutralizáciu kvantity v koncovkách (krátenie koncoviek: <i>miestam</i>), ale aj samy sa po dlhej slabike v koncovkách skracujú (<i>o prácach, piesňam</i>)
4. možno ich predĺžiť (<i>Rián, fiál, afrodiziák, miliárd, pián</i>)	4. nemožno ich predĺžiť (<i>riek, čiar</i>)
5. nespôsobujú mäkkenie d, t, n, l (<i>Diana, tiara, harmónia, fekálie, mánia, diagnóza</i>)	5. spôsobujú mäkkenie d, t, n, l (<i>dielo, tiaž, dlaniam, panie, lietadlo, maniak, maniakálny, halier</i>)
6. sú kompatibilné s vkladným diftongom -ie (<i>fialiek</i>); ale variantnosť <i>klientiek – klientok</i> naznačuje, že v niektorých prípadoch je vnímanie kvality -ie nejednoznačné	6. nie sú bežne kompatibilné s vkladným diftongom -ie, ale s vkladným vokálom -o (<i>žiačok</i>)

* len v koncovkách

Z bodu 3 a 4 vyplýva, že chybný je zápis predpokladajúci, že vokalicke skupiny, v ktorých možno jeden vokál predĺžiť (*Riana – Rián, Diana – Dián*), sú kompatibilné s vkladným *o*: *Rianka – Rianok*, neprotirečiace riešenie je: *Rianka – Raniek*, porovn. tvary *situáciám, médií*. Výnimkou je adjektívum *anjelský*, v ktorom sa narúša rytmický zákon.

Z bodu 5 vyplýva, že nemožno akceptovať tvar *Dianok, expedientok*, v ktorom sa predpokladá diftong *ia*. V takom prípade by totiž tento tvar vyžadoval výslovnosť [d'ianok], [expe'dientok]. Neprotirečiace riešenie je tvar *Daniek, expedientiek*.

Z bodu 6 vyplýva, že zápis v SSSJ, KSSJ a PSP, ktorý predpokladá v prevzatých slovách kompatibilitu vokalicke skupín s vkladným *o*, nie je v súlade s našimi zisteniami: *Aziatka/ aziatka -ky -tok*. Neprotirečiace riešenie je: *Aziatka/aziatka -ky -tiek, aziatský*.

3. Pri adaptácii internacionalizmov sa vokalicke skupiny diftongizujú, strácajú vlastnosti vokalicke skupín a nadobúdajú vlastnosti diftongov, napr. *pieta, ciaska, aksamietka, aksamietnica*. Nemôžu sa však diftongizovať také vokalicke skupiny, ktoré nemajú príslušný ekvivalent v slovenských diftongoch (*io, ya, ea, ua, ue, oa, ao, ié, iá, ií, yá*), napr. *dryádka, hiát, hyena, harpya, cyankáli, diáda, dién, diéta, ariánka, aktualita, kongruentný, koalíčník, baobab*, resp. nemôžu sa diftongizovať vokalicke skupiny na morfémovej hranici, napr. medzi tvarotvorným základom a koncovkou (*situáci-e, komédi-ách, s rádi-om, centúri-ovia, géni-us*), pri stretnutí radixov (*bi-enále, tri-enále, bi-atlon, di-acetylén, bi-excitón*), pri stretnutí dvoch sufixov (*kolon-i-al:izm-us, difer-enci:i-ač-n-ý jedno i von?*). Kandidátmi na diftongizáciu sú frekventované lexémy s vokalicke skupinami *ia, ie*, ktoré sú graficky totožné so slovenskými diftongmi (*tiamín, diabetik, niacín, nielo, biena, ciacha, biatek, lias*). V danej skupine sú frekventované lexémy *fiasko, fiesta, hierarchizácia, hieroglyf, siesta*.

Heterosylabické diftongizované skupiny VV i-a, -i-e v prevzatých slovách pred adaptáciou	Tautosylabické diftongy ia, ie v adaptovaných slovách
1. vytvárali dve fonémy (p-i-e-t-a; d-e-f-i-c-i-e-n-t, p-a-c-i-e-n-s, k-l-i-e-n-t-k-a, e-k-s-p-e-d-i-e-n-t-k-a)	1. vytvárajú jednu fonému (p-ie-t-a; k-o-e-f-i-c-ie-n-t, p-a-c-ie-n-t, k-l-ie-n-t-k-a)
2. silná morfémová hranica (bi-enále, tri-enále, situáci-a, tri-atlon, bi-atlon, devi-ant, vari-ant)	2. slabá alebo žiadna morfémová hranica (klient, piet-a, pac-ient, koncip-ient, abitur-ient)
3. vytvárali dve slabiky (dvojslabičné: tri-umf, kli-ent, trojslabičné: pi-e-ta, ci-a-cha, pa-ci-ens, kli-ent-ka, štvorslabičné: de-fi-ci-ent, ex-pe-di-ent)	3. vytvárajú jednu slabiku (jednoslabičné: triumf/trjumf, klient/kljent, dvojslabičné: pie-ta, cia-ška, pa-cient, klient-ka, adaptované lexémy zvyčajne nevytvárajú troj- a štvorslabičné štruktúry)
4. boli fonologicky krátke (o pietách, pietný, klientkám) a nespôsobovali neutralizáciu kvantity v koncovkách (piet-ách, pietn-y)	4. stali sa fonologicky dlhými (o pietach, pietny, klientkam) a spôsobujú neutralizáciu kvantity v koncovkách (krátenie koncoviek: piet-am, pietn-y, ciach-am, pacientsk-y), resp. sufixoch (evanjel-ik)
5. možno ich predĺžiť (liana – lián, SNK: 65 dokladov, afrodiziakum – afrodiziák, SNK: 7 dokladov, piano – pián, SNK: 10 dokladov)	5. nemožno ich predĺžiť (liana – lian, SNK: 9 dokladov, afrodiziakum – afrodiziak, SNK: 8 dokladov, piano – pian, SNK: 1 doklad)
6. nespôsobovali mäkkenie d, t, n, l (diabolos, klientka, expedientka, žardiniéra, regredient, garsoniéra, bonboniéra, prestíž, mánia, šansonier)	6. spôsobujú mäkkenie d, t, n, l na d', t', ň, l' (diabol, inžinierka, evanjelik, evanjelium, anjel, maniak, maniakálny, garsoniera, bonboniera, španielsky, rytiersky, rentier, pionier, šansonier, maniak, maniakálny, maniery).
7. sú kompatibilné s vkladným diftongom -ie (fialiek, klientiek, pacientiek), ak predchádzajúca slabika nie je dlhá (bonboniérka -ky -rok).	7. nie sú kompatibilné s vkladným diftongom -ie (*ciašiek, *inžinieriek, *pionieriek, *španieliek), ale vysoký výskyt podob klientiek – klientok, pacientiek – pacientok naznačuje, že vnímanie skupiny ie v týchto slovách nie je jednoznačné.

Pri prehodnocovaní heterosylabických skupín je potrebné brať do úvahy viacero faktorov, pričom tieto faktory nepôsobia izolovane.

Extralingválne faktory

(1) Prehodnocovanie bivolalických skupín na tautosylabické diftongy je späté so známosťou a s vysokou frekvenciou používania jednotky. Ako príklady na diftongizované pôvodne heterosylabické vokálne skupiny možno uviesť frekvencované jednotky: „inžinierka“ -ky -rok, „kanonierka“ -ky, -rok, „pionierka“ -ky, -rok.

(2) Výslovnosť podľa idiolektu autora sa môže realizovať konvergentne alebo divergentne s kodifikovanými odporúčaniami. Možno uvažovať aj o tom, že existuje obdobie, v ktorom používatelia vyslovujú [i-e] alebo [iě], čast' aj lingvistiky poučených respondentov napríklad vyslovuje [pi_eta], [grobi_an] a čast' [piěta], [grobjān].

Intralingválne faktory

(1) Z diachrónneho hľadiska možno spomenúť ako relevantný faktor vývinové zákonitosti diftongov. Ako spomína I. Kotulič (citované podľa Kralčák, 2005, s. 71), diftong *-iu* nemá úplnú vnútrojazykovú distribúciu. Diftongizácia *'ú* nenastala v koreni slova (porovnaj *plúca*, *klúč*, *ľúbit'*, *načúvať*). To je argument, prečo nemožno akceptovať diftongový status skupiny *i-u* v slove *triumf*, rovnako nemožno akceptovať hodnotenie *io* ako diftongu v jednotkách *matrioška*, *brioška* (porovnaj Dvonč, 2000).

(2) Ako relevantný morfematický faktor sa ukazuje prítomnosť, resp. neprítomnosť silnej morfémovej hranice.

(2a) Prítomnosť silnej morfémovej hranice podporuje zachovanie heterosylabickosti, porovnaj prípady: *vari-ant*, *vari-abilita*, *devi-ant*, *bi-enále*, *tri-enále*. Na základe silnej morfémovej hranice súhlasíme s pripomienkou L. Dvonča (2000), ktorý reagoval na príspevok M. Sokolovej a F. Šimona (1999) a upozornil na nerovnaký prístup k výslovnosti *bienále* a *trienále* (Král', 2005).⁴ Na základe prítomnosti morfémovej hranice pri jednotkách *patri-archálny*, *matri-archálny* nemožno akceptovať ani riešenie s tautosylabickým diftongom [matriarxálni], [patriarxálni] (Král', 2005), kde by sme museli navyše uvažovať o výnimkách z neutralizácie kvantity a v PSP ich uvádzať medzi ostatnými výnimkami. V týchto typoch by sa mala morfematická hranica zachovať aj vo výslovnosti [matri_arxálni], [patri_arxálni], prípadne možno uvažovať o výslovnosti [matrjarxálni], [patrjarxálni]. Zo systémového hľadiska sa ako relevantná ukazuje aj slabá morfémová hranica v prípade rozširovania suffixov infixmi, ktorá sa, pravda, v úze nemusí pociťovať: *inšpic-i:ent*, *exped-i:ent*. Pri jednotke *expedient* je navyše podporovaná nemäkčením konsonantu *d*.

(2b) Absencia morfémového rozhrania vedie k tautosylabickosti: *kvoc-ient*, *pac-ient*. Absencia morfematickej hranice pri vokalickej skupine v jednotkách *orientácia*, *orientálny*, *orientálec*, *preorientovať*, *maniakálny* pripúšťa tautosylabickosť a výnimky z neutralizácie kvantity.

(3) K intralingválnym faktorom možno zaradiť vnútroparadigmatickú analógiu. Pôsobí ako relevantný faktor v prospech heterosylabickosti v prípadoch, kde existujú rovnakokoreňové jednotky s kombináciou krátky – dlhý vokál v suffixoch (*komed-ant* – *komed-álny*, *devi-ant* – *devi-ácia*, *pi-ano* – *pi-ánko* hovor). Vnútroparadigmatická analógia sa uplatňuje aj v subsysteme suffixov. Predĺženie vokálu (hodnotené ako nespisovný prvok, interferencia z češtiny) vo výslovnosti prevzatej jednotky *grobián* [grobi-án]⁵ možno vysvetliť aj na základe analógie

⁴ Pri jednotke *bienále* Á. Král' (2005) predpokladá výslovnosť [b'ienále], pri jednotke *trienále* výslovnosť [tri'enále] aj [tri_enále].

⁵ Inet: okolo 260 výskytov v slovenských textoch.

s prevzatými jednotkami *maf-i-án-ka*, *terci-án-ka*. A naopak, práve diftongový status *-ia* v tomto sufixe pri domácich jednotkách (*zem-ian-ka*, *mešť-ian-ka*) podporuje tautosylabickosť a diftongizáciu pri výslovnosti tejto jednotky [grobĭan] (porovnaj Kráľ, 2005).

(4) K intralingválnym faktorom možno zaradiť aj alternácie, a to najmä kvantitatívnu alternáciu krátky vokál/dlhý vokál v Gpl a konsonantickú alternáciu korelovaných konsonantov (*t/t'*, *d/d'*, *n/n'*, *l/l'*). Uplatňovanie vokalickej alternácie je relevantným faktorom heterosylabickosti vokalickej skupín (napr. *fiasko/fiásk*, *fiala/fiál*). Zmäčkovanie je sprievodným signálom diftongizácie. Jeho neuplatňovanie je svedectvom zachovania bivokalickej skupiny, porovn. *expedient*, *expedícia*. V systéme sa uvažuje aj o zmäčkovaní *l/l'*, v úze sa však väčšinou neuplatňuje, resp. uplatňuje sa na základe idiolektu autora: *gondolier*, *taliánsky*, *klientka*. V týchto a podobných slovách aj po diftongizácii zostáva výslovnosť *s l*, čo je možno ďalšou príčinou variantnosti (*klientkam*, *klientkám*, *taliánsky*, *taliánský*).

(5) Ako relevantný faktor sa ukazuje morfotaktická charakteristika jednotky: slabičná pozícia bivokalickej skupiny a počet slabík, z ktorých jednotka pozostáva. Ukazuje sa, že existuje tendencia, v rámci ktorej diftongizácii podliehajú najmä jednotky s menším počtom slabík (*bianko*, *diabol*, *fiaker*, *pieta*, *ciacha*), vo viacslabičných jednotkách sa zachováva heterosylabickosť (*adverbializácia*, *repatriant*, *komediant*). Silu tohto faktora možno doložiť prípadmi, v ktorých ide o identickú morfematickú štruktúru jednotiek bez morfémovej hranice: diftong v jednotkách *pac-ient*, *kvoc-ient* (dvojslabičné [pa_cient], [kvo_cient]) – bivokalickej skupiny v jednotkách *inšpic-ient*, *exped-ient*, *percip-ient*, *koncip-ient* (štvoerslabičné [inšpici_ent], [ekspedi_ent], [percipi_ent], [koncipi_ent]). Na tomto základe možno hodnotiť *ie* v jednotke *abiturient* ako heterosylabické *i-e*.

Ako bezproblémové sa javia prípady, pri ktorých konvergujú aspoň dva faktory, napr. *pacient*, *kvocient* (morfematický činiteľ + morfotaktický činiteľ), *expedient* (vnútroparadigmatická analógia + alternácie + morfotaktická charakteristika), naopak, divergentné pôsobenie dvoch faktorov status vokalickej skupiny problematizuje, napr. *abiturient* (morfematický činiteľ → ←morfotaktický činiteľ).

Našou pracovnou hypotézou je, že existujú tri stupne zdomácnenia takých bivokalickej skupín, ktoré by sa eventuálne mohli diftongizovať.

1. *i-a*, *i-e*, *i-u*, (*i-o*), *i-é*, *i-á* ([pi_etní], [ori_olskí], [tri_umf]),
2. *ja*, *je*, *já*, *jé*, *ju*, *jo* ([pjetní], [trjumf]),
3. *ia*, *ie*, **iu*, **io* ([pjetni]).

Prvý stupeň: Na prvom stupni musia zostať vokalickej skupiny homografické s diftongmi, ktoré sa vyskytujú na silnej morfémovej hranici, napr. medzi tvarotvorným základom a koncovkou (*situáci-e*, *s rádi-om*, *centúri-ovia*, *géni-us*, *rádi-o*, *rá-*

di-us, *Vilni-us*), radixom a sufixom (*komed-i-ant*, *de-vi-ant*), pri stretnutí radixov (*bi-enále*, *tri-enále*, *bi-atlon*, *di-acetylén*, *bi-excitón*, *di-optrie*) – morfematický faktor. Heterosylabická výslovnosť je v slovách *prior*, *idiot*, *kiosk*, *karfiol*, *kabriolet*, *oriolský*, *regionálny*, *rádio*, *staniol*, *idiolekt* – diachrónny faktor. Na prvom stupni zostávajú aj lexémy *premiant*, *repatriant*, *expedient*, *beneficiant*, *inšpicient*, *koncipient*. Nazdávame sa, že aj pri tvorení posesívnych druhových adjektív od substantív *kólia*, *nutria*, *sépie* sú adekvátne len formy, v ktorých sa morfémová hranica *kóli-a*, *nutri-a*, *sépi-a* rešpektuje, porov. podoby *kólií -a*, *-e*, *sépií -a*, *-e* (www.isternet.sk), ale pri *nutrí -ia*, *-ie* (PSP, 2000; KSSJ, 2003; www.isternet.sk) sa neadekvátne predpokladá zrušenie tejto hranice a diftongizované koncovky *nutrie*ho, *nutria* *[nutrie-ho], [nutria] namiesto tvarov [nutri_eho], [nutri_a]. Tvary *nutrií*, *sépií*, *kólií* by boli z pohľadu objektu našich úvah adekvátnejšie, uvažovať ešte možno o formách *kólijí*, *sépijí*, *nutrijí*.

Druhý stupeň:

Výslovnosť v úze si žiada vymedziť taký stupeň adaptácie, pri ktorom nejde o diftong, ale ani o heterosylabickú výslovnosť, napr. *triumf*. PSV (2005) tu predpokladajú iba heterosylabické [tri_umf], kým L. Dvonč (2000) tu na základe tautosylabickej výslovnosti predpokladá diftong [triumf]. Na druhom stupni sa teda nachádzajú graficky totožné skupiny s diftongmi *ie*, *ia*, *iu* v slovách, ktorých výslovnosť síce môže byť tautosylabická, ale tieto skupiny nie sú dlhými nositeľmi slabičnosti ([Marusja], [trjumfální], [pjetní]⁶), resp. sú v pozíciách netypických pre slovenské diftongy (pri slove *triumf* by pozícia uprostred slova bola raritným použitím diftongu *iu*, v domácich slovách sa diftong *iu* vyskytuje len v koncovkách, napr. *cudziu*, *vysvedčeníu*). Hoci teda L. Dvonč (2000) pri lexémach *triumf*, *triumfálny* pripúšťa dvojakú výslovnosť, o hodnote *-iu* ako diftongu možno vzhľadom na jeho pozíciu uprostred slova pochybovať, porov. *župa* – *žúp*, nie **žiup* (ale *žaba* – *žiab*), porov. aj L. Kralčák (2005). V danom prípade možno predpokladať bivokalické *i-u* na prvom stupni ([tri_umf]), resp. hypoteticky *ju* ako diftongoid (Sabol, 1989) na druhom stupni ([trjumf]). Podobne pri jednotke *griotka* je kodifikované bivokalické *i-o* (porov. Král, 1979; Král, 2005), predpokladaný a v úze zastúpený je druhý stupeň tautosylabické *jo*.

Na druhom stupni zostávajú aj vokalicke skupiny *jo*, *jé*, ktoré nemajú ekvivalent v domácich diftongoch (*premiér*, *brioška*, *s Marusiou*). Prechod do tretieho stupňa (diftongizácia) nastať nemôže, ak taký diftong v slovenčine nemáme (*-io*, *-jé*), resp. nemáme ho v stredovej pozícii (*iu*). Avšak tlak adaptačného mechaniz-

⁶ Potvrdením tejto predpokladanej výslovnosti je výskyt adjektíva *pietný* na internete (162 dokladov).

mu môže pôsobiť aj v týchto prípadoch. Jeho dôsledkom je skracovanie dlhého vokálu v rámci príslušnej bivokalickej skupiny a jej následná diftongizácia. Tento proces možno ilustrovať prostredníctvom lexikografického spracovania lexém *bonboniéra*, *garsoniéra*, *žardiniéra*, *šansonier*: Á. Král' (2005) na prvom mieste uvádza výslovnosť *garsoniéra* s diftongom [garz/soňiera] a výslovnosť *garsoniéra* s bivokalickou skupinou [garsoni_éra] sa uvádza ako vyšší výslovnostný štýl, pri *bonboniéra* je na prvom mieste uvedená výslovnosť s diftongom [bonboňiera] a výslovnosť s bivokalickou skupinou nemá štýlový kvalifikátor [bonboni_éra], pri *žardiniéra* sa na prvom mieste uvádza výslovnosť s bivokalickou skupinou [žardini_éra] a výslovnosť s diftongom je uvedená na druhom mieste [žardiňiera]. Problém takéhoto riešenia sa ukazuje v tom, že A. Král' (2005) nerieši ortografickú podobu týchto lexém pri výslovnosti s diftongom (skrátene vokálu é). Z morfe-matického hľadiska tu možno uvažovať aj o pôsobení vnútroparadigmatickej ana-lógie prostredníctvom sufixu *-ier*. Je zdomácnený, spôsobuje mäkkenie a tlačí na systém aj v prípade *-iér*: *inžiň-ier*, *kanoň-ier*, *ryť-ier*, *gavaľ-ier* – *garson-iéra*, *vol-iéra*. Z hľadiska systému mäkkenie a bivokálnosť nie sú v súlade, mäkkenie foné-my na konci slovtvorného základu spúšťa proces diftongizácie. To sa prejavuje aj v prípade jednotky *šansonierka/šansoniera*, *šansonier/šansonier*, ktoré sa vyslo-vujú s mäkkením konsonantu *n*. V prípade týchto jednotiek možno uvažovať o troch stupňoch adaptácie: v prvom stupni ide o bivokalické *i-é* bez mäkkenia [garsoni_éra], v druhom stupni sa objavuje skupina *jé* [garsonjéra], v treťom stup-ni dochádza v úze ku skráteniu vokálu, ktoré umožňuje diftongizáciu a následné zmäkkenie *n/ň* [garsoňiera].⁷

Tretí stupeň:

Pri adaptácii internacionalizmov sa vokalickej skupiny diftongizujú, strácajú vlastnosti vokalickej skupiny a nadobúdajú vlastnosti diftongov, napr. *pieta*, *ciaška*, *aksamietka*, *aksamietnica*, čo sa premieta do neutralizácie koncoviek.

Prvým predpokladom diftongizácie je absencia morfémovej hranice (*pieta*). Diftongizovať sa môžu skupiny *ie*, *ia*, ak sa vyslovujú tautosylabicky a konsonanty *t*, *d*, *n* sa pred nimi zmäčkujú, ide o diftongizáciu v koreni slov a v sufixoch *-ier*, *-iera*, *-iak*, napr. *inžinierka*, *maniere*, *diabol*, *pieta*, *maniak*, *rentier*, *rytier*, *šudier*, *pionier*, *kanonier*, *mušketier*. Po diftongizácii sú dlhými nositeľmi slabičnosti, po ktorých sa dlhé vokály musia skracovať, napr. *rytiersky*, *pioniersky*. Keďže alterná-cia *l/l'* sa v slovenčine utlmuje, napriek diftongizácii zostáva často v úze výslovnosť *s l*: *gondoliera*, *klient*, *gondolier*, *taliansky*.

⁷ Rozkolísanosť možno pozorovať aj pri tvorbe deminutív, porov. tvary *bonboniera* (SNK: 3 doklady, Inet: 103 dokladov) a *bonbonierka* (Inet: 86 dokladov).

Pri lexikografických riešeniach je potrebné brať do úvahy systémové nastavenia a výsledky používania v úze. Keďže momentálne nemáme k dispozícii korpus hovorených prejavov, využívame výsledky korpusových zistení v prípadoch (ne)uplatňovania neutralizácie kvantity. „Kandidátmi“ na diftongizáciu sú frekventované lexémy s pôvodnými vokalicami skupinami *ia, ie*, ktoré sú graficky totožné so slovenskými diftongmi (*fiesta, siesta, nielo, biena, ciacha, biatek, liana, lias, fiasko, Vientian, vientiansky*). PSV (2005) aj KSSJ (2003) predpokladajú bivokalickú výslovnosť pri jednotkách *fiasko, liana* a výslovnosť s diftongom pri jednotkách *siesta, ciacha*.

Neproblémová je situácia v prípade zhody medzi systémovými nastaveniami a úzom: v prípade jednotky *fiesta* doklady svedčia o diftongizácii (nepredlžovanie vokálu/predlžovanie vokálu: 984/1, neutralizácia kvantity/neuplatňovanie neutralizácie kvantity v koncovkách: 12/0). Doklady na jednotku *siesta* sa takmer nevyskytujú, a to ani v SNK, ani v Inete. Vzhľadom na absenciu dokladov na predĺženie vokálu typu **siést* navrhujeme riešenie *siest* a neprotirečiace riešenia *siestam/siestach*, vo výslovnosti možno akceptovať výslovnosť s diftongom podľa PSV (2005), KSSJ (2003) a PSP (2000).

Otázky vznikajú v situácii, kde PSV predpokladajú heterosylabickosť, avšak výsledky výskumu ukazujú na pohyb smerom k diftongizácii. Do tejto skupiny patria napríklad jednotky *fiasko, liana*. V prípade lexémy *fiasko* sa objavujú doklady na predĺženie vokálu (7 prípadov *fiásk*), na základe ktorých by bolo možné skupinu *-ia* hodnotiť ako bivokalickú, avšak v rámci morfolologickej paradigmy sa v D a Lpl objavujú dvojtvary (*fiaskám/fiaskam, fiaskách/fiaskach*) podporujúce dvojakú výslovnosť [fi_asko]/[fiasko]. Podobne je to pri jednotke *liana*, kde prevaha predĺženia vokálu v Gpl (13 dokladov oproti 3 s krátkym vokálom v SNK) indikuje heterosylabickosť, avšak rozkolísanosť v D a Lpl (porovnaj *lianách/lianach*: 64/75 na internete; údaj bez opakujúcich sa stránok) je signálom spustenia procesu diftongizácie. Ukazuje sa, že tieto jednotky sú „adeptmi“ na diftongizáciu, v tomto štádiu možno navrhovať dvojtvar.

Ďalším problémom sú jednotky, pri ktorých PSV (2005) predpokladajú diftong, avšak výskum dokazuje koexistenciu diftongizovaných aj nediftongizovaných foriem. Príkladom je tiež výskyt dvojtvaru *pietny/pietný* v úze (porovn. údaje v poznámke 4). Podobnú variantnosť v morfolologickej paradigme možno pozorovať aj pri lexéme *patientsky* (91) – *patientský* (94), *pacientkam* (206) – *pacientkám* (251), *pacientkach* (52) – *pacientkách* (55), *pacientok* (428) – *pacientiek* (355)⁸ kvôli tomu, že vo výslovnosti možno predpokladať tautosylabické [je] alebo diftong [ie]. Rozkolísanosť možno pozorovať aj v prípade jednotiek *klient, klientka*.

⁸ Údaje (bez opakujúcich sa stránok) získané z internetu.

Tvary:	Výskyt*:
klientiek/klientok	269/149
klientkám/klientkam	159/158
klientkách/klientkach	10/16
klientský/klientsky	412/376
klientské/klientske	416/260
klientská/klientska	344/322
klientských/klientskych	409/398
klientským/klientskym	201/184
klientskými/klientskymi	177/119

*doklady z Inetu

Pre SSSJ ako nekodifikačnú príručku možno navrhovať zachytenie tohto procesu prostredníctvom dvojtvarov. Podobne možno interpretovať aj výsledky pri jednotke *abituriensky/abiturienský* (25/89).⁹

Ako bivokalické v súlade s PSV (2005) navrhujeme hodnotiť nasledujúce prípady (v prípade absencie alebo nedostatku dokladov v úze rozhoduje systémový argument). V nasledujúcich tabuľkách zachytávame doklady výskytu tvarov na internete:

Tvary:	Výskyt*:
komediantský/komediantsky	40/7
komediantiek/komediantok	1/0
Komediantkám/komediantkam	0/0
komediantkách/komediantkach	0/0
deviantský/deviantsky	1/1
inšpicientský/inšpicientsky	4/0
premiantský/premiantsky	3/0
premiantiek/premiantok	2/0
expedientský/expedientsky	1/0
koncipientsky/ koncipientský	0/2
koncipientiek/ koncipientok	1/1
Koncipientkám/ koncipientkam	0/0
koncipientkách/ koncipientkach	0/0
repatriantský/ repatriantsky	0/0

*doklady z internetu

Na základe týchto dokladov navrhujeme formy lexém a gramatické tvary bez diftongizácie: *komediantský, komediantiek, komediantkám, komediantkách* – de-

⁹ Ide o doklady získané selekciou z celkového počtu 53 dokladov z vyhľadávača Google, pri ktorej sa odstránili doklady s homonymným adverbom.

viantský, deviantiek, deviantkám, deviantkách – inšpicientský, inšpicientiek, inšpicientkám, inšpicientkách – repatriantský, repatriantiek, repatriantkám, repatriantkách – premiantský, premiantiek, premiantkám, premiantkách – expedientský, expedientiek, expedientkám, expedientkách – koncipientský, koncipientiek, koncipientkám, koncipientkách. Bez diftongizácie by mali byť aj formy posesívnych adjektív *kóli-a – kólii -a, -e, nutri-a – nutrii, -a, -e, sépi-a – sépii -a, -e*, prípadne formy s interfigovaným *j*: *kóli-a – kólijí -a, -e, nutri-a – nutrijí, -a, -e, sépi-a – sépíj -a, -e*. Diftongizácia pri *nutri -ia, -ie* (PSP, KSSJ, www.isternet.sk) je neadekvátne a nie je v súlade s výsledkami v tomto príspevku (prítomnosť silnej morfémovej hranice).

3. Aby používatelia vedeli správne reagovať na adaptované lexémy s diftongizáciou vokalicových skupín, nesmú byť zneisťovaní lexikografickou praxou, ktorá nerozlišuje jednoznačné vokalicové skupiny a jednoznačné diftongy pri zápise koncoviek. V súlade so statusom uvedených javov by sa mali uprednostniť v lexikografických prácach neprotirečiacie zápisy: uvádzanie koncoviek (A) pri lexéme *modelácia -e* a pri lexéme *modelovanie -ia*, podobne pri lexéme *rádio -a* a pri lexéme *stretnutie -ia* je vhodné pre PSP, ktoré uvádzajú iba koncovky. Alternatívny zápis (B) – uvádzanie jednej hlásky z tvarotvorného základu napr. pri lexéme *modelácia -ie* a pri lexéme *modelovanie -nia*, pri lexéme *rádio -ia* a pri lexéme *stretnutie -tia* – je vhodný pre SSSJ, ktorý uvádza pred koncovkou nemennú hlásku tvarotvorného základu.

Ako upozornil L. Dvonč, nedostatky sú v PSV (rozličný prístup k výslovnosti *bienále* a *trienále*), resp. v PSP sa prehodnotené typy *orientácia, orientálny, orientálec, preorientovať, maniakálny* neuvádzajú ako výnimky z neutralizácie kvantity.

Viac než opodstatnené zmeny v kodifikačných príručkách, proti ktorým sa kodifikátori bránia odvolávaním sa na tradíciu a obavami z rozkolísania normy, destabilizuje normu práve metodická nedôslednosť, nelogickosť (rovnaké zapisovanie rôznorodých typov *rádio* a *stretnutie*) a rozpor medzi tradíciou a súčasným stavom jazyka. Začarovaný kruh v odvolávaní sa v diskutabilných prípadoch na existujúce kodifikačné príručky sa dá prelomiť serióznym lingvistickým výskumom a jeho objektívnym posúdením odbornou verejnosťou.

Potvrďuje sa, že ak používatelia nedisponujú kodifikačnými príručkami s jednoznačnými ucelenými, neprotirečiacimi a navzájom súvisiacimi informáciami, ťažko možno pri hodnotení stavu jazykovej kultúry odlišiť odklon od spisovnej normy vyplývajúci z nerešpektovania pravidiel (*vilniusky, expedientok, expedientsky, nutri* miesto *vilniuský, expedientiek, expedientský, nutri/nutrijí*) alebo spôsobný dynamikou systému (*klientok, klientami* aj *kli-entiek, kli-entmi*).

Literatúra

- DVONČ, Ladislav: Prípady dodržiavania a nedodržiavania pravidla o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine, SR. 65, 2000, s. 222 – 227.
- KRALČÁK, Ľubomír: Slovenské dvojhlásky z vývinového hľadiska. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005. s. 69 – 76.
- KRÁL, Ľuboslav: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632; 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1996. 626 s.
- KRÁL, Ľuboslav: Pravidlá slovenskej výslovnosti. (Systematika a výslovnostný slovník.) Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2005. 423 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 1989. 588 s.; 3. vyd. 1997. 943 s.
- MISLOVICOVÁ, Sibyla: Problémy kvantit v jazykovej praxi. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005. s. 157 – 164.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1991. 522s.; 3., uprav. a dopl. vyd. 2000. 533 s.
- RIPKA, Ivor: Čítame Slovník súčasného slovenského jazyka. In: Slovo o slove. roč. 14, Prešov 2008. s. 306 – 309.
- SABOL, Ján: Syntetická fonologická teória. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra SAV 1989. 253 s.
- Slovník cudzích slov. Akademický. Prel. Ľ. Balážová, J. Bosák a kol. 2., dopl. a uprav. slov. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005. 991 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: VEDA 2006. 1134 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklináčny systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 345 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – ŠIMON, František: O nesúlade medzi výslovnosťou a pravopisom samohláskových skupín so samohláskou i v prevzatých slovách. Kultúra slova, 33, 1999, s. 142 – 147. <http://www.isternet.sk/~vus/zvieratka.htm>
- ŽIGO, P.: Princípy kodifikácie slovenskej substantívnej deklinácie (Hľadanie princípu relatívnosti). In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 70 – 81.

Ľubomír Ďurovič

EŠTE RAZ O RYTMICKOM ZÁKONE

Ďurovič, Ľ.: Once more about the “rhythmic law”. Slovenská reč, 73, 2008, No. 5, pp. 293 – 296. (Bratislava)

The article is a continuation of an ongoing polemic with J. Kačala regarding the recent (1991) codification of the “rhythmic law”. The author argues that this codification has been based on incorrect theoretical presuppositions, in particular on a concept called “flectional-derivational zone”, which considers the properties of the derivational morphemes as identical with the flectional ones. This assumption led to the codification of non-existent forms and resulted in a destabilization of the norm of the standard Slovak.

Profesor PhDr. Ján Kačala DrSc., člen korešpondent ČSAV a SAV, dodnes svojsky vníma to, čo je veda a čo „veda“ v úvodzovkách (to k titulu a neslušnému tónu jeho repliky v reakcii Kačala 2008, s. 89 a nasled.). Kvintesencia Kačalovej odpovede na moju kritiku poslednej kodifikácie kvantita a s tým súvisiacich otázok je v jeho uvedenom článku na s. 91: „...napríklad morféma *-a* v slove *záruk-a* ako deverbatíve /.../ vystupuje ako derivačná, lebo aj s jej pomocou sa v slovenčine tvorí podstatné meno *záruka*, a **zároveň** (zvýraznil Ľ. Ď.) ako gramatická, lebo ako nositeľ gramatickej informácie /.../ dané meno zaraďuje do substantívnej paradigmy patriacej skloňovaciemu typu *žena*“ (ešte výraznejšie a explicitnejšie v Kačala 2003, s. 124 a passim).

To by, pravda, muselo znamenať, že slová *záruk-e*, *záruk-ou*, *záruk-ami*, v ktorých morfémy *-a* niet, by boli utvorené inak, a že by to teda boli **iné slová** než slovo *záruk-a*. Nemôže byť ťažké presvedčiť sa, že slovo (lexéma) *záruka* je vo vzťahu k slovesám *zaručiť*, *zaručiť sa* tvorené konsonantickou alternáciou K/Č a vokalicou alternáciou A/Á, teda ZÁRUK-, teda tento a len tento segment je prítomný **vo všetkých** tvaroch tejto lexémy, kým koncovky *-a*, rovako ako *-e*, *-ou*, *-ám*:

a/ patria každá len **jedinému** tvaru tej istej lexémy,

b/ svojím gramatickým charakterom sú **presne rovnaké**,

c/ **žiadna** z nich nie je „základná“ či „najsilnejšia“ (ako píše Kačala 2003, s. 124).

Rovnako by nemal byť problém presvedčiť sa, že na mieste **koncovky -0** (nula) v tvare nominatívu singuláru slov ako napr. *hrobár-0*, bude v spojení napr. s predložkou *pri* stáť koncovka datívu *-ovi* (*hrobár-ovi*), vo funkcii priameho objektu koncovka *-a* (*hrobár-a*), ale pôjde stále o to isté slovo, čiže lexému (HROBÁR-). Avšak zameniť morfému, t. j. **příponu** -ÁR- nejakou inou morfému (příponou), napríklad

-ČEK-, alebo -0- (presne tak, to je tá slovotvorná nula, prvá z tých dvoch), teda HROB-ČEK-, HROB-0-, mení význam daných slov, čiže tvoria sa tak **nové** slová.

Na tejto konfúzii celkom elementárnych pojmov sa potom zakladá kodifikácia kvantity v Pravidlách z r. 1991 a v nasledujúcich vydaniach PSP a KSSJ. Doslovne: „Tu možno vychádzať z **predpokladu** (zvýraznil Ľ. Ď.), že na morfémy fungujúce ako ohýbacie a zároveň ako slovotvorné sa zásada o uplatňovaní alebo neuplatňovaní kvantity na konci slova vzťahovala rovnako dôsledne ako na ostatné ohýbacie morfémy a z týchto prípadov sa toto kvantitatívne pravidlo celkom prirodzene a regulárne **prenieslo** (zvýraznil Ľ. Ď.) aj na iné relevantné slovotvorné prípony, ako sú -ník, -ík, -ár, -áč...“ (ib.). To presne zodpovedá tomu, čo výstižne napísal Ján Horecký: „Systémový prístup“ sa tu „uplatňuje pomerne málo“, ale „pri riešení sa používa princíp analógie“ (Horecký 2000, s. 158, 159).

Kodifikácia či kodifikátori teda nepochopili, že slovotvorné prípony sa vzhľadom na kvantitu správajú potenciálne inak ako gramatické koncovky, potenciálne každá svojím spôsobom. Jedny podľa princípu neutralizácie opozície kvantity, čiže podľa rytmického zákona (*obchod-ík, háj-ík*), iné prípony predchádzajúcu slabiku predlžujú (*vlak – vláč-ík, žena – žien-k-/a/*), iné ju zas skracujú (*hlúp-y – hlup-ák / žiadne *hlúp-ak podľa bábk-ar !/ pripín-at' – pripín-áčik, križ – križ-ova-t', križ-úv-a-t'*), čo je zmena fonematického zloženia danej morfémy – alternácia. Nepochopili, že tvorenie slov **vždy dlhým** suffixom -ár (Kralčák 2007, s. 368 a passim) je dnes v štádiu vývoja, keď v niektorých prípadoch sa pred -ár ponecháva stará, doterajšia kvantitatívna alternácia kmeňa, t. j. skracuje sa predchádzajúca slabika (*slovník – slovník-ár, knižnica – knižnic-ár* ako staršie *liek – lek-ár, kram – kram-ár*), ale niekde sa (pôvodne v záujme zachovania významovej totožnosti) dĺžka v kmeni ponecháva – preto dnešné *bábk-a – bábk-ár; žalúdok – žalúdk-ár* (nie **báb-k-ár, *žaludk-ár* ako by muselo byť podľa modelu *kram-ár*). Tak je, počínajúc Czambelovou Rukoväťou *obrázk-ár* (sic, Kačala !), neskôr *sviečk-ár; mliek-áreň* a podobne.

Kodifikácia 1991 nebrala ohľad na to, čo bola dovtedy kodifikácia i úzus, že totiž pred r. 1991 registrujú všetci len dlhú príponu -ár, tak napr. Pauliny, Ružička, Štolc, Mistríkovo retrográdny slovník, všetky dovtedajšie vydania Pravidiel atď. A predovšetkým, že skrátene -ar v opisoch (a teda zrejme ani v realite) slovenčiny neexistovalo a muselo sa **vymyslieť**. Apriórne sa absolutizovalo zjednodušené školské pravidlo, že dve dĺžky za sebou nemôžu stáť a podľa toho sa strihalo hlava-nehlava aj tam, kde to bolo proti jasným, dokonca očividným a počuteľným faktom. Tak predchádzajúce kodifikácie ustanovovali v príchastí prítomnom na -úc-i (*píš-úc-i* ako *rež-úc-i*) vždy dlhú príponu -úc-, bez ohľadu na kvantitu predchádzajúcej slabiky, pretože všetky koncovky týchto príchastí sú nepochybne (foneticky) krátke a adjektíváliá skracujú (foneticky) svoje fonematicky dlhé koncovky len po predchádzajúcej dĺžke, t. j. v neutralizačnom postavení. Napriek tomu všetkému vzniklo

dnešné nezmyselné *píšuci, vládnuci, hádzuci...* a analogicky aj adjektívum *žiaduci*, kde krátke koncovky nemajú logiku, takže Kačala pre ne musel ad hoc vymyslieť „sprostredkované“ krátenie koncovej slabiky a eventuálnu „tendenciu kvantitatívne disimilovať tieto slovesné tvary od adjektív utvorených príponou -ací typu visací, napr. zámok (Kačala 2003, s. 131), ak by to náhodou niekoho presvedčilo.

Systémovo totožný, ale uším zrejme nie rovnako znejúci prípad, je kodifikácia kvantity iteratívneho sufixu -ÁV-. V slovách s dĺžkou v kmeni ako *dáv-, spiev-, núk-* majú ich iteratíva celkom nepochybne skrátené koncovky prézentu -am, -aš, -a, ale vo výslovnosti, predovšetkým v kodifikácii, vzniká otázka, či sa (fonematická) dĺžka sufixu -ÁV- má (foneticky, počuteľne, ale najmä pravopisne) krátiť alebo nie. Či je, resp. má byť *dáv-av-am, spiev-av-am, núk-av-am*, alebo *dáv-áv-am, spiev-áv-am, núk-áv-am*. Krátke koncovky -am, -aš atď. sú aj tu jedine a výlučne dôsledkom neutralizácie opozície kvantity po predchádzajúcej dlhej, t. j. po dlhom -Á- v sufixe -áv- bez ohľadu na to, či sa toto -Á- realizuje (vysloví či napíše) dlho alebo krátko.

Ako vidno na *i*-slovesách, kde je iteratívny sufix -iev- neredukovateľný (*chvál-iev-aš, vláč-iev-aš, hlás-iev-aš*), krátkosť koncoviek **všetkých** iteratív je spôsobená systémovou (fonematickou) dĺžkou iteratívneho sufixu. Ak dnes jedni vyslovujú *dávava* a iní (napríklad ja alebo moji známi z rodín, kde sa vo dvoch-troch generáciách hovorilo len spisovne) *dáváva, ziskáva*, možno to vysvetliť konfliktom paradigmatických (priezračnosť identity morfémy -ÁV- v neutralizačných postaveniach) a syntagmatických (automatizmus „rytmického zákona“) vzťahov v tomto konkrétnom prípade. Keby sme mali korpus tlačí pôvodnej štúrovskej, t. j. liptovskej mestskej slovenčiny, ktorý by zachytával jej stav vzniknutý spontánnym vývojom, mohli by sme vidieť, či odvtedy (so všetkými kodifikačnými zásahmi) pôsobí v úze tendencia smerom k realizovaniu, alebo k neutralizovaniu dĺžky iteratívneho sufixu -ÁV-. V žiadnom prípade nie je krátka koncovka -a v *skúmava* dôsledok Kačalovho vraj „sprostredkovaného krátenia“ či „kvantitatívnej disimilácie“ oproti adjektívu *skúmavá* (Kačala 2003, s. 131). Vo svojej replike mi síce na dvoch stranách odcitoval všetkých autorov, ktorí uznávajú len skrátený sufix -av- (oproti jedinému v PSP 1931), len si asi neuvedomil, že za tými istými Pravidlami z r. 1931 stál nielen Václav Vážný, ale aj Štefan Krčméry; a to je pre mňa dostatočný dôkaz, že neskrátená výslovnosť *dáváva* je realita. Tu sa Kačala už ani nepokúsil odpovedať na moju základnú otázku, odkiaľ sa tie krátke koncovky teda berú?

Kodifikátori krátenia sufixu -ár v mene rytmického zákona sa sami usvedčili z apriórnosti, keď podľa ich jednoúrovňového uvažovania kodifikovali po skrátenom -ar dlhé koncovky adjektív, teda *bábkarský, bábkarská...* so všetkými, zrejme netušenými konzekvenciami (porov. Sokolová, 1992). Ján Sabol o tom povedal, že tu bol z fľaše vypustený kvantitatívny džin bez systémovej poistky (porov. J. Sabol, 1998). Ako vidieť z porovnateľných prípadov pôsobenia rytmického zákona v čin-

ných príchastiach a v iteratívach (kodifikované *píš-uc-i, dáv-av-am*), fonetické krátene podľa rytmického zákona nič nemení na fonematickej, čiže hlbkovej kvantite neutralizovaného vokálu: ak by podobu *bábk-ar* skutočne vyžadoval rytmický zákon, muselo by adjektívum mať krátke koncovky *bábk-ar-sky, -ska, -ske, -skeho*, tak ako je aj v dnešnej kodifikácii *píšuci, -ca, -ce, -ceho* s krátkym vokálom v koncovkách: nejaké **píšuci, *píšucia...* je celkom nemysliteľné (porov. u Kačalu, 2008, s. 96, citované Damborského dôsledné *kúpavam sa, čítaváš*). Takže kodifikované *bábkarský, bábkarská* sú plodom nesystémového, analogického myslenia (porov. Horecký, ib.).

Korunu tejto apriórnej kodifikačnej svojvôli nasadil príkaz Pravidiel 1991 (s. 40), že maďarské osobné mená z určitého obdobia máme nielen písať slovenským pravopisom (*Ziči, Selepčení...* Prečo potom už nie aj *Séléši* a *Petéfi?*). Vraj máme aj v nich uplatňovať rytmický zákon, a teda písať a vyslovovať *Pázmaň* a *Rákoci*, čo je skôr paródia pod hlavičkou kodifikácie štátneho jazyka.

Je iste dosť povážlivá vec, keď sa v diskusii okolo niektorých princípov, na ktorých je vybudovaná kodifikácia nášho spisovného jazyka, vyskytnú natoľko odlišné názory na celkom elementárne veci. Zrejme to hovorí niečo o situácii jazykovedy na Slovensku. Ani Kačala, ani ja svoje pozície asi veľmi meniť nemienime – o čom svedčí aj táto polemika. Mala by však byť mementom pre všetkých ostatných členov slovenskej lingvistickej obce – že sa popri všetkých špeciálnych a profilujúcich témach treba neustále vracáť k základným metodologickým pozíciám našej disciplíny, silne diferencovaným nielen jej intenzívnymi vnútornými pohybmi už od prvej polovice minulého storočia, ale – v postkomunistických podmienkach – aj zneisteným desaťročiami vonkajších mocenských príkazov, zákazov a obmedzení.

Literatúra

- ĎUROVIČ, Ľubomír: K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 4, s. 224 – 239.
- HORECKÝ, Ján: Systém a systémový prístup ako predpoklad kodifikácie. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 3, s. 156 – 159.
- KAČALA, Ján: K podstate rytmického zákona v slovenčine. In: Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 2, s. 123 – 133.
- KAČALA, JÁN: Rytmický zákon a „vedecké“ skresľovanie skutočnosti. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 2, s. 89 – 100.
- KRALČÁK, Ľubomír: O kvantitatívnej stabilite sufixu *-ár (-áreň)*. In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 6, s. 355 – 370.
- SABOL, Ján: Kvantitatívny morfonologický džin slovenčiny (morfológické a derivačné signály kvantity v spisovnej slovenčine). Tézys prednášky v SJS v Bratislave 14. 4. 1998.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Dôsledky fonologických zmien v nových pravidlách pravopisu na skloňovanie v slovenčine. In: Slovenská reč, 1992, 57, č. 2, s. 105 – 108.

POŇATIE VLASTNÉHO MENA U PRVÝCH KODIFIKÁTOROV SPISOVNEJ SLOVENČINY

BLANÁR, Z.: Conception of proper nouns by first codifiers of literary Slovak language. Slovenská reč, 74, 2008, No. 4, pp. 297 – 301. (Bratislava)

Contemporary onomastics made progress in interpretation of proper nouns, especially in conception of proper name that is viewed semiotically as a linguistic sign *sui generis*. Proper noun represents relevant onymic system. Study of onymic sign content enables more exact placing of ethnonyms (folk-names) and nouns denoting persons according to their place of abode into transitory area between common noun and proper noun (close to common noun). Štúr's conception of proper noun as a separate thing of a certain class is significant for analysis of this lexical layer. In the contrary to antic tradition of the period, Benolák and Štúr took into consideration also place of folk-names and names denoting persons according to their place of abode. Conclusions of their considerations are not identical, but the fact, that the both of them explained this question in relation particular – general (common noun), not particular – individual (proper noun), is motivating.

1. Medzi aktuálne úlohy slovenskej jazykovedy patrí poznávanie, systematická analýza a hodnotenie staršej domácej filologickej produkcie a jej začleňovanie do vývinu nášho jazykovedného bádania. Pri rozbere starších filologických textov treba sledovať najmä tieto pracovné okruhy: (1) stopy antického filozofického a filologického myslenia; (2) využívanie poznatkov vtedajšej súvekej („novej“) jazykovedy (napr. prekonávanie donátovskej tradície, začiatky a spôsoby uplatnenia historicko-porovnávacej metodológie); (3) poukaz na poznatky, na ktoré nadväzovali novšie domáce výskumy a ďalej ich rozvíjali. (Tu je na mieste hodnotenie z hľadiska súčasnej jazykovedy.)

V podobných širších súvislostiach budem analyzovať poňatie vlastného mena u prvých kodifikátorov spisovnej slovenčiny. Doterajšie výklady sú sčasti neúplné, prípadne si žiadajú kritické prehodnotenie.

2. Klasifikácia vlastných mien na *propria* a *apelativa* má svoje korene v antickej filozofii jazyka a logike (bližšie napr. Haraj, 2006) a vďaka donátovskej tradícii sa u nás udržiava do 18. storočia. Istý odklon od staršej tradície a samostatnejšie prístupy pri členení mena (*nomen* v tradičnom poňatí) nájdeme u prvých kodifikátorov spisovnej slovenčiny.

2.1. A. Bernolák (*Grammatica Slavica*: 1780, s. 17 – 18; v Pavelekovom preklade s. 147 – 9) vykladá pojem podstatného mena (*méno podstatné*) z „ohraničeného“ označovania a zo schopnosti umiestniť sa v reči „samostatne“. Podstatné mená delí na vlastné (*wlástné méno*), všeobecné (*ňewlástné aneb obecné méno*) a hromadné (*množné méno*). Prvé dve kategórie v uvedenom poradí sú pokračovaním antickej tradície v našej staršej filológii. Termíny *wlástné méno* a *ňewlástné méno* ukazujú, že aj formálne tvoria vlastné mená u Bernoláka východiskovú kategóriu. Keď naj-

starší filozofi uvažovali o vzťahu slova k pomenovanej skutočnosti, zväčša analyzovali vlastné mená. A. Bernolák určuje vlastné meno takto: „Vlastné meno (...) je také, ktorým sa pomenúva iba jediná, určitá a jednotlivá vec alebo osoba.“ ... Širšie vymedzuje apelatívnu vrstvu podstatných mien: „Všeobecné meno (...) je také, ktoré vyjadruje osobu alebo vec rovnakú ako mnohé iné toho istého druhu“ („ejusdem speciei“). Na rozdiel od donátovskej tradície zaraďuje medzi apelatíva aj etnické mená (*méno národné: Slovák, Nemec*) a obyvateľské mená (*kraganské méno: Orawec, Prešporčan*). V súlade s Přejwodom k Dobromluwnosti (1780, s. 15) odlišuje ako tretiu kategóriu substantív hromadné meno (*množné méno: lud, zástup, wogsko*). Zaradenie etnických a obyvateľských mien medzi druhy apelatív nenájde u Schlögela, hoci jeho Grammatica Germanica (1786) bola nemenovaným „úradným“ vzorom Bernolákovej Gramatiky (Blanár, 2006).

Stanovisko slovenskej jazykovedy k tejto otázke predstavuje krátka formulácia v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 140): „K vlastným menám sa niekedy priradujú aj obyvateľské mená, a to názvy: a) obyvateľov svetadielov, národov, národností a kmeňov: *Európania, Slováci, Baskovia, Mongoli*; b) obyvatelia starých stolíc, miest a obcí: *Oravci, Turčania, Bratislavčania, Krompašania*. Nie sú to v pravom zmysle slova vlastné mená. Veľkým písmenom sa píše v zhode s príslušnými vlastnými menami, s ktorými slovotvorne súvisia: *Košice – Košičania, Európa – Európania*“. Ako však máme rozumieť výrok, že tieto mená nie sú v pravom zmysle slova vlastné mená? O akú lexikálno-sémantickú kategóriu ide? Nejde totiž len o osobitné spôsoby využívania morfologickej kategórie rodu, čísla a pádu (tak Morfológia: 1966). Písanie etnických a obyvateľských mien v niektorých spisovných jazykoch s malým začiatočným písmenom, v iných s veľkým písmenom svedčí o ich nerovnakom hodnotení vo vzťahu apelatívum – proprium (porov. Blanár, 1950, s. 7 – 8). Tejtó otázke sa venuje nemalá pozornosť v onomastike. Avšak odlišné teoretické východiská neviedli k rovnakým záverom. Napr. A. V. Superanskaja (1973, s. 205 – 211) odmieta chápať etnické a obyvateľské mená ako propriá najmä vzhľadom na ich konotačnú schopnosť a fungovanie v singulári i pluráli, teda vzhľadom na ich „lingvistické charakteristiky“. E. Pulgram (1961, s. 828) navrhol zaradiť tieto skupinovú osobnú mená (*gruppennamen*) do osobitnej tretej kategórie „class name“. E. Hansack (2004, s. 58 – 59) interpretuje postavenie skupinových mien z hľadiska logiky. V dvojhodnotovej logike („tertium non datur“) sa obyvateľské a etnické mená chápu ako apelatíva, kým vo viachodnotovej logike sú to propriá, lebo napr. národ ako celok predstavuje niečo jednotlivé, individuálne (individuálnosť nemožno stotožňovať so singularnosťou). L. Rübkeil (2004, s. 745) došiel k záveru, že etnonymá stoja blízko prechodného poľa medzi propriami a apelatívami. K exaktnejšej odpovedi však povedie výklad z pozícií onomastiky a aj vtedy, ak chápeme vlastné mená ako jazykové znaky sui generis. Napr. lexémy *Bystričan* a *Oravec* majú odlišnú platnosť v onymickom priestranstve (ako

priezviská v antroponymickej sústave) a ako obyvateľské alebo etnické mená. Ich onymickú sémantiku utvárajú antroponymicky relevantné príznaky: ⟨obligatornosť⟩, ⟨platnosť od narodenia⟩, ⟨ustálenosť administratívno-právnym úzom⟩, ⟨príbuzenský vzťah v rámci rodiny ako celku⟩, ⟨dedičnosť (podľa hlavy rodiny)⟩. Pre obyvateľské a etnické mená nie je charakteristický všeobecný príznak ⟨spoločensky podmienená identifikácia // diferenciácia osôb, ktoré sú v príbuzenskom vzťahu⟩. Naopak, zhodným príznakom je ⟨prirodzený rod⟩. Dôležitá je okolnosť, že len pri obyvateľských a etnických menách poznáme všeobecný singulár a plurál, ktorým sa vyznačuje apelatívna lexika, napr. *Bystričan je hrdý na rodné mesto; Poliak obdivuje históriu svojho kraja*. Záväzným motivantom obyvateľských a etnických mien je vlastné meno; porov. *Bystričan* ← *Bystrica*, *Oravec* ← *Orava*; tieto motivačné vzťahy odôvodňujú ich písanie s veľkým začiatočným písmenom. Videli sme, že v prechodnom poli medzi apelatívmi a propriami stoja obyvateľské a etnické mená bližšie k apelatívam (podobne Sokolová: 2006) a možno u nich hovoriť o lexikálnom význame.

Bernolákovo chápanie obyvateľských a etnických mien je celkovo blízke hodnoteniu našej onomastiky. Pravda, dnešný pohľad na obsahovú stránku antroponymického znaku ukazuje jasnejšie ich miesto medzi apelatívmi a propriami.

2.2. Štúrova krátka charakteristika vlastných mien nenesie také stopy antickej tradície, ako sme to videli u Bernoláka. Je originálnejšia, pokiaľ ide o hodnotenie obyvateľských a etnických mien a explicitne poukazuje na podstatnú črtu proprií, ktorá posúva chápanie tejto vrstvy slovnej zásoby.

Uvedme Štúrov krátky výklad: „Podľa pomislu rozsiahlosť sú samostatnje slová alebo všeobecne, alebo zvlášne, alebo jednotlivce, všeobecne keď všetkým osobám lebo predmetom istjeho radu, zvlášne keď len istjemu oddjelu, jednotlivce keď len jednotlivím osobám lebo predmetom toho radu patrí, na pr. všeobecno človek, vrch, zvlášno Slovan, Tatri, jednotlivuo Suvarov, Kriváň atď. Ale všeobecnosť a zvlášnosť podľa rozličných vsťahou sa meňí, všeobecnosť muože preísť do zvlášnosti a zvlášnosť do všeobecnosti, na pr. z predošlých zvlášnych budú všeobecne: Slovan, Němec, Tatri, zvlášne Čech, Slovák, Sas, Bavorčan, Beskidi (Tatri v Trenčíne na hranici k Sljezku), Žjare (vrchi Tatránske medzi Turcom a Nitrou) atď.“ (Štúr: 1846/2006, s. 113).

Štúr triedi substantíva (*samostatné slová*) vzhľadom na rozsah významu, vlastne rozsah pomenovaných objektov (dnešnou terminológiou: vzhľadom na referenčnú identifikáciu). Na rozdiel od Bernoláka za východiskovú kategóriu pokladá apelatíva, ktoré pomenúvajú „všetky osoby alebo predmety istého radu“, zatiaľ čo „jednotlivce slová“ (propriá) pomenúvajú len „jednotlivé osoby alebo predmety toho radu“. Toto konštatovanie predstavuje významný prínos L. Štúra do poňatia vlastného mena. Chápaním vlastného mena ako jednotliviny istého druhu vystihol jednu z podstatných charakteristík proprií, ktorú doteraz nedocenili napr. logici a filozofi jazyka, ale – ako ukazuje vý-

klad Ľ. Ďuroviča (2006, II, s. 101) – ani niektorí jazykovedci. Zaradením vlastného mena do istej triedy (onymických) objektov sa Štúr priblížil k chápaniu propria ako prvku triedy (dnes by sme povedali: danej sústavy, čiastkového systému). Tento fakt je príznačný pre Štúrovo celostné chápanie skúmaných javov. Od tvrdenia, že propria patria len jednotlivým osobám alebo predmetom toho radu, sa dostávame k špecifickým črtám obsahovej stránky onymického znaku (bližšie napr. Blanár, 1996, 2001 a i.) Zo Štúrovho kvantitatívneho kritéria sa odvíja kvalitatívne odlíšenie apelatívnej a propriálnej nominácie (porov. napr. Šrámek, 1999, Blanár, 1996 a i.) Preto nie je odôvodnená výčitka Ľ. Ďuroviča, že „vo výklade o substantívach („samostatnje slová“) vypustil Štúr rozdiel vlastných (propria) a všeobecných (apelativa) substantív...“ /c. d. 2006, s. 101.

Štúr si nevšíma len vzťah apelatívum – proprium, ale berie do úvahy aj „zvláštne slová“, kategóriu obyvateľských a etnických mien, ktoré sú predmetom častých analýz v onomastike. Odlíšil prakticky neuzavretý rad pomenovaných objektov pri apelatívach a ako osobitnú kategóriu vyčlenil „len istý oddiel“ zvláštnych mien. Odlíšením „radu“ a tohto „oddielu“ slov dospel Štúr pri triedení substantív k „trojstupňovému vzťahu“. Pri vymedzení obsahu tohto obmedzeného oddielu mien Štúr využil Heglovo dialektické chápanie javov ako jednoty celku a jeho častí. Štúrovu skúpu formuláciu vzájomného vzťahu etnických a obyvateľských mien ako všeobecného a zvláštneho interpretujem takto:

Etnické mená *Slovan, Nemec* majú svoje časti, zložky. K nadradenému menu *Slovan* patria etnické skupiny *Slovák, Čech...*, podobne k *Nemec* patria mená obyvateľov jednotlivých územno-správnych celkov, napr. *Sas, Bavorčan*. Keď chápeme etnické mená *Slovan, Nemec...* ako celok a abstrahujeme od ich jednotlivých častí čiže od viacerých „predmetov tohto oddielu“, vo vzájomnom vzťahu sa hodnotia ako zvláštne mená. Keď však pri týchto etnických menách prizeráme aj na mená jednotlivých etnických či obyvateľských skupín, ktoré sú ich súčasťou: (*Slovan*) *Slovák, Čech...*, (*Nemec*) *Sas, Bavorčan...*, etnonymá *Slovan, Nemec, vtedy sa* prehodnocujú na všeobecné mená. I pri chápaní mena ako jednoty celku a jeho častí vychádza Štúr z kvantitatívnych kritérií. Takto prechádza zvláštnosť (*Slovan, Nemec*) do všeobecnosti a všeobecnosť vzhľadom na „časti“, ktoré ako „celok“ obsahuje (*Čech, Slovák; Sas, Bavorčan...*) do zvláštnosti. Uvedený reťazec vzťahov možno rozširovať smerom k užším celkom:

Slovák: Oravec, Kysučan, Lipták, Gemerčan, Spišiak...

Lipták: Važňan, Hyban, Východňan, Mikulášan...

Bratislavčan: Staromešťan, Petržalčan, Prievozan, Lamačan...

Pri analogickom hodnotení pomenovanie *Lipták* vo vzťahu k obyvateľským menám (menám „oddielov“) *Oravec, Kysučan, Gemerčan, Spišiak...* predstavuje „zvláštne“ meno, ale vzhľadom na jeho zložky *Važňan, Hyban, Východňan, Mikulášan...* sa pomenovanie prehodnocuje na všeobecné meno.

Dnešná onomastika pokročila pri výklade vlastných mien najmä v tom, že chápe vlastné meno semioticky, ako jazykový znak *sui generis*. Vlastné meno predstavuje prvok príslušnej onymickej sústavy (podsystemu). Pohľad na obsahovú stránku onymického znaku umožňuje exaktnejšie zaradiť etnické a obyvateľské mená do prechodnej oblasti medzi apelatívami a propriami (blízko k apelatívam). Štúrovo chápanie vlastného mena ako jednotliviny istého druhu má podstatný význam pre analýzu tejto vrstvy lexiky národného jazyka. Na rozdiel od vtedajšej antickej tradície Bernolák i Štúr uvažovali aj o mieste etnických a obyvateľských mien. Výsledky ich úvah nie sú rovnaké, ale je podnetné, že obaja osvetľovali otázku vo vzťahu zvláštne – všeobecné (appellativum), a nie zvláštne – jednotlivé (proprium).

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomenovných mien v Maďarsku. Bratislava: SAV nákladom Štátneho nakladateľstva v Bratislave 1950. 138 s.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena, (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 256 s. Nem. Theorie des Eigennamens. (Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation.) Hildesheim – Zürich – New York 2001. 201 s.
- BLANÁR, Vincent: Problematika vývinu pomenovania osôb. In: Studia Academica Slovaca. 30. Prednášky 37. letnej školy slovenského jazyka a literatúry. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava: Stimul 2001, s. 59 – 72.
- BLANÁR, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. (Kapitoly z dejín gramatického a lexikálneho opisu slovenčiny.) Martin: Matica slovenská 2006. 77 s. ISBN 80-7090-808-4
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Nová spisovná slovenčina v Štúrovej Nauke reči slovenskej (NRS). In: E. Jóna – Ľ. Ďurovič – S. Ondrejovič, Ľudevít Štúr: Nauka reči slovenskej. II. Komentáre. Bibliografia. Bratislava: Veda 2006, s. 51 – 257.
- Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. E. Pauliny: Úvod. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964. 552 s.
- HANSACK, Ernst: Das Esen des Namens. In: Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Hrsg. A. Brendler und S. Brendler. Hamburg: Baar 2004, s. 5 – 65.
- HARAJ, Igor: Antroponymická sústava u starých Grékov. In: Slavica Slovaca, 41, 2006, č. 1, s. 50 – 60.
- Morfológia slovenského jazyka. Kolektív autorov. Ved. red. Jozef Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
- Přjwod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól. Trnava 1780. 31 s. PULGRAM, Ernst: Historisch-soziologische Betrachtung des modernen Familiennamens. In: Beiträge zur Nemenforschung, 2, 1950/1951, s. 132 – 165.
- RÜBEKEIL, Stefan: Stammes- und Völkernamen. In: Namenkarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Hrsg. A. Brendler und S. Brendler. Hamburg: Baar 2004, s. 743 – 771.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Systémové modely tvorenia obyvateľských mien a etnoným v slovenčine. In: Slovenská reč, 71, 2006, č. 4, s. 205 – 223.
- SUPERANSKAJA, Aleksandra V.: Obščaja teorija imeni sobstvennogo. Moskva: Izd. Nauka 1973. 366 s.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita. 1999. 191 s. + 19 map. príloh. ISBN 80-210-2027-X.
- ŠTÚR, Ľudevít: Nauka reči slovenskej. Vistavená od Ľudevíta Štúra. Nákladom Tatrína číslo I. V Prešporku, 1846. XII + 214 s.

SVOBODOVÁ, Diana: Internacionalizace současné české slovní zásoby. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2007. 142 s.

Problematika internacionalizácie v súčasnosti patrí medzi najaktuálnejšie lingvistické témy.¹ V slavistike sa tomuto problému venuje pomerne rozsiahla pozornosť. V tejto súvislosti spomedzi až neprehľadného množstva publikácií spomeňme len niektoré: *Przejawy internacionalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny* (K. Waszakowa, 2005); zborníky *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti* (ed. J. Bosák, 1999), *Internacionalizmy v nové slovní zásobě* (eds. Z. Tichá – A. Rangelová, 2003), kolektívna monografia *Słowotwórstwo / Nominacja* (ed. I. Ohnheiser, 2003), monotematické dvojčíslo *Jazykovedného časopisu* (2003) a i. Situáciu možno charakterizovať aj tak, že v súčasnosti každá synchronná (nielen) lexikologická práca sa chtiac-nechtiac, priamo či nepriamo musí problematiku internacionalizácie dotknúť a vyrovnáť sa s ňou.

Medzi posledné „internationalizačné“ tituly sa zaraďuje aj monografia Diany Svobodovej *Internacionalizace současné české slovní zásoby* (2007). Tejto téme sa autorka venuje niekoľko rokov, o čom svedčí aj prehľad jej prác na s. 138 – 140; predkladaná monografia predstavuje logické završenie jej aktivít v tejto oblasti výskumu lexiky súčasnej češtiny.

Keďže v posudzovanej práci ide o analýzu súčasného, najaktuálnejšieho stavu českej slovnej zásoby (deklaruje sa to explicitne aj v jej titule), autorkina pozornosť sa celkom logicky zužuje predovšetkým (ale nie výlučne) na adaptáciu anglicizmov. Ako sa možno dočítať v úvodnej kapitole, vychádza sa z rozsiahlej excerpcie súčasných publicistických textov (najmä písaných), špecifických typov chatových a slangových komunikátov (v ktorých sa nachádza aj nespisovná lexika) a niektorých aktuálnych slovníkov (Nová slova v češtině 1 a 2, Nový akademický slovník cizích slov).

V druhej kapitole s názvom *Přejímky z cizích jazyků v české slovní zásobě* (s. 6 – 25) sa autorka zameriava na všeobecné otázky preberania cudzojazyčného výraziva, diachrónne aspekty, pôvod prevzatých výrazov a ďalšie aspekty súvisiace s touto problematikou (skicovitité poznámky o vzťahu domáce – cudzie, o formálnej a obsahovej adaptácii, o pragmatike prevzatých lexém a i.).

¹ O dôvodoch, prečo je to tak, nie je potrebné sa zvlášť rozširovať, všetkým sú známe. Najvšeobecnejšie sformulované – ide o odraz pohybov v mimojazykovej skutočnosti, pre ktorú sú príznačné globalizačné tendencie.

Vysoko oceňujeme, že D. Svobodová berie do úvahy nielen otázku systémovej adaptácie (predovšetkým) na úrovni formy, ale zamýšľa sa aj nad problémom funkčnosti, štýlovej platnosti preberaných výrazov.² Táto naša poznámka poukazuje na širšie metodologické otázky preberania slov; nemá čisto akademický ráz, pretože sa týka prístupov k prevzatým jazykovým prvkom, a teda aj ich prípadného kodifikovania. Nazdávame sa totiž, že objektívne stanovisko k tejto otázke môže lingvista zaujať len vtedy, keď zoberie do úvahy všetky determinanty, pôsobiace pri preberaní lexém – vrátane štylistických a komunikačno-pragmatických okolností. Slovenská (a aj česká) tradičná jazyková kritika totiž v mnohých prípadoch preferuje skôr systémo-štruktúrne hľadisko.

Za diskutabilnú pokladáme poznámku na s. 21 o nevhodnej hybridizácii jazyka, pri ktorej dochádza k zlúčeniu lexikálnych prostriedkov jedného jazyka s gramatickými prostriedkami druhého (preberajúceho) jazyka (napr. *apgrejďovat*, *bootovat*, *sejvnout*³). Nazdávame sa, že v prípadoch, keď čeština, slovenčina, ale aj iné slovanské jazyky vystupujú v úlohe preberajúcich (cieľových) jazykov, ich prevažujúca typologická determinovanosť, prejavujúca sa najmä vo flektivizačných tlakoch, sa prirodzeným spôsobom odráža aj v špecifickej morfolologickej adaptácii. Tá sa uskutocňuje aj „nasadením“ tzv. flektivizačných formantov,⁴ ktoré zabezpečujú ohýbanie príslušnej lexikálnej jednotky. Táto možnosť je pri každej slovesnej lexéme, ktorá sa do češtiny či slovenčiny preberie. Nesklonnosť slovesných lexém je raritná, pri starších, ale aj novších prevzatiach iná možnosť než ohýbanie sa prakticky nevyskytuje (napr. *falzifikovat* – *falzifikovať*, *konfrontovat* – *konfrontovať*, *rezultovat* – *rezultovať*, *outsourcovat* – *outsourcovať*, *slamovat* – *slamovať*,⁵ *kliknout* – *kliknúť*).⁶ Ak by sme sa pozreli na adjektíva, väčšina z nich sa vyskytuje v sklonnej podobe, ktorá predpokladá typické zakončenie, napr. *indoorový* (popri neskl. podobe *indoor*); porov. v recenzovanej monografii aj s. 42.⁷ Ani v súčasnej derivatológii sa už hybridné tvorenie slov vrátane terminologickej sféry nepokladá za jav, ktorý by sa mal zo štruktúrneho

² Napríklad na s. 19 čítame: „Dynamičtější (a často problematičtější) jsou nově přejatá slova procházející procesem počest'ování, během něhož se nejen adaptuje jejich forma, ale vyjasňuje se i jejich funkčnost, tj. místo v českém lexikálním systému.“

³ V príklade *fajly*, ktorý sa pri poznámke o nevhodnej hybridizácii takisto uvádza, ide o jednoduché ohýbanie prevzatej jednotky. Podobne ako pri väčšine prevzatých výrazov, ktoré sa v češtine a v slovenčine skloňujú či časujú.

⁴ K termínu *flektivizačný formant* porov. napr. Furdík, J.: Slovenská slovo tvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov, Náuka 2004, s. 42 – 43.

⁵ Robiť tzv. *slam poetry* „voľné, improvizované veršovanie“.

⁶ Autorka sa touto problematikou zaoberá v osobitnej kapitole o morfolologickej a slovo tvornej adaptácii slovies (s. 70 – 76).

⁷ Prídavné mená sa však v nesklonnej podobe vyskytujú v oveľa väčšej miere než slovesá. Dá sa to vysvetliť tým, že slovesá v určitom tvare majú vo vete centrálnejšiu pozíciu než prídavné mená, a teda na ich gramatické stvárnenie sa vytvára väčší tlak.

hľadiska a najmä z pohľadu jazykovej kultúry odsudzovať či neodporúčať (porov. napr. takmer „masové“, ale pritom funkčné, slovotvorné normy nenarúšajúce tvorenie hybridných kompozít typu *afroučes*, *eurookno*, *termotaška*, *gastrolístky*). Prax tvorenia slov všeobecnej aj terminologickej lexikálnej zásoby viedla k prehodnoteniu niekdajšieho odmietavého postoja k tomuto javu.

Najviac pozornosti autorka venuje formálnej adaptácii prevzatých lexém (3. kapitola, s. 26 – 103). V jednotlivých podkapitolách sa otvárajú otázky typov lexém podľa stupňa formálnej adaptácie, graficko-ortoepickej adaptácie, morfolologickej a slovotvornej adaptácie, cudzojazyčných prefixov a prefixoidov, hybridných kompozít a skratiek.

Pri úvahách o stupni adaptovanosti prevzatých jednotiek na s. 26 – 27 v súlade s bohemistickou (ale vlastne aj slovaskistickou) tradíciou sa uvádzajú v prvej skupine pôvodné, neadaptované lexémy. Nazdávame sa, že použitie adjektíva *neadaptovaný* je diskutabilné. Mnohé z výrazov patriacich do tejto skupiny (napr. *de facto*, *corpus delicti*, *cherchez la femme*) sa totiž môžu adaptovať a často sa aj adaptujú prinajmenšom na fónickej, výslovnostnej úrovni (nahradenie hlások východiskového jazyka hláskami preberajúceho jazyka, zmena prízvukových pomerov, kvantity, asimilácií a pod.). To však neznamená, že fónické vlastnosti z východiskového jazyka sa nezachovávajú,⁸ chceme len pripomenúť, že k zvukovej adaptácii často dochádza aj v skupine tzv. citátových výrazov, napr. spojenie *corpus delicti* možno vysloviť *korpus délikti*, ale aj *korpus delikti*. Koniec-koncov autorka na s. 31 poznamenáva, že „slova prejímaná do češtiny z cizích jazyků se téměř vždy přizpůsobují českému jazyku v rovině zvukové“.

Vymedzovanie skupiny neadaptovaných slov a slovných spojení je dôkazom, že fónická adaptácia je veľmi dynamickým javom, nie vždy sa v lingvistickej reflexii berie plnohodnotne do úvahy (nejde o výčitku smerom k recenzovanej práci), je akosi v úzadí, nie je taká viditeľná ako adaptačné procesy na iných rovinách (napr. ortografická adaptácia), hoci (alebo: práve preto) ide o elementárny adaptačný typ. Svedčí o tom aj poznámka na s. 33 (prevzatá od F. Daneša), ktorú pokladáme za protirečivú. V nej sa vymedzuje jedna z viacerých pravopisno-výslovnostných kombinácií anglicizmov v češtine takto: anglický pravopis a anglická výslovnosť (artikulačne prispôbena českému hláskovému systému). Artikulačné prispôbenie je súčasťou adaptačných procesov, preto podľa nášho názoru nemožno uvažovať o anglickej výslovnosti, ale o počesťenej/poslovenčenej výslovnosti.⁹

⁸ I keď v niektorých prípadoch používateľa preberajúceho jazyka v snahe priblížiť sa k pôvodnej výslovnosti preukazujú skôr svoju neznalosť východiskového jazyka.

⁹ Obšírne sa rôznym (aj terminologickým) aspektom fónickej adaptácie anglicizmov v slovenčine venujeme v príslušnej kapitole monografie Ološtiak, M.: Jazykovoštruktúrný a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine). Prešov 2007, s. 43 – 71.

Autorkin výklad o morfolologickej a slovotvornej adaptácii (zaradený do spoločnej podkapitoly) svedčí o rozličných možnostiach prispôsobovania sa na týchto úrovniach. V jej prípade však nejde len o prostú evidenciu daného jazykového stavu, ale o skutočnú analýzu, zahŕňajúcu výklad o frekvencii, funkciách, sémantike, pragmaticke a štylistike prevzatých jazykových prostriedkov. Všima si napríklad alternácie pri skloňovaní, slovotvornú variantnosť (typ *rafter* – *raftař*), produktivitu a štylistickú platnosť slovotvorných prostriedkov, prechýľovanie cudzích ženských priezvisk.

Posledná, štvrtá kapitola *Specifické oblasti užívání cizojazyčných přejímek* (s. 103 – 127) je dôkazom, že autorka ide o uplatnenie komplexného, systémovo-komunikačného prístupu. V tejto kapitole sa venuje charakteristike komunikačných sfér a oblastí, v ktorých sa prevzaté lexémy často používajú (odborná terminológia, reklama, pomenúvanie firiem a profesií, niektoré sociolekty z oblasti graffiti, športu, populárnej hudby, počítačov a komunikačných technológií).

Na záver možno poznamenať, že cieľ, ktorý si autorka vytýčila – podať aspoň stručnú charakteristiku toho, v ktorých oblastiach a v akých formách sa cudzojazyčné prvky v češtine vyskytujú (s. 5), sa jej podarilo splniť na vysokej odbornej úrovni. D. Svobodová ponúka vo svojej monografii minuciózny rozbor skúmanej oblasti. Nepodáva apodiktické, jednoliate, čierno-biele riešenia, ale prichádza s triezvym, vo veľkej miere sociolingvisticky dotovaným výkladom (napr. poukazuje na variantnosť i nejednotnosť, ktorá sprevádza najmä novoprevzaté lexémy). Jej monografia nie je čisto akademickou rozpravou, ale bezprostredne sa dotýka bežných a aktuálnych problémov jazykovo-rečovej praxe (napr. citlivej a komplikovanej otázky kodifikovania prevzatých výrazov). Posudzovanú prácu *Internacionalizace současné české slovní zásoby* preto možno pokladať za inšpiratívnu pre slavistiku a z nášho pohľadu najmä pre slovakistiku, v ktorej takýto typ monografie chýba.

Martin Ološtiak

Magická „trinástka“ v éteri

[Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy. Ed. Ľ. Sičáková – Ľ. Liptáková – B. Hlebová. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, roč. 13, 344 s.]

Aj tento rok sa odbornej verejnosti predstavil zborník, ktorý si vybudoval isté zázemie i okruh čitateľov. Reč je o zborníku Slovo o slove. Jeho trináste pokračovanie v ničom nezaostáva za svojimi predchodcami. Ani v tomto prípade teda neplatí, že trinástka prináša nešťastie. V nasledujúcich riadkoch predstavíme niektoré „ingredien- cie“, ktoré zborníku zaručujú tradične dobré „strávenie“ u čitateľa.

Celkový charakter zborníka je v posledných ročníkoch nemenný; má relatívne stálych adresátov, ktorými sú najmä študenti učiteľstva pre primárne vzdelávanie, no svojich priaznivcov si nachádza aj v radoch budúcich či súčasných učiteľov jazyka a literatúry. Prispievateľmi sú zvyčajne renomovaní lingvisti, literárni vedci, didaktici jazyka a literatúry i samotní učitelia. Ustálené je tiež rozdelenie zborníka do piatich oblastí – teória a didaktika jazyka, teória a didaktika literatúry, recenzie, jazykové okienka a vlastná literárna tvorba študentov. Našu pozornosť zacieliame výlučne na oblasť lingvistiky a lingvodidaktiky, ktoré by pre čitateľov Slovenskej reči mohli byť najzaujímavejšie.

Významné miesto v publikačnom priestore zborníka patrí rok od roka D. Slančovej, ktorá svojimi príspevkami po kvapkách dopĺňa mozaiku vlastnej koncepcie štylistiky. V štúdiu Štýl v jazykovej interakcii a jeho druhy na viacerých úrovniach abstrakcie vymedzuje pojem štýlu. Pripomína jeho definovanie vo viacerých koncepciách, kde sa pod ním rozumie kvalita textu, spôsob výberu, usporiadanie a využitie komunikačných prostriedkov, paradigmatická organizácia štýlém, aby následne mohla osvetliť svoje chápanie štýlu ako „individualizovaného spôsobu verbálnej interakcie“ (s. 120). Na tomto základe uvádza jednotlivé druhy štýlu (singulárny, výrazový, individuálny – v ňom individuálny personálny a individuálny skupinový štýl). Pojem funkčný štýl, ktorý je etablovaný v domácej štylistike, navrhuje autorka nahradiť pojmom register, čím by sa dosiahol vyšší stupeň voľnosti pri pomenúvaní špecifickosti a variabilnosti verbálnej interakcie.

J. Kesselová sa v príspevku Áno, ale... (o komunikačnom potenciáli adverbatívnych operátorov) venuje fungovaniu spojok, zámen vo funkcii spojok i ustálených spojení spojok s inými slovnými druhmi v odporovacom vzťahu dvoch výpovedných obsahov. Pomocou uvedených súvetí prehľadne diferencuje ich komunikačnú funkciu vo výpovediach a primárne si všíma „prototypového reprezentanta operátorov odporovacích vzťahov“ (s. 129) – spojku ale. Vlastné zistenia na jazykovom materiáli Slovenského národného korpusu uzatvára potvrdením rektifikačnej funkcie týchto odporovacích prostriedkov.

Odkazu diachrónej jazykovedy sa v svojom príspevku venuje I. Ripka. Jazykovedné dielo Jána Stanislava predstavuje prostredníctvom výpočtu najvýznamnejších prác tohto univerzitného profesora, prostredníctvom jeho postojov k výskumnému bádaniu zahraničných, najmä nemeckých mladogramatikov, ako aj cez prizmu presvedčenia, že jazyk je sociálny jav, ktorý vzniká, žije a vyvíja sa v spoločnosti (s. 136).

So snahou zachytiť a pomenovať suprasegmentálne vlastnosti reči prichádza J. Guľová v príspevku s názvom Regionálny výslovnostný variant slovenčiny v Bardejove. Analyzovaním typických prejavov v hovorenej polooficiálnej a neoficiálnej komunikácii zisťuje existenciu dvoch paralelných ortoepických noriem (štandardnej a nárečovej), z ktorých vzhľadom na región a príslušný dialekt dominuje nárečová podoba. E. Zvalená sa v štúdií Stylistické dimenzie prívlastku v opisnom slohovom postupe biblického textu pokúša o vymedzenie konštantných a typických vlastností atribútu, pričom za východiskový materiál si zvolila Druhú knihu Mojžišovu (Exodus). Výsledkom kvantitatívno-kvalitatívnej analýzy je typológia biblického prívlastku.

Komunikačnú adaptabilitu, snahu o experimentovanie a formálno-sémantickú hravosť v slovnej zásobe dospievajúcej mládeže konštatuje M. Imrichová. V štúdií Osobitosti súčasnej tínedžerskej lexiky uvádza niekoľko „prírastkov“ do študentského slangu, z ktorých viaceré sa do vyjadrovania tejto society dostávajú cez anglický jazyk (napr. lúzer, spikovať, stupidák). Z. Ondráčková si za názov i materiál svojho príspevku vybrala Detské slová v slovenčine. Predstavuje tu konvenčné chápanie detského slova v slovenskej jazykovede i vlastné, empiriou overené a podložené snahy o klasifikáciu detskej lexiky.

Je už tradíciou, že Slovo o slove prekonáva západné hranice štátu, a tak prispievateľmi na stránkach zborníka sú aj českí odborníci. V štúdií Slovo o významech slova slovo M. Čechová ozrejmjuje sémantiku základných lingvistických termínov (slovo, výraz, pomenovanie, veta, výpoveď) a uvádza početné chybné vysvetlenia, ktorými učitelia českého (inak to nie je ani na našej strane rieky Moravy) jazyka dezinformujú žiakov a porušujú tak jeden z ústredných princípov jazykového vzdelávania – aktuálnosť predkladaných lingvistických poznatkov.

Ontogenézou detskej reči sa v príspevku Kognitívni mechanizmy osvojovania materštiny dítetom v predškolní a mladšom školní veku z hľadiska biolingvistikého zaoberá K. Kamiš. Prezentuje aplikáciu neurovedeckého skúmania mozgu v pedagogicko-psychologických i lingvistických súvislostiach. V závere konštatuje, že na prirodzený jazyk sa možno pozeráť ako na trojzložkový systém; prvú zložku v mozgu tvoria oblasti zodpovedné za recepciu a produkciu jazyka a reči, druhú tvorí systém pojmov a zámerov a tretiu, zatiaľ nepotvrdenú, abstraktný lingvistický vnútorný systém lokalizovaný na rozhraní prvej a druhej zložky.

V súčasnej jazykovej edukácii v predškolskom a mladšom školskom veku sa čoraz častejšie naráža na akútne individuálne problémy žiakov; niektoré z nich sú

psychického pôvodu, iné genetického či somatického. K výuce detí s diagnózou dyslexie – tak znie názov príspevku E. Höfflerovej, v ktorom autorka uvádza niekoľko overených postupov práce s deťmi s týmto obmedzením, no prízvukuje najmä pozitívny postoj k žiakom. Ten sa podľa slov samotnej autorky odrazí aj v prejavových komunikačných schopnostiach hendikepovaného žiaka.

Prieskum zameraný na správne tvorenie „problémových“ tvarov podstatných mien (G pl. kôpok, výziev, piat) vo svojej štúdii predstavuje Ľ. Sičáková. Pod názvom Tvorenie tvarov genitívu plurálu substantív ženského rodu a pedagogická prax nájde čitateľ sumár výsledkov prieskumu i zdôvodnenie správneho tvaru slova.

Keďže zborník je adresovaný predovšetkým učiteľom, absolventom pedagogických škôl i študentom pripravujúcim sa na povolanie učiteľa v materskej a základnej škole, neodmysliteľne k nemu patria didakticky orientované príspevky. Odbornú škálu preto aj v tomto ročníku zborníka dotvárajú mnohé podnety pre súčasné vyučovanie jazyka a slohu vo všetkých typoch škôl.

Výnimočným pokusom sa prezentovala Ľ. Liptáková, ktorá v štúdii K typologizácii metód vyučovania materinského jazyka uvádza vlastný návrh klasifikácie vyučovacích metód. Vo svetle moderného chápania edukácie, opretého o dôsledné pojmové vymedzenie i stanovenie exaktných kritérií, zverejňuje autorka svoj osobitý vklad do systematizácie a komplexného ponímania výučbových stratégií.

M. Ligoš sa vo svojom príspevku (Aktuálne otázky vyučovania slovenského jazyka a literatúry) venuje najpálčivejším témam v súčasnej, transformáciou kurikula „postihnutej“ dobe. Detailnejšie sa pristavuje pri niektorých oblastiach (filozofia koncepcie vyučovania jazyka, základné pedagogické dokumenty), ktorých urgentné riešenie je záujme najmä samotných žiakov.

O strnulosti pedagogickej praxe v predkladaní živých, skutočných komunikačných potrieb žiakom v škole hovorí M. Sedláková. Jej apel v názve štúdie Podpore školskou komunikáciou prirodzenú komunikáciu je v zborníku pretavený do ozrejmeneia súčasného nelichotivého stavu, no zároveň do komunikačno-slohových návrhov prezentovaných v už vydaných nových učebniciach slovenského jazyka pre 1. stupeň ZŠ.

Paletu príspevkov k vyučovaniu jazyka a slohu uzavrieme stručným prehľadom tých štúdií, ktoré si všimajú parciálne oblasti tohto školského predmetu. J. Palenčárová prezentuje Reflexie o prvkoch mediálnej výchovy vo vyučovaní jazyka na 1. stupni ZŠ, I. Balkó Výsledky analýz mluvených projevů učiteľů, M. Beláková Komunikačný aspekt proprií vo vyučovaní materinského jazyka, M. Olšiak Komunikačné aktivity na hodinách slovenského jazyka, A. Miženkova Porozumenie textu ako jeden z troch aspektov čitateľskej gramotnosti, A. Dujavová Typológiu frazeologických cvičení a jej praktickú aplikáciu. Aj z tohto prehľadu je zrejmé, že záber zborníka saturuje potreby učiteľa i vo sfére praktickej aplikácie.

Myšlienka vytvárať inovačnú platformu na odbornú komunikáciu o problémoch jazykového, slohového i literárneho vyučovania i vedeckého skúmania naberať v intenciách zborníka *Slovo o slove* dobrý smer. Je chvályhodné, že sa zborník nebráni možnostiam (a vymoženostiam) tejto doby a už po tretí raz je prístupný aj na internete¹. Aj vďaka tomu sa stáva hodnotným článkom vo svojom zameraní a tromfom v rukách učiteľa jazyka. Nenechajte preto čítanie týchto riadkov bez odozvy a – kliknite si.

Martin Klimovič

XVI. medzinárodný letný prázdninový kurz lužickej srbčiny

Obdobie letných prázdnin je príležitosťou, keď sa na akademických pôdach rôznych krajín realizujú letné jazykové kurzy, ktorých cieľom je oboznámiť účastníkov s krajinou, ktorú navštívili, s jej históriou i súčasnosťou, s kultúrou, ľudovými tradíciami, najmä však umožniť účastníkom naučiť sa jazyk vybranej krajiny. Spomenúť môžeme napríklad Letnú jazykovú školu slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, ktorá je už niekoľko desaťročí známa medzi slovákami i slavistami doma aj v zahraničí (tohto roku sa konal jej 44. ročník). Medzi slavistami je popri iných letných školách známy aj kurz venovaný jazyku najmenšieho slovanského národa, lužickej srbčine, ktorý sa koná v nemeckom Budyšíne.

XVI. medzinárodný letný prázdninový kurz lužickej srbčiny zorganizoval Srbský inštitút so sídlom v Budyšíne v čase od 28. júla do 15. augusta 2008. Kurz sa organizuje každé dva roky a je určený študentom, doktorandom, vysokoškolským pedagógom slavistiky, prekladateľom či novinárom. Letný kurz lužickej srbčiny má tradíciu od r. 1967. V šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch sa konal pod patronátom Lipskej univerzity, od r. 1992 je pod patronátom Srbského inštitútu v Budyšíne.

Cieľom trojtýždňového kurzu je prostredníctvom intenzívnych jazykových kurzov a seminárov naučiť frekventantov lužickosrbský jazyk, príp. zdokonaľiť ich znalosti lužickej srbčiny. Chce tiež oboznámiť účastníkov s históriou, krajinou a kultúrou jedného zo slovanských národov a poukázať na súčasnú nepriaznivú situáciu Lužických Srbov v Nemecku.

Tohtoročného XVI. medzinárodného letného prázdninového kurzu lužickej srbčiny sa zúčastnilo 48 záujemcov zo 16 krajín. Najpočetnejšie zastúpenie mala Česká republika (11 účastníkov), s deviatimi účastníkmi nasledovali Nemecko

¹ http://www.unipo.sk/files/docs/pf_katedry/svk/dokument_732_527.pdf

a Poľsko. Z Japonska pricestovali traja záujemcovia, dvaja účastníci prišli zo Spojených štátov amerických, Ukrajiny, Ruska a Rakúska. Krajiny ako Slovinsko, Slovensko (autorka príspevku), Srbsko, Macedónsko, Maďarsko, Bielorusko a Švajčiarsko boli zastúpené každá po jednom účastníkovi. Frekventanti boli ubytovaní v internáte Krajského úradu. Podvečer prvého dňa sa v Srbskom inštitúte stretli všetci účastníci kurzu s organizátormi i lektormi, aby sa vzájomne predstavili a študenti zdôvodnili svoj záujem o kurz.

Slávnostné otvorenie letného kurzu lužickej srbčiny sa uskutočnilo na druhý deň v aule Pracovného školského centra pre hospodárstvo. Po príhovoroch riaditeľa Srbského inštitútu prof. Dr. Dietricha Šolta a organizátorov kurzu sa študenti presunuli do tried centra podľa vopred stanoveného rozpisu. Vstupné testy sa nekonali. Študenti boli zaradení do skupín (medzi začiatočníkov alebo pokročilých) podľa úrovne znalosti jazyka, ktorú sami uviedli v prihláške. Jazykové semináre prebiehali v hornej a dolnej lužickej srbčine v skupinách po 4 až 8 študentov každý pracovný deň a v sobotu od 9.00 do 11.30. Oproti minulým rokom sa prejavil zvýšený záujem o dolnú lužickú srbčinu. Z približne 8 záujemcov z minulého roka vzrástol počet študentov v tomto roku na 20. Lektoráty hornej lužickej srbčiny viedli Dr. Jana Šolčina, Dr. Timo Meškank, Lechosław Jocz, Andreja Cyžec a Sabina Jurencac. Lektoráty dolnej lužickej srbčiny viedli Fabian Kaulfürst a Kamil Štumpf.

Okrem jazykových seminárov prebiehali fakultatívne prednášky venované lužickosrbskej gramatike a lexike v čase od 8.00 do 9.00. Prvý týždeň prednášal Dr. T. Meškank, ktorý študentom ozrejmil rozdiel medzi spisovnou lužickou srbčinou v teórii a praxi. Nasledujúci týždeň patrilo hornosrbskej frazeológii, ktorú študentom priblížila Dr. S. Wölkowa a posledný týždeň bol venovaný úvodu do dolnosrbčiny pod vedením Dr. A. Pohončowej.

Po jazykových seminároch cez pracovné dni mali frekventanti možnosť sledovať srbské televízne vysielanie určené pre začiatočníkov a prednášky lužickosrbských vedcov určené pre pokročilých a verejnosť. V sobotu prebiehali semináre, ktoré študentom priblížili národné piesne Lužických Srbov. Počas srbských vysielaní si účastníci kurzu pozreli hornosrbský televízny magazín Wuhladko na TV MDR a dolnosrbský televízny magazín Łužyca na TV RBB. Okrem iného na programe bola rozprávka o známej postave Krabat a záznam o demonštrácii Lužických Srbov v Berlíne.

Náplňou prednášok pre pokročilých študentov boli témy o jazyku (napr. Dr. H. Bartels – Jazykový kontakt a purizmus v dolnej lužickej srbčine), o literatúre (napr. Dr. F. Šěn – Zrodenie lužickosrbskej romantiky), o kultúre a tradíciách (napr. Dr. M. Měrcinowa – Obrazy lužickosrbského života na pohľadniciach, Dr. I. Kellorowa – Lužickosrbské ľudové kroje v minulosti a dnes), o dejinách (napr. Dr. M. Tiehmann – Horná Lužica, Matej Korvín a jeho pomník v Budyšíne) a o súčasnosti Lu-

žických Srbov (napr. Dr. J. Šolčina, L. Budarjowa – 10 rokov jazykového centra Witaj – evalvácia a perspektíva).

Popoludnia boli určené na samoštúdium, individuálny program, resp. na spoločné programy. V rámci nich sa uskutočnil poznávací výlet po meste Budyšin a exkurzia do Srbského múzea. Na výberových kurzoch literárneho čítania nám prof. Dr. D. Šolta priblížil literárnu tvorbu súčasného lužickosrbského spisovateľa Křescana Krawca. So spisovateľom sme mali možnosť osobne sa stretnúť počas literárneho večera v Smolеровom kníhkupectve. Pretože K. Krawc deň predtým oslávil svoje okrúhle narodeniny, nieslo sa stretnutie v slávnostnom duchu.

Vždy bolo postarané aj o večerný program. Študenti sa zúčastnili dolnosrbského hudobno-zábavného programu Diamanty njezachadaju skupiny Floppy Dolls. Pre začiatočníkov boli určené hry Super Bis a Kroč a skoč. Zaujímavé boli aj večierky, na ktorých mali študenti možnosť zaspievať si lužickosrbské národné piesne a naučiť sa tancovať lužickosrbské ľudové tance. Jeden večer nášho pobytu v Budyšine bol v Srbskom dome venovaný stretnutiu s predsedom Domowiny – Spolku Lužických Srbov – s Janom Nukom, ktorý nám predstavil organizáciu, oboznámil nás s jej históriou, úlohami, ktoré plnila v minulosti a ktoré plní dnes. Naznačil jej perspektívy a nezabudol poukázať na bolestivé miesto Lužických Srbov – na silnú asimiláciu, germanizáciu, nezáujem mladej generácie o dejiny vlastných predkov a na stratu vlastenectva. Dobrý vzťah lužickosrbského národa k iným národom, a to slovanským aj neslovanským, demonštrovala prezentácia talianskeho zborníka *Serbja, stawizny, literatura, řeč* (hlavný zostavovateľ Dr. Andrea Trovesi) a publikácie *Stoletý most mezi Prahou a Budyšinem*. Kroniku pod názvom *Společnost přátel Lužice 1907 – 2007*, ktorú pripravila Společnost přátel Lužice, vyšla pri príležitosti 100. výročia svojho založenia.

Prvú nedeľu bola pre účastníkov kurzu pripravená celodenná exkurzia do Dolnej Lužice. Spoznali mesto Lubin, navštívili výstavu Chrěn abo kawiar? či Blóta a Berlin, ktorá poukazuje na rozdiel medzi vidiekom a mestom. Počas člnkovania po rieke Spréve mohli pri a na vode obdivovať populárnu výstavu umelcov z celého sveta známu pod názvom [aquamediale]. V obci Nová Niva si pozreli tradičnú súťaž o koláč a v rodnej dedinke prírodovedca, bibliografa a farára Albína Mollera v Tšupci si prezreli múzeum Stará žitnica.

Nasledujúcu nedeľu pre nás organizátori pripravili výlet do obce Wotrow, v ktorej sme sa zúčastnili katolíckej srbskej omše a navštívili miestny cintorín, kde je pochovaný významný lužickosrbský básnik Jakub Bart-Ćišinski. Výlet pokračoval k hradisku Głomačanow Liubussua a poslednou zastávkou bolo mesto Mišno, známe výrobou porcelánu.

Posledný výlet sme absolvovali o dva dni neskôr. Naše kroky viedli do katolíckej Hornej Lužice. V Pančiciach-Kukowe sme navštívili cisterciánsky kláštor a ve-

čer v Nebielčiciach nám spestrili hudobné skupiny Přezpólni a Po štyrjoch, do tanca hrala študentom skupina Wusmuž.

Predposledný deň nášho pobytu v Budyšíne sa niesol v duchu jeho konca. Pri slávnostnom ukončení XVI. medzinárodného letného prázdninového kurzu lužickej srbčiny v aule Pracovného školského centra pre hospodárstvo nám organizátori odovzdali vysvedčenia, spoločnú fotografiu a adresár účastníkov a organizátorov. Večer nás čakali humorné scénky, ktoré si pripravili jednotlivé skupinky študentov čerpajúc námety zo situácií, ktoré sa počas trojtýždňového pobytu v Budyšíne udiali.

Program kurzu si detailne všímal hornosrbský denník Serbske nowiny a dolnosrbský týždenník Nowy Casnik. Exkurziu do Dolnej Lužice zaznamenala aj televízia RBB vo svojom televíznom programe Łužyca. Účastníkom letného kurzu bola počas pracovných dní k dispozícii knižnica a študovňa Srbského inštitútu.

Organizátorovi kurzu Dr. F. Šěnovi a jeho spolupracovníkom patrí srdečná vďaka za bohatý program, ktorý študentom pripravili a za trpezlivosť, čas a ochotu, ktoré im počas troch týždňov venovali. Pri organizovaní ďalších ročníkov letnej školy im prajeme veľa úspechov.

Martina Kopecká

Zomrel PhDr. Konštantín Palkovič, CSc.

1. októbra 2008 skončil svoju životnú púť ďalší zo známych slovenských jazykovedcov – PhDr. Konštantín Palkovič, CSc., ktorý posledné desaťročie po odchode Eugena Jónu stál na čele slovenských dlhovekých jazykovedcov. Už sme sa tešili na oslavu jeho deväťdesiatin. Ostalo však „len“ pri jeho osemdesiatdeviatke – a vlastne ani to nie celkom. Konštantín Palkovič sa narodil 12. októbra 1919, chýbalo teda do nej ešte niekoľko dní.

Konštantín Palkovič sa narodil v Brodskom na Záhorí, čo do značnej miery ovplyvnilo aj jeho odborné a vedecké záujmy. Záhoriu a západnému Slovensku venoval väčšinu svojich odborných prác a, dalo by sa povedať, aj väčšinu svojho života. Zaoberal sa výskumom slovenských (najmä západoslovenských) nárečí, pracoval v oblasti slovenskej historickej jazykovedy, slovenského spisovného jazyka a jazykovej kultúry a venoval sa portrétovaniu slovenských jazykovedcov a pedagógov minulého i súčasného obdobia, ale aj zbieraniu rozprávok i folklóru. K jeho obľúbeným témam patrila aj konfrontačná slavistika.

Po štúdiách v Skalici a v Malackách sa zapísal na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity v Bratislave na aprobáciu slovenský jazyk a filozofia. Po skončení univerzitného štúdia pôsobil na gymnáziách v Banskej Bystrici a v Skalici, neskôr na Vyššom gymnáziu v Piešťanoch, po čom prešiel na Vyššiu poľnohospodársku školu v Rakoviciach pri Piešťanoch, a tu malo začiatok jeho „agrikultúrne“ obdobie. V r. 1954 sa stal dokonca pracovníkom školského odboru Povereníctva poľnohospodárstva, kde zastával funkciu hlavného inšpektora. Aj v jazykovede profitoval z toho, že sa v tejto fáze svojho života dôverne oboznámil so životom a prácou poľnohospodára z nového uhla, o čom svedčia jeho početné štúdie z oblasti názvoslovia poľnohospodárskych stavieb, pluhu, častí voza, dokonca saní, anatómie úžitkových zvierat a pod. V roku 1961 sa však už ocitá na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde na Katedre slovenského jazyka pôsobil až do roku 1985, keď odišiel do dôchodku.

Publikačná činnosť PhDr. Konštantína Palkoviča je tematicky pestrá a príkladne mnohostranná. Veľmi skoro sa vyprofiloval na jedného z výrazných predstaviteľov našej dialektológie, konkrétne tej jej vetvy, ktorá pracovala tradičnými dialektologickými metódami. Z jeho najvýznamnejších aktivít treba spomenúť predovšetkým výskum slovenských nárečí na území Maďarskej republiky najmä v ostrihomskom a pilišsko-budapešťanskom regióne, ktoré nadväzujú na južné výbežky slovenských

nárečí v Honte a Novohrade, ďalej Rumunsku, ale aj v ďalších kútoch Dolnej zeme. No je to zároveň autor kompendia Slovenské nárečia (1981), ktoré bolo dlhší čas jedinou syntetickjšou prácou o slovenských nárečiach na Slovensku. Jednotlivým slovenským nárečiam sa venoval v príslušných regionálnych monografiách, do ktorých obvykle dopĺňal opis daného nárečia, vďaka čomu obraz o príslušnom meste, obci či inom sídle veľmi výrazne získal na komplexnosti a plasticke. Takto sa zúčastnil na opise Skalice, Brezovej pod Bradlom, Vajnora, Piešťan, Trnavy a jej najbližšieho okolia, Rače, Starej Turej, Borského Mikuláša, výnimočne aj nezápadoslovenského horného Pohornádia a ďalších. Ako dialektológ sa výskumne zaoberal aj jazykom staršej Bratislavy. Osobitnú prácu napísal o nárečí starej Modry a terminológii ľudovej keramiky, no stihol vydať aj rozsiahlejšiu prácu o nárečí svojej rodnej obce Brodské, ktorá vyšla pod názvom Záhorácky slovník. Vôbec neprekvapuje, že sme sa s jeho menom stretávali desiatky rokov v oboch regionálnych periodikách zo Záhoria (Záhorie, Naše Záhorie), v ktorých bol aj členom redakčných rád.

Mimo pozornosti K. Palkoviča neostali teda ani slovenské nárečia v zahraničí. Venoval sa nielen výskumu slovenských nárečí v Maďarsku, nárečí rumunských Slovákov, ale neskôr najmä slovenským nárečiam v Dolnom Rakúsku. Do tohto regiónu podnikol množstvo výskumných ciest, ktorých výsledky spracoval v mnohých štúdiách i popularizačných príspevkoch a súhrnne vydal v spoločnej monografii *Die unbekannte Minderheit (Slowaken in Wien und Niederoesterreich im 19. und 20. Jahrhundert)* (2005). Jazyku tejto donedávna neznámej, či dokonca, ako hovorí rakúsky etnograf G. Oefner, „tajnej“ menšiny, sa dostalo odklatica aj vďaka Konštantínovi Palkovičovi.

Veľmi rád sa zahľboval do starých pamiatok a starých slovníkov, aby nás upozornil na tvorivosť a plody umu našich predkov, ktoré si zasluhujú pozornosť aj dnes. Z historicky orientovaných štúdií si pripomeňme jeho články o Pastrnkovom nárečovom výskume, o preklade Biblie jeho menovca Jura Palkoviča, o duáli, pričom sa občas odvažoval aj na pôdu etymológie. Z etymologického prácu si osobitnú zmienku zaslúži článok o básnických etymológiách Jána Hollého, ktorým K. Palkovič vstúpil aj do sféry klasickej filológie. Jánovi Hollému, tomuto neprekonateľnému bernolákovskému básnikovi, venoval neskôr celý súbor príspevkov.

Z konfrontačných tém sa venoval predovšetkým vzťahom slovenčiny a češtiny, slovenčiny a slovinčiny, ako aj slovenčiny a srbochorváčtiny. Z novších slavistických štúdií je hodný osobitnej pozornosti príspevok Konštrukcie s absolútnym nominatívom a akuzatívom v slovenčine a hornej lužickej srbčine a Cudzie slová v slovenčine a slovinčine.

K. Palkovičovi patrí vďaka aj za to, že sa jazykovedná komunita na Slovensku mohla dozvedieť o zabudnutých, polozabudnutých, či dovtedy celkom neznámych menách slovenských jazykovedcov a pedagógov starších období, pričom sa s obľu-

bou a najmä veľkou žičlivosťou venoval glosovaniu aj súčasných autorov. Možno že nie všetci, ktorých predstavil verejnosti, si zaslúžili miesto na piedestáli, na ktorý ich umiestnil, nemožno však pochybovať o veľkých zásluhách aj tejto časti spisby K. Palkoviča.

Od Konštantína Palkoviča sme nikdy nepočuli veľké slová o práci pre tento národ, nikdy nenaznačoval (a možno ani netušil), že by si za svoju činnosť zaslúžil aj iné ocenenia, než akých sa mu dostalo. Celú tú lopotnú prácu medzi knižničnými a archívnymi regálmi i na expedíciách v teréne robil vždy akosi spontánne a samozrejme. Zostane pre nás v spomienkach vždy takým, akým bol: nezištným a neúnavným pracovníkom našej vedy.

Česť jeho pamiatke!

Slavomír Ondrejovič

Malkáči a veľkáči. Rodičia detí v predškolských zariadeniach sa vždy stretávali s potrebou odlišiť deti jednotlivých vekových kategórií. A tak sa dodnes rodičia predškolákov dozvedajú, že ich deti sú *maláci* alebo *malkáči*, *stredniaci* alebo *stredňáci* a napokon *veľkáci* alebo *veľkáči*. Aj oni sa môžu pýtať podobne ako kedysi generácia ich rodičov, ktoré formy sú správne a či je vôbec dobré nechať deti osvojiť si ich a používať? Presne tak ako sa pred 27 rokmi opýtala jedna bratislavská mamička, ktorú jej triapolročné dieťa prekvapilo vetami: *My sme maláci. Jana je veľkáčka. Boli sme v kine s veľkáčmi.*“ (Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 9, s. 317).

Za jazykovú poradňu vtedy podrobne odpovedala Valéria Betáková. Vychádzala z toho, že *malé deti* aj *veľké deti* sú viacslovné pomenovania s ustáleným významom vo vzťahu k materskej škole, k jej organizačnej štruktúre a zároveň vekovej škále detí. Pripomenula, že ide o združené pomenovania, akými sú aj napríklad žiacka knižka, panelový dom, základná škola a že v jazyku je tendencia takéto pomenovania skracovať. Jedným z príkladov univerbizácie sú potom aj výrazy, ktorými sa označujú deti v jednotlivých triedach, resp. na jednotlivých stupňoch predškolskej výchovy. Podľa spomínanej autorky *maláci* (*malák*) a *veľkáci* (*veľkák*) vznikli ako produkt detskej reči, analogicky k názvom *prváci*, *druháci*. Pomenovanie *maláci* má potom význam deti malej triedy (podobne ako *prváci* – žiaci prvej triedy) a *veľkáci* označujú deti veľkej triedy, pričom i názvy *malá trieda* a *veľká trieda* sú tiež prenesené pomenovania. Sú motivované adjektívami *malý* a *veľký*, preto aj substantívne deadjektívne deriváty – názvy osôb podľa typickej vlastnosti – sa vyskytujú v typických kontextoch a antonymických dvojiciach. Keďže ide o kontrárne antonymá, ktoré vyjadrujú rôzne stupne toho istého príznaku, implicitne predpokladajú gradovateľnosť a škálovateľnosť, postupom času sa aj medzi *malákov* a *veľkákov* dostali aj pomenovania so „stredovou“ mierou vlastnosti *stredniak* (*strednák*, *stredňák*). Tieto výrazy v článku V. Betákovvej ešte nie sú spomenuté a je pravdepodobné, že sa analogicky vytvorili neskôr. Nie sú predmetom nášho záujmu, uvádzame ich pre úplnosť a ako príklad variantnosti lexikálnych foriem na každom stupni reťazca. Jednotlivé členy týchto paradigmatických vzťahov sú funkčne navzájom úzko prepojené, ale majú iný dátum vzniku, odlišnú pozíciu, frekvenčný rang aj gramatickú stavbu.

V. Betáková napríklad upozorňuje, že „slovo *veľkák* je osobitné, zvláštne svojím zakončením. Pred príponou -ák je v slovotvornom základe spoluhláska -k, takže na konci slova sa spája skupina hlások -kák“ (s. 318, tamže). Prípad, keď sa derivačná morféma pripája ku koreňu *veľ-* a sufixu -ák je výnimočný a nesystémový z hľadiska morfematickej kombinatoriky a nie je ideálny ani z hľadiska výslovnosti. Au-

torka článku si všima, že deti „cítia systém“ a paralelne používajú aj tvary *veľkáč*, *veľkáči* (o tvare *maláč* výslovne hovorí, že sa nevyskytuje a tvar *malkáč* je zrejme tak nepravdepodobný, že o ňom neuvažuje ani teoreticky). Zaujímavé je, že v prípade výrazu *veľkáč* hovorí, že „mohlo by sa uvažovať o slovotvornej prípone -ák, ale tá neprichádza do úvahy, lebo odkazuje na iné významy, napríklad na vyjadrenie typickej vlastnosti (napr. vlasáč) a pridáva slovám zhoršujúci význam“ (s. 319). Vznik podoby *veľkáč* vysvetľuje ako analógiu k femininám v kategórii nositeľov vlastností, kde dochádza k alternáciám k/č na konci slovotvorného základu pred príponou -ka pri prechýlených výrazoch (*prvák* : *prváčka*, *malák* : *maláčka*). Dnes môžeme povedať, že sa v jazyku najviac presadila práve táto nepravdepodobná podoba a domnievať sa, že ako sprievodné analógie mohli pôsobiť aj pomenovania zakončené na -áč spomedzi názvov osôb podľa činnosti (napr. *hráč*) a/alebo zoológické mená vyjadrujúce typické morfológické vlastnosti (napr. *strakáč*, *ploskáč*).

Aj autori *Dynamiky slovnej zásoby* súčasnej slovenčiny (J. Horecký, K. Buzásyová, J. Bosák a kol., 1989, s. 58) medzi názvami osôb podľa typickej vlastnosti uvádzajú slangové pomenovania *veľkák* a *malák*, ale podoby s príponou -áč už nie. Tieto pomenovania hodnotia ako slangové. V. Betáková ich považuje za „výrazne slangové a svoj výklad uzatvára tým, že výrazy *malák*, *maláci* aj *veľkák*, *veľkáci* sú zo slovotvorného hľadiska vytvorené správne ústrojne a systémovo, preto „nemožno mať proti ich používaniu výhrady a vo vymedzenom okruhu netrebahati ich používanie“ (s. 319, tamže).

Po 27 rokoch už môžeme potvrdiť, že používanie týchto výrazov nikto nehatil, a vďaka ich spontánnemu používaniu je náš jazyk bohatší o ďalšie pomenovania a ich vzájomné vzťahy a kontexty. Máme na mysli predovšetkým dodatočný vznik konkurenčného tvaru *malkáč*, *malkáči*, vytvorenie alternatívnej dvojice *malkáči* – *veľkáči* k *malákom* a *veľkákom*, vyformovanie vzájomného vzťahu obidvoch dvojíc, ustálenie ich významu, kontextového použitia a ich zapojenie do paradigmatických vzťahov v slovnej zásobe.

Maláci a *veľkáci* preukázateľne sú už 27 rokov súčasťou určitej vrstvy slovnej zásoby a pravdepodobne (ale nepreukázateľne) možno aj dlhšie. Nevedno odkedy sú v nej *malkáči* a *stredniaci*, isté však je, že všetky tieto podoby sa používajú dodnes. Frekvencie a výskyt jednotlivých pomenovaní sú pomerne asymetrické a hodnotenie situácie komplikuje fakt, že tieto výrazy nemôžeme posudzovať izolovane, ale ako dvojice vo vzťahu k alternatívnej dvojici. Navyše dnes musíme odlíšiť dva druhy mimojazykovej skutočnosti, ktoré ovplyvňujú výskyt a funkciu jazykových jednotiek. Prvou je predmetná skutočnosť a dnešná organizácia v škôlkach vyžadujúca si odlišenie dvoch alebo troch vekových skupín detí. Druhou je virtuálna skutočnosť – prezentácia jazykových jednotiek na internete, existencia webových stránok predškolských zariadení, častokrát pod oficiálnymi stránkami miest (napr. mesta Senica).

Na týchto stránkach je verejnosť informovaná nielen o miestnych *malákoch*, *malkáčoch*, *veľkákoch*, *veľkáčoch*, ale aj napr. o *veľkáčskych* alebo *veľkáckych* – *malkáčskych* alebo *maláckych* triedach. (Např. *MŠ v Hostí tvoria 2 skupiny detí: 15 detí v malej skupine – „maláci“, 17 detí vo veľkej skupine – „veľkáci“*).

Internetové blogy (napr. www.rodinka.sk) rozširujú extenziu spomínaných výrazov použitím v neformálnych prejavoch (napr. *Už som veľkáč. Už mám skoro 10 mesiacov a 9 kíľ, a tak ma dali v Lidli do veeelkého vozíka!*). Objavujú sa tu aj ďalšie deriváty v typických spojeniach a kontextoch. Napríklad *malkáčske* (*veľkáčske*) môžu byť ihriská, športové tímy, fotky, podujatia, oddelenia v nemocniciach alebo iných opatrovateľských zariadeniach. *Dospelácke ihriská sú prísne oddelené od malkáčskych – to aby sa deti nehanbili za svojich rodičov... Veľkáčska trieda bude aj tento rok na poschodí – deti si so sebou vezmú svoje minuloročné pani učiteľky Dianku a Alenku.*

Samozrejme, najväčšiu frekvenciu na internete majú výrazy v základnom tvare, ale medzi dvojicou výrazov sú veľké rozdiely – kým *malkáč* zaznamenal 4130 výskytov, tak tvar *veľkáč* len 466. *Malák* 22500 a *veľkák* 4. Plurálové tvary nekopírujú výskyt v jednotnom čísle, pretože *malkáči* sú obsiahnutí v 237 internetových odkazoch, kým *veľkáči* v 884. *Maláci* majú 209 výskytov a *veľkáci* 8. Z tohto by sme mohli usudzovať, že z antonymickej dvojice sú frekventovanejšie pomenovania od adjektíva *malý* a že oproti alternatívnym formám sa viac uplatňuje „mladšia“ dvojica *malkáči* a *veľkáči*. Za mimoriadnym frekvenčným rangom formy *malák* stojí aj prirátanie priezviska *Malák* do výsledkov internetového vyhľadávania.

Keď si situáciu na internete porovnáme s výsledkami vyhľadávania predmetných výrazov v korpuse, tak nás prekvapí dramatický rozdiel. Oproti 4130 výskytom spojení s výrazom *malkáč* na internete tu stojí 8 výskytov (napr. *Nikomu nerobilo ťažkosti rozoznávať veľkáčov a malkáčov...Materské školy si svojich veľkáčov svedomito pripravujú... Štvorica veľkáčov vliezla do prístrešku a zahrabala sa tam... Jasný blesk, znova zahrnelo a ktorýsi malkáč sa rozplakal. Nech nám o tej šelme niektorý malkáč porozpráva.*) a v prípade slova *veľkáč* oproti 466 internetovým len 1 príklad z korpusu (*Nie každý veľkáč pochopí, čo je v živote dôležité*). Korpus neviduje žiadny príklad na tvar *maláci*, *veľkáci*, *malák* alebo *veľkák*. Neobsahuje ani deriváty ako *veľkáčsky*, *veľkácky*, *malkáčsky*, *malácky*, ktoré sa síce aj na internete nájdu v týchto tvaroch len zriedkavo, ale relatívne vysoká frekvencia adjektíva *veľkáčsky* (248) poukazuje na funkčnosť odvodenín v komunikácii (*veľkáčske jedlo*, *veľkáčske pyžamko*, *veľkáčske raňajky*, *veľkáčska posteľ*, *veľkáčska autosedačka*, *veľkáčske hračky*).

Vzhľadom na to, že stále ide o výrazy a slovné spojenia, ktoré vznikli na základe špecifických potrieb ľudí spojených spoločnými záujmami – výchovou detí, nemôžeme očakávať masívne rozšírenie ich výrazových prostriedkov a hľadať ich

v centre slovnej zásoby. Napriek tejto preddeterminovanosti však musíme uznať, že mnohogeneračným používaním (roky používania výrazov a vek používateľov) *maláci*, *malkáči*, *vel'káci* a *vel'káči* prekračujú hranicu slangu smerom k hovorovému jazyku.

„Osud“ týchto výrazov je však výnimočný ešte niečím iným. Juraj Dobrovoda vo dvoch knižných tituloch *Ja malkáč* (2005) a *Ja vel'káč* (2008) spopularizoval ústredné pojmy (alebo oni jeho). Dostali sa tak do literatúry, na knižné pulty, a tým aj do jazykového vedomia ľudí, ktorí nemajú kontakt s detským prostredím. Ale to je tá prislovečná čerešňa na torte a masmediálny bonus, ktorým sa pozornosti dostáva aj výrazom na okraji záujmu a slovnej zásoby. Cieľom nášho príspevku bolo ukázať, že pomenovania detí – *malák*, *maláci*, *vel'kák*, *vel'káci*, *vel'káč*, *vel'káči* a neskôr *malkáč*, *malkáči* – sú dlhodobo súčasťou komunikácie v detskom prostredí a nejde o slová – kométy, ani o autorské slová slovenského prozaika. Vychádzajú z pomenovacích potrieb komunikantov, pričom ich úspešne, korektne, a dokonca systémovo naplňajú. Tvarová pestrosť a paralelné používanie alternatívnych tvarov svedčí o živom pohybe a neustálenosti týchto výrazov, preto by usmernenie používateľov jazyka v otázke korektných a odporúčaných tvarov určite prišlo vhod. Obrazne povedané, po 27 rokoch by *maláci* a *vel'káci* (*malkáči* aj *vel'káči*) konečne mohli dospieť. Napríklad aj do slovníka.

Jana Wachtarczyková